

HOLMI

XXVI. évfolyam 5. szám

2013. május

Szerkeszti: Réz Pál (főszerkesztő),
Radnóti Sándor (bírálat), Várady Szabolcs (vers), Závada Pál (széppróza),
Szalai Júlia, Voszka Éva

Szerkesztőbizottság: Bodor Ádám, Dávidházi Péter,
Göncz Árpád, Kocsis Zoltán, Lator László,
Ludassy Mária, Nádasdy Ádám, Rakovszky Zsuzsa.
Tördelőszerkesztő: Környei Anikó. A szöveget gondozta: Zsarnay Erzsébet

---

TARTALOM

- Illyés Gyula:* Ítélet előtt (VII) • 555
Komoróczy Géza: Történelem a történetben • 574
Balaskó Ákos: Vattaszálak • 579
Elemészt • 579
Németh Bálint: A hangyák élete • 580
Most dől el • 580
Turbuly Lilla: Közötte • 581
Apa.csavar • 582
Mondóka • 582
Berniczky Éva: Tégy jót, és tűnj el! • 583
Sajó László: Ház (*Részlet*)
(kert) • 589
(kamra) • 590
(gardrób) • 591
(pince) • 592
Csider István Zoltán: Rendrakás
A főbérő szülei • 594
Belsőépítészet • 594
Kértelek pedig • 595
Kislányok játszanak testen • 595
Ritoók Zsigmond: Kosztolányi Odüsszeusz-mesejátéka:
a „Lótoszevők” • 596
Rákóczy Anita: Közelítések „A játszma végé”-hez.
Samuel Beckett drámája, rendezései
és színházi jegyzetei • 603

- Halasi Zoltán:* Gyepű. Elfriede Jelinek „Rohonc” című
színművéről • 615
- Lann Inez:* Lakjak nálad? • 623
- Bálint Tamás:* Lávsztori • 628
- Magyar László András:* Szabadnap • 631
- Báthori Csaba:* Az éjszakák élete • 632
Melankólia II • 633
- Kocsiszkó Éva:* „A szeretet szigetei”. A szeretet
Hölderlin „Patmos”-ában • 633
- Takáts József:* Főmű helyett. Jászi Oszkár utolsó
budapesti előadása • 645
- Borgos Anna:* Madzsarné Jászi Alice a női testkultúra
új útjain • 653
- Kurdi Imre:* Ellenne bárhol • 668
Mögöttem ötven • 669
Kőorra • 669
- Bognár Péter:* Alvó nő vonaton (Ti azért
így imádkoztatok) • 670

FIGYELŐ

- Szűcs Teri–Kőrözs Imre:* Két bírálat egy könyvről (Bognár Péter:
Bulvár) • 675
- Visy Beatrix:* Töprengések egy élőmű fölött
(Kemény István: Állástalan táncosnő;
A királynál) • 681
- Bazsányi Sándor:* Üdvözet a tórdbálónak (Veres András:
Kosztolányi Ady-komplexuma. Filológiai
regény) • 688

Megjelenik havonta. Felelős kiadó: Réz Pál. Vörösmarty Társaság
Levél cím: HOLMI c/o Réz Pál, 1137 Budapest, Jászai Mari tér 4/A
Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a regionális részvénytársaságok
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletág
Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján,
Budapesten a Hírlap Ügyfélszolgálati Irodákban és a Központi Hírlap Centrumnál
(Bp. VIII., Orczy tér 1. Tel.: 06 1/477-6300; postacím: Bp. 1900)
További információ: 06 80/444-444; hirlapelofizetes@posta.hu
Előfizethető még postai utalványon Závada Pál címén (1092 Budapest, Ráday u. 11–13.)
Előfizetési díj fél évre 4980, egy évre 9960 forint, külföldön 60, illetve 120 euró
Tördelte: Kardos Gábor. Nyomtatta az ADU PRINT Kft. Vezető: Tóth Béláné

A HOLMI honlapja: www.holmi.org

ISSN 0865-2864

Illyés Gyula

ÍTÉLET ELŐTT (VII)

8

Hogy milyen ember is volt valamikor ifjan az a Táros Benke, arra azon tisztán a faluban egyedül az öreg Kériné emlékezhetett. Épp azért, mert közben nem találkozott vele.

Hallott persze különös viselkedéséről, „zülléséről” ő is. Az viszont emlékezőképességünk különös viselkedése, hogy az ilyen mendemondáktól az emlékkép nemegyszer csak fényesebb lesz. Az öreg Benkét az öreg Juliska nemesnek, delinek-dalinak látta változatlanul. Volt rá igazsága valami. Hogy Benke őt negyven évig oly gondosan elkerülte, arra vallott, hogy régi természetéből mégiscsak megőrzött valamit, mégpedig igen gondosan. Éspedig éppen a régi Juliska számára.

Nem volt itt semmi regényes viszontlátás! Még csak azt sem lehet mondani, hogy az öregasszony az öreg Benke kedvéért vagy annak valamiféle hatása alatt kezdte azt az annyi zavart keltő osztogatást. Folyt az már nagyban, amikor az öreg Benke végül mégis színe elé lépett a hajdani Juliskának. Táros Benkét bizony a szükség vitte rá, s a kíváncsiság: ennyire lent volt már akkor. Aztán őszintén szólva, haszonlesésből s némi irigységből járogatott hozzá mind sűrűbben: minek jusson másnak az, ami őneki, Benkének juthat? Ennyire nem volt itt szemérje sem a regényességnek.

S nagyon egyszerű dolog következett abból a gyakoribb találkozásból is.

Sanyi csak nézte a féllábú öreg tevést-vevésést a ház körül, a tűzhely, aztán az asztal körül, egyszóval az öreg néni körül! Olyan későn érkezett meg az ebéddel, hogy az öreg már vacsorára akart valami kis meleget összeütni. Megmelegítették, amit ő hozott.

Hármasban ettek, és Sanyi alig tudott türtőzködni, hogy ne hajoljon le az asztal alá, annyira szerette volna újra és újra megnézni azt az ügyes falábat, amely éppúgy megszolgált, mintha eleven lett volna. Nem nézett le, egyenes derékkaul, de a boldogság, hogy tudja, mi van az asztal alatt, ott ragyogott az arcán. Boldogságát az öregember szemébe sugározta. S egyszerre csak ezt mondta:

– Maga veszi el a nénit?

Az öreg Táros kezében megállt a villa, de fölütött fejét, szemét csak egy pillanatra irányította Sanyi felé: máris az ajtóra nézett. Gyors hirtelenséggel nyílt ki az ajtó; egy mezétlábas, száraz ember lépett be; álla alja olyan volt, mint a gyíké, úgy remegett.

– Benke bácsit keresik! Menjen el valahová! – mondta ahelyt, kezében a kilinccsel.

– Már miért mennék? Már hova mennék?

Néhány perc múlva az öreg Táros – különös lépteivel – egyenest föl a putriknak tartott. Nem lett gyáva ember öregségére sem. De tudta, minek néz elébe, akit a csendőrök a házában keresnek. Hogy mi várhat rá, mondott valamit arról ez a lüktető tokájú Rehus is. Ment mégis, és nem csak az arcán volt nyugalom, az volt a bensejében is. Nem történt semmi rendkívüli azzal sem, hogy az öregasszony közelében az öreg Benke azzá változott vissza, aminek az öregasszony látta.

Épp azért ment olyan határozottan, mert az öregasszony annyira tartóztatta, annyira féltette. Egyedül ment. Csak Sanyi iramodott utána egy kis idő múlva, ennyi élmény után is kielégítetlenül. Olyan volt, mint aki mind csak sós vizet kap a szomszárja ellen. Minél többet látott, annál kevesebbet értett; de annál kevesebbel érte is be.

Szabó Vendel szeretett vallatni is. Volt ebben is tapasztalata. Először ajtóról ajtóra haladt. Táros putriójából Biczóékhoz, Teveliekhez, Szekfűékhez. Ekkor egyszerre egyenest a legutolsó lakáshoz ment, Puháékhoz, a közbül esőket mind kihagyva.

Rögtön megérezte, elevenre tapintott. A szokásos ráförmedésre, amivel ide is benyitott, hogy „elő a holmikkal! ne mondjam még egyszer!”, itt nem néma pislogás volt a válasz, hanem rögtön ez:

– Nálunk semmi sincs... Biczóéknál van... volt...

Ahá, ezek árulkodó természetek.

Fehér képpel álltak ezek is a fal mellett. Puha István, a hajdani vincellér kétszeresen el volt rémülve: napok óta egy korty szeszt sem ivott, nem volt benne semmi ellenállás, semmi vér. Még beszélni is a felesége beszélt helyette, Kölesdi Mariska. Ez volt az a szapulókád lépésű kövér asszony, nem lehetett eltéveszteni. Hatalmas testében megmaradt valahol egy kis bátorság. Az asszony mellett egy kamasz fiú meg egy süldő lány meresztette a szemét mozdulatlan.

Szabó Vendel még az ijedt férfi előtt állt, egy fél pillantással épp azt mérve ki, hogy a kezében tartott puskát hogyan ejtse pontosan az öreg lába fejére; fölháborította, hogy ez a ronda paraszt még most, június végén sem volt mezétláb; bakancsot viselt.

– Mi van Biczóéknál?! – dörrent az asszony felé, s odalépett elé.

– Azt beszélük...

– Ne arról beszélj, mit beszélnek – s itt csúnyán elkáromkodta magát –, hanem arról, amit én kérdek!

Tudta, hogy ezeknek a látszólagos szíveskedésükért is grombasággal kell fizetni: akkor adnak ki még többet.

– Aszongyák...

– Beszélsz már, az anyád egy keserves úristenit a...

S villogó tekintetét egy pillanatra az asszony lábára lökte.

Az asszony tudta, mit jelenthet ez a tekintet.

– Véndől volt náluk, tele zsírral, egy permetező...

Óriási eredmény volt, Szabó Vendel kellemes nagyot lélegzett. A többi helyen fertályórák teltek, amíg ez a buta bűdös népség csak érteni is kezdte, mit keresnek rajtuk. Mindannyi esze az aratás körül forgott, annyira, hogy elgondolni sem tudták, más miatt nyaggathatják őket.

– Mi még?!

– Findzsa, nagy pakli gyújtó, csatos üveg...

– Rum – szólalt meg a férfi.

– Kuss! Előbb te beszélj!

Az árulkodókat annál keményebben kell fogni, minél többet adnak.

Kölesdi Mariska nem volt árulkodó természet. Biczóéknak csak visszaadni akarta, amit kapott tőlük. Hisz éppen azok voltak árulkodók! Éppen Biczóné jelentette föl őt, azaz a lányát, meg azt a szegény vadászt.

– Hun az a holmi? Hova dugták?

Mert Biczóéknál semmi gyanúsát nem leltek. Gyanúsát! Ki a rosseb tudta volna kiválogatni a többi putri kacatjaiból is, mit loptak ezek a kocsmából, mit máshonnan! Biczóéknál azért nem volt „gyanús”, mert ott szinte az égvilágon semmi sem volt; az ágyon lepedő sem volt. Ágy! A sarkokban egy-egy csomó tavalyi szalma a földön, az volt ott az ágy.

– Bartus úr... – mondta a nagydarab Mariska, de a folytatást mégsem merte kiengetni.

A tiszthelyettes megemelte a célpont alatt átmarkolt, a függőlegesen tartott puskát. Az asszony elsápadt.

– A permetezőt a Bartus úrhoz vitték. Meg a melencét, meg a kantát, a kávémasínát...

Ment, mint a vízfolyás. Az asszony bekapott egy nagy adag levegőt; amikor kibocsátotta, abból mind szó lett. Összeakadt, egymásba keveredett, de egyre kifújta adat. Biczóné meg Puháné jó ideig eldöntetlenül küzdött az öreg Kériné kegyéért; a vége felé Biczóné került felül; Puhánénak a sajgó szívébe volt beírva minden darab, ami nem neki jutott.

– Óra is? Zsebóra? – ismételte meg néha a szót a tiszthelyettes, és társára, Pintér úrra nézett. Kettejük közül annak volt dolga, hogy mindent észben tartson. A vállatához nem volt esze, de az alamuszi kis szeme mögé jól el tudott raktározni mindent, amit csak egyszer is látott és hallott.

– És a többi cafat mit szedett össze? Hová hordták?

Puháné nyelt egyet; de már nem volt megállás. Kiadta a többi szomszédot is.

– Hát nálatok mi van? Hova „rökkenttetted?” – kérdezte a tiszthelyettes, mert a vidék szavaiból már megtanulta azokat, amelyek a szakmájába vágtak.

Összehányták a szomorú kis lakást. Három olyan dolog került elő, ami körül kár lett volna csak egy fél szó tagadás is. Egy már-már zöldben játszó férfi keménykalap, amilyent Csókáson soha senki sem hordott, meg néhány szem rizs, de egy akkora („Kurucz János vas-, rövidáru- és fűszerkereskedése Menyőd” feliratú) papírzacskó alján, amelybe két kiló is beleférhetett. Meg egy vadonatúj kapa; még ki se volt kalapálva.

A vén vincellér csak attól rettegett, hogy mindezt végig kell majd cipelnie a falun, mellére szorított, összeszíjazott karja közt, ahogy szokás volt.

Más történt. A kemény karimáját a két ujjá közt billegtetve, a kalapot a tiszthelyettes oda tartotta az öreg orra alá. Aztán megvetően a sarokba, a kapa mellé hajította. A mosolyt derengtető öregnek pedig adott egy kiegyenlítő pofont. Egy kis gondolkodás után a kamasz fiút is pofon vágta.

Aztán indult kifelé, csak fejével intve az egész társaságnak, hogy „utánam”.

Mentek vissza Biczóékhoz.

Olyan csöndben, olyan feszültségben, mintha csupa lélek közt jártak volna. Nem ejtettek hangot a karon ülők sem; még azok nagy szemgolyója is a bronz színeivel villogó tollak haladása szerint fordult.

Pofont – számatlanul – kapott már Csókáson mindenki, ember s asszony egyaránt, le egészen az egy pendelyben totyogó gyerekekig. Sőt már azok is kaptak, ha mástól nem, tulajdon édes szüleiktől.

Belehalni nem haltak bele. De a veszély, hogy ismét kaphatnak, még hozzá csendőröktől, jobban megsápasztotta őket, mintha valóban puskatűz fenyegette volna őket.

Mellesleg tarthattak attól is, és tartottak is.

Csak a Puha házaspár lépdelt ott a csendőrök mögött nyugodt arccal. Majdnemhogy fölényes megvető tekintettel viszonzva a kérdőn rájuk meredő néma pillantásokat. Mint akik már túl vannak a veszélyen, mint akik már megállták a próbát! Kölesdi Mariska is, István bácsi is megértette, hogy az a benti két pofon voltaképpen bűnbocsánat volt. Valamiképpen a csendőrök szövetségeseinek, a felsőbb, távolibb világ valamiféle kütagjainak érezték magukat a pofon ellenére is, sőt valami formában épp a pofonok révén. Azzal együtt, mondhatni abba burkolva kapták a bocsánatot, a felemelést, azt a jutalmat, hogy a náluk lelt holmiktól nem lesz kázus, az ő ügyükre szemet hunynak az urak! Még büszkeség is volt a lépésükben: íme a csendőrök mögött mennek és nem

előttük. Az pedig ég és föld, mindenki tudhatja! Tekintetükben az enyhe kihívás, az annak az emléknek volt az egyáltalában nem rendkívüli átalakulása, hogy mégiscsak ők árulták el a telepét. Előzetes védekezés volt. Ki meri azért megítélni őket? Ki cselekedett volna másképp? Lehetett volna-e egyáltalán másképp is cselekedni? Csak a gyulladós szemű lányuk nézte konokon a földet, s a fiú fintorgatta úgy az összecukott száját, mintha köpni akarna.

Amikor a majmos ember belépett egy-egy putriba, a fél telep az ajtó előtt tolongott, ágaskodott, hogy egymás válla fölött, feje mellett odaláthasson. Egy lélek se gyúlt Biczók ajtaja elé, amikor a csendőrök beléptek rajta. Nem; mintha még a tekintetet is taszította volna az a lebegő lazsnakajtó. Csak Puháék álltak ott négyen a kis konyhakert tavalyi kukoricaszárból összeszerkesztett kerítése mellett.

A Biczó család feje – Biczó Antal – hónapszámra nem szokott otthon lenni. De most otthon volt, nem egyedül különben a telep munkabíró férfinépségéből, az esetleges aratás hírére. Otthon volt, s már meg volt pofozva. Ez okozta, hogy szokásától eltérően nem feküdt a vackon, hanem a szűk szobában, amelynek mennyezete pontosan az ő termetére volt szabva, föl-alá járt, hol jobb, hol bal kezét emelve arcához. Most kezdett dühbe gurulni.

Szép szál szőke ember volt. A csendőrök megjelenésére a gyerekek, asszonyok mindenfelől otthonukba szaladtak: Biczó Antal a teljes létszámú családja előtt kapta a pofonokat.

A népes család hallgatott, a ferde vágású tekintetek mind az apa tekintetét lesték. Biczó Antal nem tagadhatta volna le a családját: ferde volt az ő szeme is, bár távolról sem annyira, mint a gyermekeié. Így együtt látva az egész rajt, az ember a szemnek azt az enyhén macskaszem állását holmi kinőhető gyerekbetegségnek gondolhatta. A legfiatalabbakon volt a legerősebb, s aztán a termet magasodásával enyhült. De a nagyapuson már megint olyan volt, akár a fiatalokon, ha ugyan nem különb azokénál is; igaz, hogy az öreg Biczó termetre is beállhatott már a gyerekek közé, úgy össze volt zsugorodva.

Meglebbent a lazsnak, a tiszthelyettes lépett be. Biczó Antal nyelt egyet csodálkozásában, s a dűhe egyszeriben olyan lett benne, mintha egy nagy dugót nyelt volna rá: feszített, forrt, dagadt, de akár a fojtott bor, úgy le volt dugaszolva.

– Gyűjjenek csak be maguk ketten – intett ki a tiszthelyettes.

Egy perc múlva ilyen mondatok röpködtek a pinceforma kis lakásban:

– Ide láttad hozni, te cafat, ide?

– Láttam hát, mért mondanám, ha nem láttam? Láttam!

– Mondja csak a szemébe!

– Fusson ki a szemed, te utolsó, ide?

– Fusson ki a tied!

– Oh a szégyentelen, a cemende...

Aztán egy-két rövid csattanás után:

– Bartusékhoz, tiszthelyettes úr!... A melencét is, a permetezőt is... Ja-aj!... Azt is!

– Kellett neked, híres?... Kellett? Jaj... Jaj... miért tetszik engem?

– Kuss! Ő beszél!

Öt perc múlva Szabó Vendel helyreigazítva a mellét keresztező szíjakat, nyugodt hangon ezzel fordult a mögötte álló Pintér úrhoz:

– Mi volt még?

– Zsebóra – mondta Pintér úr.

A tiszthelyettesnek kezét sem kellett emelnie; Biczóné háp-hápgva mondta:

– Bartus úrhoz, azt is a Bartus úrhoz...

A csendőrök a másik szoba felé indultak.

A fal mellett sorakozók lélegzetek egyet. A házigazda mintha csak most tért volna magához.

– Mit csináltál itt, te dög? Mit csináltál?

S most ő adott egy forgótenyerest a feleségének. Már értette, mi hozta ide ezeket a kakastollasokat.

– Hagyja maga azt az asszonyt – fordult hátra a tiszthelyettes.

A bejárati ajtóban ebben a pillanatban az öreg Tólos jelent meg. S mögötte Sanyi.

Az öreg értett a tekintélyteremtéshez. Ő szólalt meg elsőnek.

– Engem keresnek? Itt vagyok!

Keményen mondta, a köszönetéről is megfeledkezve.

Ahogy megállt, ahogy falábát odahúzta a jó lábához! Mellét-fejét úgy fölvetette, hogy hanyatt esik, ha botjával hátulról nem támasztja meg magát.

Nem maradt el a hatás.

– Hol az istenben jár maga, amikor keresik? – mondta a tiszthelyettes, gorombán még mindig, de mégiscsak magázva. A magázásból pedig nincs közvetlen lépés a pofozásba.

Ezt ő maga is érezte. A következő mondatokban már erőltetnie kellett a gorombaságot.

– Jöjjön csak ide! Itt mindenki magára vall! Hogy ebben is maga volt a kolompos, a csordavezető! Úgy beszéljen, megnéztük a holmiját. Hiába tagad.

– Tagad a rosseb – mondta Tólos. Körülnézett, és leült.

A tiszthelyettesbe egy pillanatra belerekedt a hang. Odalépett az öreg elé.

– Mit hordott el maga?

– Kinek mi köze ahhoz? – mondta. S nézett egyenesen a tiszthelyettes szemébe.

Így ülve is volt benne valami törzsfőnöki; két lábát szétvetve előrenyújtotta, derekát pedig az egyensúly kedvéért hátrafesztette.

Hogy ült, az is páncél volt rajta a pofozás ellen. A tiszthelyettes akkora üvöltéssel kezdte, mint egy vadállat.

– A szentséges úristenit magának, kivel beszél maga, vén tolvaja! Összelopkod itt egy vagyonra valót, és még...

Az öreg félbeszakította. Az üvöltés egyszeriben olyanná változott, mintha rács mögül hangzott volna.

– Semmit sem loptam! Amit hoztam, kaptam.

– Mit mond?

– Csak amit kaptam, azt hoztam el. Én is, a többiek is.

– Micsoda-a?!

Olyan közel hajolt az öreghez, s most olyan gúnyosan beszélt, hogy ebből csak pofon lehetett. Az öreg állta a tigrispillantást.

– Ajándékba kaptam, hallhatta; kérdezze meg őtet magát – mondta nyugodtan az öreg. Sápadt volt. Hátraejtett karja végén szinte táncot járt a bot a keményen összemarokolt kezében; de hát az a kéz már amúgy is folyton remegett.

– Azt maga csak bízza ránk! Ajándékba kapták! – fordult oda Pintér úrhoz.

– No mondja csak szépen, mi mindent kapott ajándékba.

Tálos megérezte, hogy nem lesz pofon, vagy legalábbis egyelőre nem. Ő volt az egyetlen a telepen, aki ez ideig egyetlen ütest sem hagyott magán száradni: előbb-utóbb mindig visszafizette. Kivéve persze, amiben annak idején a család minden rendű felmenő tagjai részlettek.

– Azt megmondhatom. Ehun-e, ezt az üngöt is tőle kaptam.

– Kapta! – küldött ismét egy gúnyos magyarázatot a tiszthelyettes már nemcsak a szakaszvezetőnek, hanem a szakaszvezető irányában az egész teremtet világnak, sőt magának a világ megteremtőjének s egyben legfelsőbb bírójának.

Tálos megértette a gúnyt. Elhallgatott.

– Na mit kapott még?

Nem felelt. Elkezdte nézni a tiszthelyettest a bakancsánál, s vitte rajta a tekintetét föl egész a kakastollig.

– Azt kérdem, mit kapott még.

Aki csak ott volt, mindenki érezte, meddig lehet húzni a csöndet, a húrt. Sanyi is érezte, vert erősen a szíve. Az öreg pontosan odáig húzta a hallgatást, ameddig lehetett, s ekkor azt mondta:

– Minek beszéljek itt, ha úgylis hazudok?

Azt a – különben a világ bármely részén egyformán megsüthető – lepényt rágcsálva körül, hogy lám ni, a nincstelen parasztgyerekekből is milyen kemény jó káplárok, csendőrök (és parancsolók) lesznek, komoly keresetű szépírók, sőt tudományos írók lapnyi szövegeket szerkesztettek össze, a magyar nép született úri hajlamairól, uralkodói ösztönéről. Szabó tiszthelyettesben ez az ösztön bokrosodott meg. Mesterségesen is finomították. Szabó Vendel ösztönével érezte: bármi más lehet, csak nevetséges nem. Megint tigrissé változott, torkában egyelőre.

– Beszéljen egyenest, ha egyszer kérdik, ne hazudozzék itt nekem, ne színészkedjék, a kutyaúrstenit annak az alamuszi...

Nem mondhatta tovább. Ugyanaz a különös ösztön az öreg Tálosban is nekiberzenkedett. Parancsolónak indult valaha az öreg is: bandagazdának! Fölébredt benne a hajdani őrmester; épp ez az őrmesteri üvöltés keltette életre. Régi szólás, hogy az uralkodók általában egyen nem tudnak uralkodni; saját magukon. Tálos is kieresztette a hangját. S abban a pillanatban elvesztette a fejét. Valósággal beleszédült, belerészegedett abba a hangba, a saját hangjába, amelyet évtizedek óta ő maga sem hallott, amely évtizedek óta most tört ki első ízben ilyen fergetegesen, ilyen boldogító erővel a torkán.

– Hazudozik magának a hét nagynyavalya, aki megcsinálta! Kivel beszél itt maga, hajja-e! Mondtam már, amit mondtam: kérdezze meg azt, akitől kaptam, amit kaptam...

– Hogy mer itt így csácsogni velem, maga...

– Hogyhogy merek?...

Mint a palánkszomszéd kutyák, amikor már innen-onnan két lábra állva okádják a mérgük. Tálos kelt föl a székről, remegő kézzel igazítva maga alá támasztéknak a botját. Ő bírta jobban hanggal.

Hogy a csendőrök vernek, azt Sanyi is tudta. Hogy mit jelent szembeszállni a csendőrökkel, arról csak álmoképei lehettek, olyat ő sose látott, arról csak legendákat hallott. Ki-kigömbölyödő szemmel nézte a történeteket. Hőst látni éppolyan bűvölet, akár csodát látni. Ezt a szót, hogy „elragadtatás”, Sanyi itt értette meg egy életre.

Az öreg, ahogy álltában megtalálta az egyensúlyt, valóságos prófétaként harsogott:

– Végigverni a népeket, azt persze értitek, nyüvek egye le a markotok...

A tiszthelyettes minden erejét a mellébe meg a nyakizmaiba gyűjtötte, hogy túlkialtsa. Olyan volt, mint a paprika.

– Megkövetelek magamnak...

– Egy nagy lófarkot, hideg vízben! – bömbölte az öreg, de már vágódott is teljes hosszában a földre. Pintér úr sújtotta oldalba, szenvtelenül és villámgyorsan a puskatus fokával.

A nézők, a házbeliek és az ajtó elé gyűltek most hallattak először hangot. A rémület és a csodálkozás öh!-je hallatszott, egyszerre több ajakról is. Volt ez annyi azoknak a szemeknek, mintha egyenest az égből egy angyal zuhant volna megfeketedve a lábuk elé.

Az öreg nem mozdult, Szabó tiszthelyettes ránézett, s gladiátori közönnyel az ajtó felé indult. Most ismerte meg az öreg Kérinét. Maga sem tudta, mért, úgy tett, mintha nem ismerte volna meg. Vagy mégsem az volt? Hogy is kerülne az ide! Éppoly ijedt pillantással húzódott félre az útból az öregasszony is, akár a többiek. Mennyi döbbs pillantás! Szabó Vendel ezekből merített erőt munkája folytatásához. Megigazította szíjzatát, arcára pedig – mintha az is az előírásos felszereléshez tartozott volna – a megvetés, az undor s bizonyos életuntság vonásait igazította. De lépésében most is céltudatosság volt.

De mégsem az öregasszony háza felé ment, hanem le, vissza a faluba.

9

– Hát ezt nem gondoltam volna, Bartus úr! Kimondom magyarán!

– Honnan tudtam volna, kérem? Idehozták, megvettem! Rá van írva erre a kalapácsra, hogy kié volt azelőtt? Ez csak egyet tud mondani: kalapács vagyok. Kalapács, mindenkinek egyformán. Aki kezébe veszi, ennek mindjárt az a gazdája.

– Voltak ott vadonatúj holmik is, Bartus úr; boltból valók!

– Kitisztították, kérem, azt gondoltam...

A tiszthelyettes ránézett Bartus úrra, s hosszú pillantása ezt mondta: különbet nem tudsz hazudni? Fennszóval pedig így folytatta a beszélgetést:

– Boltból való holmik, Bartus úr! Új cinezést egy kannára, olyat azok nem tudtak csinálni.

– Vették, aztán megszorultak, s idehozták, azt is gondolhattam...

– Gondolhatta, de mégsem gondolta, Bartus úr. Különben nem négy hatost adott volna egy hárompengős kannáért. Sokba kerülhet még az a kanna Bartus úrnak, attól tartok.

Bartus úr olyan kapkodva adta volna ki magából az érveket, ahogy máskor az ételt-italt szokta magába szedni. De még mindig ugyanannál az érvnél tartott.

– Honnan tudhattam volna, honnan?...

– Van engedélye használt holmikkal kereskedni? – kérdezte Pintér. Frissen tudta a közigazgatás ellenőrzési anyagát, nemrégiben vizsgázott; mindenütt szabályellenességet, jelentenivalót keresett.

– Nem kereskedtem én, kérem! – mondta Bartus úr, elkeseredésében csaknem fölcattanva. Ezeket a csendőröket ő már fehér asztalnál is vendégül látta.

– Vasra van szükségem, műhelyem van. Vasholmit csak vehetek?

– A zsebórát mennyiért vette? – kérdezte arcátlan hidegséggel a szakaszvezető.

– Miféle zsebórát? Már nem is emlékszem. Talán öt pengőért.

– Hol van? – mondta Pintér, s ceruzát, papírt vett elő, mert azért az ő feje sem volt káptalan.

Bartus úr elnémult, aztán vállat vont: mit bánja ő, dőljön össze a világ:

– Raynald úr vette meg!

– S a permetező? – kérdezte Szabó.

– Igreczék!

– A rézüstöt?

– ...a... a mester úr! Azaz előbb a Pirczi; az alszegi.

– A csizmát? A vasalót? A zsák rozstot?

– Óék, Csapóék, Csertörőék, Fördös tekintetes úr...

Ment, mint a karikacsapás. A végén a tiszthelyettes azt kérdezte:

– Kihez került még holmi?

Bartusnak mentőötlete támadt.

– A főjegyző úrhoz.

De a két csendőr még csak össze se nézett fölötte.

– Na, halljuk csak most azt a ládát.

– Miféle ládát? Becsületszentségemre arról nem tudok.

– Azt, amit egyben hoztak el. Rózsa volt föstve rá. Benne meg csupa csipkés terítő, fehér testrevaló, négy ezüstkánál...

– Arról nem tudok.

– Jobb tenné, Bartus úr, ha szépszerével megmondaná – mondta a tiszthelyettes, és tekintetét megpihentette Bartus úr tekintetében.

Bartus úrban meghűltek a nedvek. Képtelenségnek tartotta, hogy hozzányúljanak, hozzá, olyan valakihez, akinek ilyen háza, ilyen udvara, cséplőgépe, alkalmazottja van! Képtelenségnek tartotta, de ina ott a térd mögött mégis meglágyult.

– Szavamra mondom, nem tudom... Csak azt tudom, hallomásból, Zsigóékhoz vitték azt is...

– S még mit?

– Semmit, kérem.

– Azt mondta: azt is. Hát akkor még mit azon kívül?

– Mit tudom én, kérem! Vittek oda is, máshova is!

Az a düh kezdett forni benne, ami először akkor fogta el, amikor megtudta, hogy a csókásiaktól már mások is vásárolnak holmikát. Gazdag parasztasszonyok, gazdák, fillérekért!

– Kihez vittek még?

Adta a neveket újra, mint a keréknymot a kerék.

Amikor a csendőrök beállítottak, kihozta a törkölyös üveget azoknak is a gangra. A kupicák még most is ott álltak telitöltve a könyöklőn. Búcsúzáskor mégiscsak koccintottak. Bartus úr úgy megkönnyebbült, úgy földerült ettől, hogy a pálinkából a szemének is jutott.

A csendőrök lekezeltek, de azért csak odakanyarodtak az ócskásműhelyhez. Lábbal turkálták a Manyi úr satuja mellé összehányt halmot. Manyi úr odanézett, de nem hagyta abba a reszelést.

– Maga javítja ezeket a dolgokat?

Manyi úr tartalmas pillantása ezt lövellte a tiszthelyettes felé: naná, a római pápa.

Szabó tiszthelyettes nem is igen várt hangos feleletet; annál kevésbé, mert közben maga is a szeme bogarát forgatta nyelv gyanánt, Pintér úr irányában, szó szerint ezt

közölve azzal: nézze csak meg jól ezt az embert; nyilván van tartva; Pestről tartják nyilván, nézze csak meg alaposan!

Ennyi után Pintér szakaszvezető azzal a fafejével is megértette, hogy ez az ember mint kommunista van nyilvánartva. Ami különben áradt is róla azon a konok némaságon át, meg azon át, ahogy teljes erővel neki-nekidőlt a méteres reszelőjének.

– Mára már itt alszunk – mondta később Szabó tiszthelyettes már Óéktól kijövet. Mentek egyenest a postára. Hazatelefonáltak, hogy legfeljebb másnap délben lesznek otthon. Ha ugyan akkorra végeznek! Kényes ügy! Egyre fontosabbnak látszó feladat! Messze ágazó, gyorsan kibogozandó szálak! Jelentésben majd többet!

Raynald Tibor a hivatal melletti szobában riadtan ült fel fektéből a díványon. Egyszeriben elmúlt róla a hőség.

Már alkonyodott, a falu olyan volt, mint egy malom belseje, a napi verejtekre most szitált rá a por, amelyet a hazavágtató kocsik és disznók fölverték. Az ember valóságos sarat mázolt el a nyakán, a homlokán.

Még nagy munka volt hátra. Szabó Vendel a községháza felé indult, szellőztetni egyet a megpüffedt lábón, lemosakodni, vizelni. Csendőr nem állhat csak úgy oda akármelyik parasztudvaron a trágyadomb mögé.

Amikor végeztek, a szürkület már megmutatta a jegyzőiroda ablakain, hogy bent lámpa ég.

Szabó Vendel koponyájában, hátul a tartalékban volt egy kis gondolat, hogy nem ártana megnyagogni ezt a nagyra lett jegyzőt se. De ott volt abban a raktárban az is, hogy bajos lesz belekapni. Kikérdezni mindenesetre őt is ki kell; mindegy, hogy mikor.

A jegyzőn kívül ott volt Latinkovics is.

„Mindent tudnak”, bárki ezt gondolta volna, aki látja a főjegyző és a segédjegyző odabámultát a csendőrökre. A valóság az volt, hogy most meg túlságosan is sokat, a tények özönét tudták. Hogy a Csókáson az öreg Tólos vezetésével valóságos forradalom ütött ki; hogy a csendőrök törnek-zúznak, szuronnal döfködik a dunyhát; széthányják a falut is az öregasszony holmijai után.

– Itt az egész falut le kell tartóztatni, főjegyző úr – ült le a tiszthelyettes egyszerűen a főjegyző asztala elé, kívülre, féloldalasan; ahova az ijedt passzuskérők meg szegénységi bizonyítványt kunyerálók szoktak letelepedni.

Észrevette, hogy azok tudhatnak egyet-mást. De tette most is, hogy semmit sem lát. Mutassanak csak még többet. Így lehet legtöbbre jutni, ezzel a mozdonyközönnyel.

– Az egész falu egy óriási bűnszövetkezet. Kifosztották azt az egész kocsmát – mondta, s alsókarját könyékig az asztalra fektette.

Ökrös megérezte, hogy csata kezdődik, s hogy valamiképp ő is kaphat benne lövést. Keresztbe fűzte mellén a karját, s merő kapásból azt mondta:

– Már itt az elején is alaposan téved.

Csókásból való távoztuk óta a csendőrök különös változáson estek át. A társadalom osztályait Szabó Vendel is úgy képzelte, hogy vannak alsók, középsők, felsők, legfelsők, legeslegfelsőbbek s végül valahol a mennyország. Mintha a fizika valami törvénye érvényesült volna rajtuk, a két csendőr minél felsőbb rétegbe került, annál többet veszített súlyából. Efféle szóra s főleg efféle hangsúlyra (amilyenel a főjegyző illetve) Szabó tiszthelyettes karja másfél órával azelőtt önműködően ütésre zuhan. Szabó tiszthelyettes most mindössze ezt mondta, zordonan:

– Majd elvállik.

– Nem lopott itt senki semmit!

Latinkovics tudta, mikor kell közvetíteni. Még egymásnak ugrik ez a két paraszt.

– Bennünket is foglalkoztatott a dolog. Úgy látszik, az esetek nagy részében valóban ajándékozásról van szó. Ördög tudja, hogyan s miért, de az az öregasszony valóban rengeteg holmiját elajándékozgatta.

– Oda föl, a csókásiaknak? Azoknak?

Azt még megértette volna, hogy a jobb népeknek ad valamit ingyen.

– Azoknak. És csakis azoknak.

– Ajándékba azt a rengeteg holmit?

– Abba.

– Olyan nincs – mondta a tiszthelyettes.

– Pedig így van – mondta fölényesen Ökrös.

Mit gondolhatott ezek után Szabó Vendel? „Összejátszotok?”, pillantása ezt kérdezte, amiközben a főjegyzőt méregette. Fennszóval ezt mondta:

– Vagyis hogy Kériné teljesen magától adta oda azt a sok drága holmit, azt a rengeteg zsírt, szalonnát?

– Teljesen magától!

Szabó Vendel az ösztönére hallgatott. Ösztöne azt súgta, hogy ez képtelenség; hogy itt valami gyökerében nincs rendben.

Összehúzta szemöldökét, messze nézően elmosolyodott, hüvelykujját tagadóan csóválta.

Eszébe jutott délutáni találkozása az öregasszonnyal. Az öregasszony alázatos, szinte sunyi félrehúzódása őelőle.

Elmájában hirtelen világozás gyűlt. Kériné is benne van a bűnszövetkezetben!

– Vagyis az öregasszony maga fosztotta ki a kocsmát?

– Már hogy fosztotta volna ki, amikor az övé!

Időbe telt, amíg megmagyarázták neki, hogy is áll a dolog. Gyanakodva hallgatta.

– Megbolondult vénségére az az asszony?

Olyan készségesen helyeseltek, szinte gratuláltak neki, hogy végre – s íme, magától – rálépett a jó útra, hogy azon nyomban visszalépett róla.

– Nem látszik azon semmi!

Képtelenségnek érezte, hogy most, miután ennyi gazemberből kivette a bűnét, egyszerűen elgyalogoljanak vissza Mocsányba azzal, hogy semmi sem történt.

A bűnösök megvannak. Megvan a fő orgazda. Megvan a bizonyos nyom, hogy az orvul továbbadott holmikat egykettőre megtalálják. Ez volt a helyzet. Épp csak bűn nem követődött volna el? Szabó Vendel fejébe ez nem fért be.

– A holmikat mindenesetre összeszedjük. Az öregasszony még akkor is színt vallhat, kinek mit szánt, s oda szánta-e, ahova az került – mondta ki a szentenciát nem kis döbbenetére Ökrösnek. Annak csak most jutottak eszébe azok a kuglófsütők a falon. S hogy az ő házából csendörök vihetnek el valamit! Latinkovicsra pillantott.

Latinkovics nyomban érvelni kezdett.

Eltelt fél óra, háromnegyed óra. Szabó Vendel tudatából végre előkaparódott ellenállásának alapköve.

– Szabályszerű feljelentést kaptunk – mondta, amikor pedig már-már beadta a derekát, annyiszor megtiszthelyettesuramozták, annyira beleértették őt magát is abba a jobb rétegbe, amelynek nyugalmit megzavarni, az volna itt az igazi bűn.

– Aludjunk rá mindenesetre egyet – nyújtotta végül Ökrös a kezét.

Arról lehetett szó; már későre járt; álmát senkinek nem akarták megzavarni.

A csendőrök ott maradtak a községvázi szobájukban, vacsorájukat is oda kérték. Nem a kocsmában. Godóné szokott ilyenkor főzni rájuk, a község költségére.

– Ki tette azt a feljelentést? – kérdezte Ökrös Latinkovictól az utcán.

– A kis kocsmárosné. Tibor szaladt be hozzám a hírral, ahogy mondtam, amikor aztán átfutottam Gyula bátyámhoz... Mi a fene lesz ebből a végén?

– Semmi! – mondta Ökrös mély meggyőződéséből csaknem felkiáltva, mint mindig, ha kapásból mondott véleményyt.

10

Azon az éjszakán kevés ember számított nyugodt álmra Menyődön. Ahogy Latinkovics hazaért, s nyomta volna kezét az utcaajtó kilincsére, az egyik kapufélfa megkettőződött; Raynald támasztotta addig.

– Mi történt? Mondd el kérlek pontosan!

Latinkovics csak a vége felé tett hozzá valamit, épp csak annyit, amennyit fontosságunk kellemes átérése megkíván. Súlyos hírt közölni mindig élvezetesebb, mint könnyűt, kiváltképp sötétben s olyan esetben, ha bennünket nem sújt a hír.

Raynald Tibor hazament. Unokatestvéreinél találta Fördősnét és Pasztobányi Döncit. Elmondta az újabb fejleményeket. Nem tett hozzájuk semmit, sőt valamelyest enyhített rajtuk, tekintve, hogy őt közelről érintették azok a hírek. Azután Pasztobányi Dönci ment át a főjegyzőnéhez. Útközben jó darabot együtt lépdelt Buga igazgató úrral.

Latinkovics Laci jóízűen vacsorált, s így jóízűen felelgetett Zsigónénak a csendőrök látogatásáról is. De egyszerre csak az asszony elnémult, s mikor Latinkovics felpillantott, azt látta, olyan sárga az asszony, mint a szüreti szőlőlevél, s csak fordul ki a szobából. A vacsora többi részét Jolánka hozta be. Kisvártatva pedig nyílt-csukódott előbb a házajtó, aztán az utcai ajtó. Zsigóné elsietett az éjszakába.

Elment hazulról, illetve unokanővérei köréből Raynald is. Markában szorongatta azt az istenverte órát. Úgy volt vele, mint a paraszt a mezőn talált kézigránáttal. Hova rekkentse úgy, hogy senkiben se tegyen kárt, de azért megmaradjon, mert valamikor még jó lehet. Megismerte háta mögött Sisitka lépteit, megvárta.

– Mi jókat hall, tanító úr?

Még semmit sem hallott. Erre ő azt mondta:

– Említette: óra. Fogja, itt van. Nézze meg otthon, s ha megér magának tíz pengőt: már meg is csináltuk a vásárt.

Menjen tovább tőle az a jószág. Kapta, továbbadta, csak egy szem lesz a láncban, ha valami történik.

Hálás körkép lenne sorjában bemutatni mindazokat a házakat, ahol az este a nagy-kocsma eseményeit megtárgyalták. Nem is megtárgyalták, hanem csak tárgyalták, mert hisz nem értek a végére, bár félóránként volt valami határozott megállapítás, sőt konklúziólevonás.

Most egyetlen nevetés nem hangzott el a fiatal Kériné rovására. Semmiféle nevetés nem hangzott. Már az első hírek vétele után a háziasszonyok arca elborult, vagy legalább eltűnődést fejezett ki. Még azok a kedves vidékinéni-arcok is, amelyek mindenféle figyelemnek – főképpen pedig a rendkívüli hír keltette figyelemnek – mosoly a tartozéka, e mosoly közben is olyasféleképpen tekintettek félre a levegőbe, mint amikor távoli, még csak bontakozó zöreijre fülel az ember. Mondják, a jó háziasszony maga

testeként érzi az egész házat, az egész udvart, s titkos sejtelmén át kap értesítést, de még álmában is, ha egy tyúk eltojt, vagy a padláson elszakadt a ruhaszárító kötél a frissen mosott fehérnemű súlya alatt. A gazdaasszonyok e félretekintés közben azt igyekeztek emlékezetükbe idézni, mi idegen anyag van a testükben, azaz a háztartásukban; mi kerülhetett az övékbe a nagykozsma környékéről? Emlékezetük működése irányában szállt le arcukról a mosoly.

Buga Kálmánné vallásos volt. A vacsorai asztalnál, amiközben férje szavait hallgatta, az ő elkalandozó pillantása önkéntelenül a fali feszületen állapodott meg. De abban a pillanatban, mihelyt megállapodott rajta, Bugané szívét olyan villanyos ütés érte, mint-ha pillantása azzal a kis ezüstkerezzel valamiféle áramkeringést létesített volna. Ezt az ébenfára szerelt kis ezüst Krisztust ő – nem is oly régen – egykori iskolapajtásától, Kölesdi Mariska Puha Istvánnétól vette.

Vette! Egy szakajtó fehér lisztet adott érte, eszmélt kínosan rá. Mennyit érhet az, mit mond, ha megkérdik, mennyiért jutott ehhez a finom kis dologhoz? Négy hatosért?!

Nem volt kétsége, honnan került Kölesdi Mariskához az a kereszt.

Előbb az ijedelem, aztán a méreg futotta el, de az aztán iszonyúan. Eszébe villant ugyan, hogy a szakajtó jól meg volt púpozva, s hogy Kölesdi Mari szinte tukmálta rá azt a nekik igazán lukszuózus feszületet, de mindez nem volt elég fék azon a hirtelen természetén.

– Csendőrségért szaladgálni! A holmijára vigyázott volna azzal az erővel!

Buga hozzá volt szokva a felesége kitöréseivel, de ez meglepte. A tolvajokra ők Szent László törvényét se sajnálták volna: levágni azt a bitang kezüket. Mint általában minden házban, ahol a vagyonszerzés már meglelte a maga zökkenéstelen működését és formáját, a tulajdon elve annyira szent volt, hogy ez volt tán isten létének is az alapelve.

Buga azt várta a csendőröktől, tépjenek ki gyökerestül minden gazt. Megmondta ezt már Pasztobányi Döncinek is; most másodszori ismétlésre, amikor a feleségének megmondta, most érezte, mennyire az igazát mondja.

– Az ember végre nyugodtan szeretne aludni a portáján! – vágott vissza a heveségre hevességgel.

Ez arra vonatkozott, hogy a szénájukat – két éve – még itt a belső udvaron is megdézsmálták egy téli éjszaka. Bugané elismerte férje igazát. Valamiféle nyugalom szállta meg a kereszt dolgában is. Nem szólt róla, valahogy nem is lehetett volna most már szóba hozni.

Ilyenformán fordultak Piroska ellen csaknem minden házban. Igriczné azt mondta.

– Mit legyezi akkorára a lángot? Szépszerével nem adtuk volna vissza neki?

Hogy, hogy nem, a rézüst hozzá került.

Még Angyán háziasszonya, Herpay néni is Piroskára dohogva járt föl-alá a konyhában. Leemelte a ragyogóra kifényesített mozsarat, tett azzal is néhány fordulót. Végre eltökélte magát, kitipegett az udvarra, s a mozsarat beledobta a kútba. Neki ne csináljon senki históriákat.

Pirczi Bálint ezt mondta:

– A fene abba a Bartusba. Én nem sajnálom. Én nem kímélem. Jöjjenek, vigyék, ami tőle való. Kiadom.

A permetező csaknem annyi pénzébe volt, mintha újat vett volna, s még most sem működött jól.

A csókásiaknak sem volt nyugodt alvásuk.

A csendőrök minden pillanatban megjelenhettek, s akinek e téren huzamosabb volt a tapasztalata, az tudta, hogy a csendőr, akár a farkas, éjszaka a legveszedelmesebb.

Rossz vacokjaikon a férfiak és az asszonyok a jövőre gondoltak: milyen is lesz, ha holnap újból pofon elé kell állniok. De gondoltak a múltra is. A szegények élénk képzelőerejével csukott szemük elé idézték azokat a jó zsíros krumplis tésztákat, zsírtól csöpögő palacsintákat és zsírban fűdő disznópörkölt darabokat, amelyekhez ennek az esetnek a révén jutottak. És még Hahóti is azt gondolta:

– Azt már az isten zsandára se veri ki belőlem.

Bűnjel most már igazán nem volt a putrikban. Az öreg Biczó még a pipáját is eldugta. Agyon volt rágva, meg volt ügyesen forrasztva, mert használtan vette, de az unokáitól elkunyerált *olyan* pénzből vette, s azt a szomszédok is tudták.

Ökröséknél magának Ökrösnek szeme állt meg a falon, amihelyt hazaért.

– Most aztán szedje le minél előbb – mondta a szép bábsütő rezekre az előszobában.

– Épp most nem szedem le – mondta egy kis gondolkodás után az asszony, ahogy megértette a legújabbakat.

Ökrös igazat adott neki, mint már annyiszor. Úgy van: azzal máris beismerné a bűnrészességét.

Bűnrészesség! Ártatlan volt, s tudta, hogy felesége is ártatlan. E kettős ártatlanság tudatában föl tudta volna pofozni, fel tudta volna egyenként rúgni mindazokat, akik ebbe a kalamajkába keverték. Meg kell adni, elsősorban Bartusra haragudott.

Pasztobányi Dönci jövetele, a szokástól eltérően, nem vidította fel a házaspárt. Pasztobányi Dönci kívül volt a vásáron, s így nem ügyelt túlságosan a képzelőerejére. Humoros képet festett, milyen lélekkel készül Menyőd az éjszakai házkutatásra.

– Házkutatások lesznek az éjszaka? Azt hallottad?

Pasztobányi Dönci nem hallotta, de szavai előtt tisztába akarta tenni a terepet, s azért egy afféle mellékes bölintés után így folytatta:

– Mit vallhat az ember a magáénak? Igen okos az a törvény, amely harminckét évi használat után jogot ad egy kút, egy ösvény használatára. A tulajdon alapja a megszokás, semmi egyéb. Elképzelem, hogy nézegetik a polgárasszonyok most az ibrikjeiket: enyém vagy igazán? Minél kevésbé használták, annál kevésbé hihetik el, hogy az övék. Olyan ez, akár a szerelemben. Csak akkor érezzük, hogy miénk az a nő, amikor...

Ökrösnek nem volt türelme végighallgatni.

– De így mégsem lehet feldűlni egy falu békéjét!

Dönci meglepve fordította Ökrös felé a fejét, mert a végén már az asszonyhoz intézte a szót. Azt hitte, Ökrös is kívül van ennek a jéggel fenyegető felhőnek a mozgásköréből. Észbe kapott. Persze, hisz még ő is segített a szép rezek fölrendezésében!

Hogy Dönci a jegyzőné kedvese volt-e valóban, adata arra nem lehetett senkinek, magának az írónak sem. De Dönci úgy értett Ökrös észjárásához, ahogy csak – még a feleségnél is jobban – a meghitt házibarátok ismerik a férjek természetét. Megvolt a képessége, hogy más vágyát határozott szavakba öntse.

– A felesleges molesztálásoknak okvetlen elejét kell venni, mégpedig azonnal! – nyújtotta át máris kisütve azt a gondolatot, amelyet Ökrös még csak most gyúrogatott volna a fejében.

De az előzékeny ajándék után, jókedvében, megint csak félreeresztette a kantárt.

– Bámulom ezt a Bartust! Egy falusi Shylock! Az isten nyeresége kevés neki! S micsoda következetesség a piszkosságban. Irénke hallotta, hogy minden holmit pontosan tízszeres áron adott tovább. Vagyis hogy mindenért csak egytizedét adta annak a pénznek, amennyit számítása szerint ő kaphatott... Valósággal kirabolta azokat a szegény csókásiakat. Jó volt nem bevenni annak idején a kaszinóba. Megérdemli, hogy kitorjje a nyakát. Mert minek ennek a pénz, aki csak élére rakja? Aki használni se tudja?

Ökrös itt maga elé emelte ujját, hogy hopp, megállás, azonnal elkészülök én is egy gondlattal. Ezt mondta:

– Mindjárt itt kell elejét venni a dolognak! Mért törné az a szegény Bartus a nyakát? Már rögtön nála meg kell állítani a molesztálást. Nem értem, mért bűnhődjék éppen ő. Senkit se engedhetünk odarántani a faluból. Az öregasszony azt csinált a csókásiaival, amit akart, de aztán ott vége.

Döncinek semmi megerőltetésébe nem került visszaugratnia az útra, sőt frissen előrevágtatnia azon.

– A jobb emberekhez tartozik, kétségtelen! S az is bizonyos, ahol az ördög egy kis ujját megragad, veszve van ott már a kar is. Csak egy a baj. A csókásiak mind kiadták azt a szegény Bartust...

Ekkor érkezett meg Fábját előre bocsátva Latinkovics, és mondta mindjárt a hírt, hogy már nem csak Bartus urat kell kímélni. Zsigóéknál valóságos raktár van, Zsigóné neki megmutatta, s azt is megmondta, hogy jutott hozzá. Nem Bartuson keresztül. S van ilyen holmi másnak is a faluban. S anélkül, hogy akár mostani tulajdonosuk ismerné eredetük. Mert úgy összevissza vannak már cserélve, javítva, alakítva.

Megállt, látszott, a hatás kedvéért, hogy mi jön most.

– Az a nagy oltárterítő, amit gyümölcsoltókor tettek föl, az is onnan van.

Csönd támadt. A jegyzőné szólalt meg, de egyáltalában nem olyan elfogódottan, ahogy a többiek a maguk hangulata után várták volna.

– S most is ott van?

– Ott.

Gizi felnevetett. S azt kérdezte:

– S a tisztelendő úr tudja az... eredetét?

– Nem.

A jegyzőné nem szólt többet, csak szeme mondta hol Latinkovics, hol Pasztobányi felé: Úgy is jó. Kár aggódni. Nem lesz itt baja senkinek.

Nem tett rosszat ez a kis feloldódás. Ökrös rágyújtott. Keze mozdulata, ahogy a gyufát egy apró rántással eloltotta, felemelte, majd villámgyorsan a pécsi székesegyházba helyezte, hibátlan másolata volt Kacziány államtitkár mozdulatának. Csiszoltság és ugyanakkor erély, tárgyalásvezető erély volt benne.

Latinkovicshoz fordult.

– Mi már félig-meddig kialakítottuk a helyes álláspontot. Neked mi a véleményed? Latinkovics is kialakította már a magáét.

– Okvetlenül vissza kell vonatni Piroskával a feljelentést!

Ökrös maga elé görbítette a bal keze ujjait, s szemét körmeire szögezte.

– S ha nem vonja vissza?

– Hát akkor... Ti mire végeztétek?

Ökrös megnézte még egyszer körmeit, most már szemöldjeit is összevonta. A nyilatkozatot adó Gömbös Gyulának volt ez megszokott mozdulata, ahogy az újságok vasárnapi képes mellékletében is látni lehetett.

– Nekem volna egy gondolatom. Egy nap kellene hozzá, egy nyugodt nap.

Látszott, abban a pillanatban jutott eszébe, amit mond.

– Ez a Csókás elég jól meg van szervezve. Holnap idehívatom Tálost. Megértetem vele: tartsák a szájukat, nem bánják meg. Ne harapóddzék tovább ez a mezőtűz. Tiporják el ott náluk ezt a pletykát.

Nem talált jobb szót. Fájban kielégítetlenül várta a folytatást. S mivel nem jött, ő szólalt meg.

– Megbocsáss, Gyulám, szerintem ez egy naiv ábránd. Hogy egy egész falurész aprajánagyja közös megegyezéssel titokban tart valamit? Az egyik épp azért fogja kifecsegni, hogy a másíknak ártson vele. Pláne, ha még juttatnak is nekik valamit!

– Te mit tanácsolsz?

– Erélyt. Először is azt. Az engedékenységet legfeljebb azután. Értsetek szót Szabóval. Van abban felfogás jó.

Ökrös megnézte még egyszer a körmeit, s mintha Fájban nem is hallotta volna, összefoglalta, akár egy tárgyalásvezető elnök, a tanácskozás eredményeit. A konklúzió „magától adódott”, de noha ő mondta ki, Ökröst magát is meglepte egy kicsit. Az volt, hogy a csókásiak eddigi vallomását nem lehet véglegesnek tekinteni, sőt egyáltalában nem lehet vallomásnak tekinteni. Van róluk jegyzőkönyv? Jegyzőkönyvbe sem foglaltattak. Hivatalos szempontból tehát megtörténtnek sem tekinthetők.

Latinkovics egyszeriben megértette, hova vág ez az ötletsorozat.

– Új vallomásokat vesznek fel?

– Ha szükséges. Egyelőre az volna fontos, hogy a hamis hírek túl messze ne jussanak. Beszélj te a Szabóval. Ezekre a csókásiakra ilyenkor szokott rájönni legjobban a bolyonghatnájuk. Legjobb volna addig is egyben tartani őket.

– Az igazán egyszerű.

– Úgy – bölintott egyenes nyakból Ökrös, és saját maga is elismerést érzett képességei iránt. Az imént még vaksötétben volt, s íme, milyen könnyen kilukadt: valami rejtett képesség rávezette a helyes útra. Van egy tréfás párbeszéd: Tud zongorázni? Nem tudom: még nem próbáltam! Odaült a zongorához, és tudott játszani rajta.

– Nem hívnátok át egy pillanatra Ángyánt? Azzal a kis asszonnyal ő tudna legjobban beszélni. Hány óra?

Fél tizenkettő volt! Dönci mégis ugrott, Ángyán későn fekvő, s amúgy is egy orvosnak nincs éjszaka.

De Ángyán nem volt otthon.

11

Latinkovics könnyedén – úri könnyedségével – magyarázott. Fejében a kortynyi szilvórium üdítő gőzével, orrában a kávé aromájával kora reggel ilyenkor volt virágjában; ha éjszaka csak fél órát aludt is.

Szabó tiszthelyettes gyanakodva hallgatta. Szimata csak jelezte, hogy itt el van ásva valami; még nem vezette csapdába. Egyszerre csak képzelete is működni kezdett. Akár a vadászkutyaíknál, ez nála is végzetes fogyatékoság tudott lenni. Elfajtottta az ösztönt.

Amikor Latinkovics másodszerre oda tért vissza, hogy a csókásiakat „addig is” jó volna egy helyben fogni, Szabó Vendel értelmesebben, szóra hajlóbban kezdett figyelni.

„Helyben fogni”, „visszatartani” azt a népséget, az majdnem azt jelentette, hogy internálni; egy egész falurész! Szabó Vendelnek még sohasem volt ilyen érzésben része. Azt érezte, mintha Csókás a magántulajdona lett volna nagyjával-aprajával, minden putrijával egyetemben.

– A nyomozat offiális menetébe ugyanis újabb, egyéb tekintetek is érvényt kérhetnek – mondta ekkor folyékonyan Latinkovics.

Szabó Vendel nem értette jól ezt a zagyvaságuhatagot, de lényegében mégis pontosan értette. Azt értette, hogy ebbe az ügybe esetleg a felsőbb hatóságok is beleszólnak. Hogy itt valóban elástak vagy el fognak ásni valamit, olyast, amit hiba volna kikaparni.

Itt vált el, hogy jó csendőr volt-e. Jó csendőr volt. A jó vadászakutyák példájára már rég megtanulta, hogy kíváncsiságát és hiúságát alárendelje a szolgálásnak, vagyis a felsőbb parancsnak. Hogy ilyen esetben minden képességét a rejtelmes gondolkodású gazda akaratának pontos kifürkészésére és átvételére fordítsa. Ez nem volt mindig könnyű.

Boldog volt, hogy parancsolni fognak neki. De ki adja értésére majd azt a parancsot? Ez a finom körmű úrigyerek?

Latinkovics abban a percben azt mondta.

– Beszéltem Szekszárddal. Az esti referáláshoz majd odakérem tiszthelyettes urat is.

Szabó tiszthelyettes nyugodtan fordult belső világával a csókási konc felé. Indult azonnal az ajtóhoz, a tettek embere volt. Godót akarta a folyosóról bekiáltani. A folyosó végén Bartus várakozott, Pintér társaságában, mondhatni, Pintér felügyelete alatt.

Bartus úr még az este megkapta az értesítést: kihallgatás, reggel fél nyolc, a község-házán. Egy percet nem aludt. Mindent összeképzelt, csak azt nem, hogy ez a nap hozza meg évtizedes vágya teljesedését: hogy a menyődi intelligencia magába fogadja.

Olyanforma sietséggel indult meg a vallatószoba felé, mint aki szeretne minél előbb átessen a vízbe ugráson.

– Köszönöm, elmarad! Godót küldjék ide! – csattant a tiszthelyettes hangja.

Milyen megnyugtató volt most benne a katonás erély!

– Jó reggelt, Bartus úr! – jött szaporán feléje Latinkovics.

Latinkovics mindössze egy lépéssel sietett tovább Bartus úrnál, de ez alatt a gyors lépés alatt a belátások és elhatározások egész láncolata zajlott le a fiatal írnookban. Belévigillant, milyen lelkiállapotban állhat itt ez a Bartus. Belévigillant, mit nem adna, ha kikerülne belőle. Ő maga szeretett ajándékot adni, helyesebben maga iránt másokat lekötelezni. Jár valami kockázattal, ha most rögtön könnyít ezen a Bartuson, megsejteni vele, amit hamarosan úgyis meg fog tudni? Belévigillant, hogy ezzel mindenkinek csak örömet szerez. Semmit sem csökkentve a gyorsaságon, amellyel halad, hirtelen megfordult, és mosolyogva, széles karlendülettel kezét nyújtotta Bartus úrnak, életében először.

Az meg csak állt, mint aki előtt megnyílt az ég.

Aztán mintha ő maga szállt volna le az égből, olyan boldog arccal indult haza.

Az utcán végig mindenki tudta, miért hívták be. Tündöklő arca láttára most meg-megszólították.

– Mi jót kapott, Bartus úr?

Bartus úr nem fukarkodott a jó újsággal. És a kérdezősködők maguktól megsejtették, hogy az az örvendetes fordulat nem csak Bartus urat éri.

Mi lehet itt? Fél óra sem telt bele, és a szívek könnyebbülni kezdtek. S boldog sietséggel adták tovább a megnyugvás titkát azoknak, akiket még aggodalma nyomott.

– Ökrös! Persze! Helyén van annak a feje!

– Nagyszerű ember, hiába!

S milyen Kolumbus tojása is, hogy a csókásiak vegyék magukra azt az áldatlan ügyet! Nem mindegy nekik? Mít árt az az ő becsületüknek? Helyesebben: mi árthat egyáltalán a csókásiak becsületének?

S a gondolat következő fordulata már az volt, hogy ki más is véthetett itt egyáltalán a tisztesség ellen, mint ők?

Délre – gyönyörűen sütött a nap – a lelkek megkönnyebbültek; közben szeplőtlenül ragyogott a jövő.

Egy kis felhő ugyan közeledni látszott, de hát mi volt az ebben a tündöklésben?

Bartus úr megdicsőülésével egy időben történt ugyanis, hogy Ángyán reggeli elköszítása előtt útba ejtette a kocsmát. – Természetesen! Magam is azon a véleményen vagyok! – mondta Latinkovicsnak, amikor hivatalába menet az beszólt hozzá, s megkérte, beszéljen a fiatal Kérinével.

Így aztán jobbról-balról elintéződik az ügy; „minden eshetőség eleve kivédve” – gondolta Latinkovics, azt is derűsen.

Piroskával beszélni is alig lehetett, nemhogy szót érteni. Előző este már-már lecsitult, most azonban magánkívül volt ismét.

Az történt, hogy még az éjszaka bedobták az ablakukat; nem azért a szobáét, ahol aludtak, hanem a „kaszinó”-ét. Nem közel dobták be. Az ablakközben az a kis gyorsforraló hevert, amelynek elvesztét Piroska annak idején úgy megszorogta. Hát megkerült; így adták vissza!

Hogy visszavonja a feljelentést? Nem is válaszolt, csak fejét rázta olyan hevesen, hogy könnye szeme sarkán csapódott ki.

Olyan lila tudott lenni, hogy Ángyán arra gondolt, nem volna orvosi kötelesség is mellette maradni? De az utcán álló szekér lekonyult parasztgazdáján nagyon meglátszott, hogy a kislánya a halálán van. Délre pedig már egész Pusztá-Sömögye cselédségét berendeltette az ispánlakba tisztiorvosi tífuszoltásra.

Az eredménytelenségről értesítette még Latinkovicsot. Ennek következménye lett, hogy Piroskát a csendőrök ismét kihallgatták, teljesen fölöslegesen. Az ő kihallgatása után ki kellett most már hallgatni az öregasszonyt is. Szabó tiszthelyettes nem akart egyelőre Csókás környékére menni; Pintér urat küldte el Godóval, mint útikalauzzal.

Ez okos intézkedés volt. Az idősebb Kériné felháborítóan sértő módon fogadta a csendőrt. Nyomat sem mutatta semmiféle zavarodottságnak. Kihívóan szűkszavú volt; mindent vállalt: úgy, ahogy mondja, úgy, ahogy mondja!, ismételte, s aztán: kinek nem tetszik? Arra, hogy kiknek osztogatott, ezt felelte: akinek kedvem tartotta.

S az a menyasszonyi láda? Az valamikor az övé volt; menyének ajándékozta; a menyé meg az ő menyének, Piroskának. Oly rég nem látta azt a ládát, hogy amikor a szeme elé került, azt hitte, még mindig az övé. Ebben a hiszemben adta oda valakinek. Nem nézte meg, mi van benne. „De megadja, ha keresik rajta.”

A jövés-menés, hírcsere elaprózta a napot. Szabó tiszthelyettest is hívták egyéb hivatalos teendőik, még egy éjszakát nem tölthetett Menyődön. Holnapután majd visszaneznek.

Azt sem várta meg, hogy Szekszárd bejöjjön. Bólintott egy szigorút Latinkovics mondatára, hogy: „hát amint megbeszéltük!”, visszaszorította a főjegyző szokásosnál keményebben szorító kezét, és – csákö fejbe, puska vállra – már mérte is Mocsány felé az utat Pintérrel abban az egymáshoz igazított katonás lépésben, amely állítólag már két ember számára is sokkal elviselhetőbbé teszi a gyaloglást.

Másnap pedig Godó kiment Csókásba, és kidobolta, hogy „további” intézkedésig senki sem hagyhatja el a község területét.

Június vége volt, forró délelőtt. A csókásiak közül senkinek sem volt szándéka elhagyni aznap a község területét. A következő nap sem. De erősen számítottak arra, hogy két

nap múlva – vasárnap – megkapják végre az annyit várt üzenetet, és hétfőn már aratásba is állhatnak. Elvonulhatnak arra a pusztára, ahova a gazdatiszt vasárnap majd irányítja őket. Péter-Pál csak a hét közepére esett, de a nyárelő jó meleg volt; a déli hajlatokban reggel a parasztok már vágták a rozstot.

A férfiak erre készülődni kezdtek. A telep hamarosan olyan lett, mint egy óriási kovacsudvar vagy mint valami terjedelmesebb üstfoldozó cigánytábor. Mindenfelől szólt a kalapács. A férfiak – ki a napon, ki az árnyékban – a földön ültek; bevették valami tuskóba öklömnyi üllőjüket, a szétvetett lábuk közé vették, és elvékonyodott kaszáik élét kalapálták. De ez volt most minden zaj. A putrik fölött még ott állt, szinte a levegőbe alvadva, a tegnapi réműlet. Táló ajtaja be volt zárva. Az öreg még az este elbicegett a szégyenével. Hahóti ajtaja is csukva volt, de a partból kiszolgáló kályhacső reggel füstöt eresztett: Hahótiék tehát otthon voltak.

Azok a férfiak, akiknek az aratásra se kaszájuk, se reményük nem volt – legtöbbször azért, mert erejük sem volt hozzá –, azok vagy a putrik előtt üldögéltek, vagy szokásukhoz híven bóklászni indultak a telep környékére: az erdei utakon, a dűlőutakon meg ösvényeken ténferegtek. A földművelés, a nomádkori legeltetés, a vadászás előtti időben az emberiség gyűjtögetéssel kereste meg a napját. Csókás lakosai voltaképpen abba a távoli őskorba indultak vissza, abban szemlélődtek erre-arra, sokkal kevesebb eredményel, mint hajdani elődeik. A füves, gombás helyeken nem volt gomba, mert hisz nem volt eső; az utakon még nem volt szekérről hullt kukoricacséve, mert a kukorica még nem ért meg; nem ért meg még a szeder, a som, a galagonya sem. A madarak magasan a levegőben repültek, a fölriadó nyulakat elragadta a remek lábuk.

Délig semmi sem történt. Délben jött megint Godó, s vitte Hahótit újra a községházára.

A telepiek, ha nem akartak lemenni a gazdák kútjaihoz, a patakából hordtak vizet. Putrijukból kimenet Hahóti, mint mindig, most is megnézte, van-e a kannákban. Az egyik üres volt.

Már majdnem a pataknál voltak, amikor Hahóti az első hangot kiadta:

– Visszaviszem én még máma ezt a kannát, Mihály bátyám? – s megemelve a kannát, Godóra nézett.

Godó állta a pillantást. Hivatalos ember volt, de hát maga is szegény ember. Szívéből jött a válasz.

– Adja az isten, fiam.

Nem beszéltek többet, mert maguk sem tudták, foglya-e a fiatalabbik az idősebbnek, vagy csak afféle parancshordó szolgál-e, aki így kisebb annál.

„Visszajöttek reggelre azok a dögök?”, gondolta Hahóti a csendőrökről. Úgy látszik, Godó is ezt gondolta, s csaknem szó szerint így, még a csendőrök jelzőjét is. Olyan ember volt, hogy ha teljesen szegények között volt, vagyis a láthatáron sem volt valami fölöttes, szíve menten a szegényekhez húzott.

De nem a vallatósobába, hanem a főjegyzőhöz kellett bemennie Hahótinak.

– Ide hallgasson, Hahóti – mondta neki Ökrös. – Maga annak a putrisornak az esze...

S elmondta neki, milyen szörnyű rágalommal illették a putribeliek a falut hivatalos közegek előtt. Egy egész sereg gazdát akartak belekeverní a maguk ocsmánységába: hogy azokhoz kerültek tőlük a holmik. A nyomozati eljárás mindezt nem igazolta. Ami a kocsmából eltűnt, ott Csókáson tűnt el, véglegesen, folytatás nélkül. A hivatalos

jegyzőkönyvet hamarosan, úgy hallja, felveszik. Hatóság előtti rágalom lehet abból, ha megint azt hangoztatják, amit az első alkalmakkor. Arra figyelmezteti tehát Hahótit...

– Én semmit sem mondtam.

Hahótin át arra figyelmezteti saját érdekükben mindazokat, akik azt a rágalmat terjesztették...

Hahótinak rándult egy haloványat az egyik szája szöglete. Hirtelen mindent megértett. Megvetést fejezett ki az a kis rándulás.

– Értem – mondta.

Az jutott eszébe: az öreg Puhába a végén még úgy kell visszapofozni, amit kipofoztak belőle.

– Szóval értjük egymást.

Hahóti úgy nézett föl, mintha őt már nem fenyegethetné pofon. Idejövet azt hitte, újabb megveretésre jön. Hogy az elmaradt, a megkönnyebbülése szinte harci kedvre fordult. Már tudta, hogy nincsenek itt a csendőrök, s valószínűleg ma már nem is lesznek itt.

– Értjük, főjegyző úr, csakhogy az én szavam, mit ér az? Én nem öklözhetem végig az embereket, hogy ezt mondd, az anyád szentségét, meg azt.

– A bandában magáé a szó...

– Csakhogy ott se azzal, hogy ezt csináld, az anyád kutyauristenit, meg azt csináld...

A főjegyző hidegen félbeszakította.

– Jól van, Hahóti. Elmehet. Majd visszajön, ha meggondolta.

Hahóti már az első utca végéről visszamehetett volna; meggondolni már ott meggondolta azt, hogy ebből így nem sok jó fog kisülni.

De hát úgy illet, hogy Tálós nélkül semmire se vállalkozzék.

A pataknál kivette a bokor alá lökött kannát, megmerítette. Ez is valami, hogy ezzel megy haza. Szinte jólesett azzal a teher vízzel ballagni fölfelé; kevésbé érezte azt a másík terhet, amely a lelkét nyomta.

A putrikból jól látták, hogy jön. Nem siettek elébe; nem tolakodtak a putrijába sem, hogy megtudakolják, most mire végezte. Nem vette zokon. Megjelölt ember ő, s a szegények minden kor óta tudják, hogy a megjelölt embertől könnyen átharapózik a veszedelem. Olyan ez éppen, mint amikor a csordában baj lep egy tehenet. A többi oldalról nézegeti, eljárnak mellette, de egyre tágabb közben. Ha a hazavonulásra talpra áll, testét sűrűn haladnak mellette; ha ott marad, legfeljebb a legelőpajtása bődül egyet hátra feléje.

Átment szó nélkül a konyhán. Hanyatt feküdt a földpadkára. Az asszony ott künn szinte azóta is egy helyben állt. Félt utánajönni? Vagy olyan mindegy neki? Végre óvatosan bejött. – Van ebéd – mondta halkan.

Nem válaszolt. Jó idő eltelt. Hunyt szemmel feküdt.

– Bántották? – hallotta egyszerre a suttogást olyan közletről, hogy a lehelet langyosságát is megérezte a füle kürtjén.

Ez nagyon jólesett. Tudta, hogy az asszony ott térdel a padka mellett. Tudta azt is, ha ő most oldalt fordítja a fejét, bal arcán rögtön ott lesz az asszony meleg kis arca. Arra fordította fejét anélkül, hogy szemét kinyitotta volna.

Ez volt az ő nagy szerencséje, hogy ilyen jól voltak ezzel a semmi kis asszonnyal.

(Folytatása következik.)

Komoróczy Géza

TÖRTÉNELEM A TÖRTÉNETBEN

(BÍRÁK KÖNYVE, 10–12)

Ajánlom Tatár Györgynek, baráti szeretettel

Azzal kell kezdenem, bár talán fölösleges is külön beszélni róla, hogy előadásom címében a *történet* nem más, mint *elbeszélés*, *story*, *saga*, mintha azt mondanám: *History in the story*, vagy még egyértelműbben: *Geschichte in der Erzählung*. A héber BIBLIA most tárgyul választott szakaszát ugyanis elbeszélésnek tartom, irodalmi szövegnek, és kétlem, hogy ilyenként egészében nagyobb volna a valóságtartalma, mint a BÍRÁK KÖNYVÉ-ben utána következő Sámson-történetnek vagy akár, mondjuk, az ÍLLÁSZ-nak. A probléma tehát – csontig lebontva – abban áll, hogy mit tud kezdeni a történetírás egy jellegzetesen irodalmi szöveggel, mit mutat meg egy régi elbeszélés az elbeszélő korról, mi marad fenn a szűrőn, mely átengedi a történet elbeszélő mozzanatait, a folklórból, mitológiából, irodalomból egyetemesen ismert, nem specifikusan történeti elemeket.

A következőkben ismertnek teszem fel Jiftah (a magyar nyelvhasználatban, a görög és latin fordítások nyomán: Jefta vagy Jefte) bibliai történetét (BÍRÁK k., 10,6–12,7; szorosabban csak 11,1-től).

A BÍRÁK KÖNYVE, melyben ez a történet olvasható, teológiai skémára épül: a nép hűtlen lett istenéhez – büntetésül ellenségei megtámadják, legyőzik – bűnvallást tesz – JHVH megszabadítja. Az isteni szabadítást elvégző személyek a bírák vagy bírók (*sofét*), katonai vezetők vagy magányos hősök, köztük egy asszony is. Rangjuk, minőségük más-más, de a narratív keret szerint karizmatikus vezetők voltak. A bírók történeteinek egymáshoz nincs közük, csak az említett, periodikusan ismétlődő bűn – büntetés – bűnvallás – megszabadítás skéma fogja össze őket, erre vannak felfűzve. A Jiftah-történetet bevezető bűnszakasz is a Baálok, Astóret, illetve Arám (Szíria), Szidón, Moáb isteneinek tiszteletét rója fel: a környező térség kultuszainak átvételét, némi történelmi anakronizmussal (Arám ugyanis későbbi alakulat, mint Szidón, a földközi-tengeri kikötő, vagy Moáb, a transzjordániai állam). Nem kétséges, hogy mindegyik történet a hagyományból van merítve, és eredetileg önálló volt, azaz akármilyen mértékben átment is irodalmi feldolgozáson, szerkesztésen, akár többször, többféleképpen is: van régi, eredeti, folklorisztikus magja. Az önálló történetek minden esetben Izrael területének vagy a *12-törzsszervezet*nek csak egy részéhez kapcsolódnak. A hagyomány a régmúlt hőseinek emlékét tartotta fenn, történetüket a szerzők és szerkesztők hozzáigazították a könyv skémájához. A Jiftahhal foglalkozó elbeszélés befejező szakaszát, Gileád és Efraim konfliktusát, a BÍRÁK KÖNYVÉ-től eltérően, éppen ellenkező beállításban említi Hósea próféta (6,7–9).

A kerettel és a keret meghatározta illesztőelemekkel a továbbiakban nem foglalkozom. Mindenekelőtt az elbeszélés nem specifikus, értsd: másutt, esetleg más irodalmakban is előforduló elemeit próbálom az imént említett szűrővel leválasztani.

Ilyen elem a főhős karrierje. A legkisebb – itt történetesen a legalacsonyabb rangú – fiú felemelkedése a társadalmi hierarchia legmagasabb pozíciójába. Jiftah apja Gileád, de ez nem személynév, hanem a térség neve, amelyben Jiftah él, magyarul: Jiftah apja

akárki, azaz *senki*, nincs apai neve sem. Mintha ma azt mondanánk valakiről: „egy magyar”. Az anyja pedig *szajha* (*zona*); bárhogyan értelmezzük a szót, biztosan nem méltóságnév. Jiftah, ha nem kitett gyermek volt is, de elűzött fiú. Apjának házasságában született testvérei, amint felnőttek, kizárták az öröklésből, és elűzték, menekülnie kellett, Tob földjére (*tov*, „jó”). Később aztán Gileád „*vénei*”, amikor városukat Ammon fiai megtámadták, felkeresték Jiftahot a száműzetésben, hazahívták, megkínálták a vezér/ (katonai) vezető (*kacin*) tisztséggel, ő azonban kialakulta magának az ennél magasabb és szilárdabb pozíciót, és Gileádban ő lett a fő (*ros*). Előttünk áll a legkisebb, a kitaszított fiú sikertörténete.

A *fő-és-vezér* tisztséget az elbeszélésben Jiftah két lépésben nyerte el. Először meg egyezett a „*vének*”-kel, s azok kinevezték, ez volt a közösségi – politikai – legitimáció, majd szakrális megerősítést kapott tisztségében: fogadalmat tett JHVH szentélyében, Micpában, hogyha győzelmet szerez Ammon fölött, azt, aki a házából először kijön eléje, feláldozza.

Procedurális párhuzamként elég utalni Saul hatalomra kerülésének történetére, SÁMUEL I. KÖNYVÉ-ben. Először, apjának elveszett szamarai keresése közben, gyanútlanul, a számára addig ismeretlen Sámuel próféta kultikus lakomáján kitüntetett ételadagot kap (9,22–24), ezt a motívumot legközelebről a MARDU ISTEN HÁZASSÁGA sumer mitológiai eposzból ismerjük. Majd Sámuel titokban a fejére csorgatott olajjal felkeni királlyá (9,26–10,1). S végül a népgyűlésen reá esik a többszörös sorsvetés (10,10–24); egy az utóbbival párhuzamos történetben a nép egy hirtelen harci mozgósítás (feldarabolt szarvasmarhák szétküldése „*Jisraél egész határába*”) és a győzelem után rövid úton megteszi királlyá (11,15). Az ő első haditette is, mint Jiftahé, a Gileádot megtámadó Ammon fölötti győzelem volt. Egyik eset sem többszörös beiktatási szertartás: a legitimáció aspektusainak narratív kibontása.

De nem specifikus elem a történet legismertebb mozzanata sem: Jiftah fogadalma. Azt, amit a *fő-és-vezér* JHVH szentélyében megfogadott, valóra kell váltania. Micpában a leánya jött ki eléje a házából, tánclépésekkel, dobon verve az ütemet. Az apa és – a szövegben névtelenül hagyott – leányának története nagy vallástörténeti problémakörbe tartozik, s ez: az emberáldozat. Mitológiai párhuzamokkal összevetve azonban az értelmezés más síkra terelhető át. Az AKÉDA, Izsák feláldozásának története egyáltalán nem az emberáldozatról szól: éppen ellenkezőleg, az emberáldozat tilalmának mitológikus megerősítése. Mint ahogyan a görög mitológiában az áldozatra kiszemelt Íphigeneia is megmenekült. A párhuzamokat könnyen szaporíthatjuk, Frazer vagy az ifjabb Gaster kedvelt témája volt; a történetek rendre elutasítják a barbár emberáldozatot, s éppen a barbár kultikus szokással szemben hirdetik, hogy *nincs* emberáldozat. A BÍRÁK KÖNYVE azt írja, hogy Jiftah „*teljesítette a fogadalmát*” (*néder*). S rögtön ezután azt, hogy törvény lett Izraelben: a leányok „*évről évre*” elmennek, hogy – szabadon fordítva – megtartsák a gileádi Jiftah leányának ünnepét; az egyszerűségében is homályos értelmű héber szót (*le-tannot*) szokás (BÍRÁK K., 5,1 alapján) úgy is fordítani, hogy „*megénekeljük*”, a LXX-ban: megsirassák (*thrénein*). Az epizód hangsúlyos része ez: a leányünnep, *rite de passage*, a felderült leányok életszakaszváltásának szertartása. A bibliai szöveg, ti. hogy (most szó szerint): „*Jiftah megcsinálta a (leány-)nyal a fogadalmát, amelyet megfogadott*”, kikerüli a rítus, az égőáldozat (*‘ola/holokauszton*) direkt említését, amelyről pedig előzetesen, a fogadalomban, szó volt. Jiftah leánya nem más, mint egy gileádi Íphigeneia. Az elbeszélés azzal, hogy a fogadalom által megkívánt végkifejletet homályos, eufemisztikus formula burkolja, hangsúlyozza Jiftah legitimációjának érvényét, az áldozat helyére azonban

az ünnepet állítja. Tisztában vagyok azzal, hogy ez a gondolatmenet nem bizonyítás, legfeljebb értelmezés, de emlékeztetek arra a jelenetre, amelyben Lábán utoléri és felelősségre vonja a feleségeivel és juhaival megszökött Jákobot: Jákob kijelenti, hogy akinél apósa megtalálja az istenszobrocskákat (*teráfim*), „*ne maradjon életben*” (GEN. 31,32) – de Ráhel, mint ismeretes, nem bukkott le.

Eddig a folklór, az irodalmi szerkesztés. Mi maradt meg a történetből olyasmi, aminek történeti értéket tulajdoníthatunk? Nagyon is sok.

A bibliai történetírás szinte egyöntetűen történelemnek tekinti Ammon megerősödését Transzjordánia déli térségében, valamint azt is, hogy terjeszkedése észak felé, a Jabbokon túl, sikertelen volt. Az a hadjárat, amelyet Jiftah története leír, Gileád ostroma, egy ilyen terjeszkedési kísérlet volt. Hasonlóról olvasunk SÁMUEL I. KÖNYVÉ-ben Saul idejéből. Nem zárható ki még az sem, hogy későbbi feszültségek vannak visszavetítve – rávetítve – Jiftahra. De megpróbálhatunk továbblépni az eseménytörténettől.

A helyszín, Gileád, Transzjordánia északi része, a Jordánon „*túl*” (*be-‘éver ha-jardén*), a folyó bal partján és innen keletebbre, a mai Jordánia északnyugati része. Legszűkebb értelemben a Jabbok (Zarka) egyik bal oldali mellékvádijánál álló hegy, Har-Gileád, tágabban a Jabboktól délre eső terület, idővel pedig Transzjordánia északi része is, délre Básántól, a Jabbok mindkét partja, a Dzsebel Adzslún. Itt volt Tisbe is, ahonnan Illés próféta származott. Gileád területiális név, nem törzsi; a térség nem tartozott a 12-törzs-szervezethez. Akármikor keletkezett is az elbeszélés, annyi leszűrhető belőle, illetve, általánosabban, ebből a történetből is, hogy szilárdan élt egy hagyomány, de mondhatjuk, a tudata annak, hogy Izrael etnogenezisében az i. e. második évezred végén szerepet játszott a transzjordániai térség populációja. Nem a Dávid-hagyományhoz tartozó Nagy-Izraelről van szó, de nem is Izrael mai (1947-es vagy 1967-es) határaihoz szabott alaptalan történelmi redukcionizmusról, hanem Dél-Kánaánról, a Hérodotosz óta Palesztinának nevezett egész területről. Ez É–D-i irányban a Karmeltől Ailáig (Eilat/Akabai-öböl) terjedt, Ny–K-i irányban a Földközi-tengertől a Jordánon túl, a keleti sívataig, itt pontos határ nélkül. Palesztina keleti részére, Transzjordániára, csak későn terjeszkedett ki a 12-törzs-szervezet, de ez a térség is része volt az i. e. második évezred végén kialakuló történeti Izraelnek. Említeni kell, hogy a második évezred végén az Efraim-hegyvidéken, de Transzjordániában is, az ásatási leletanyagban megfogható egy olyan letelepült populáció, amely mellőzte a sertéstartást.

Izrael, a zsidó nép történelmi kronológiájának egyik talpköve Merneptah fáraó (1213–1204) verses győzelmi felirata, a méltán híres „Izrael-sztélé”, amely a fáraót különösen mint a libyiak legyőzőjét magasztalja. A béke jellemzésének leírásában, a felirat zárószakaszában, a legyőzött, elpusztított, földre boruló és békét (az egyiptomi szövegben: S3-3-R-M-‘ŠRM/‘szalama) kérő elő-ázsiai országok (Tehenu, „Hatti”, Kínaana/Kánaán, Haru/Szíria) és városok (Askalon, Gezer, Janoam) sorában felbukkan a *Jiszra-él* törzs neve, nem az ország, hanem az ember/nép jelentésű determinatívummal. „*Jiszra-él* (JJ-SZ-J-R-J-3-R/YA-SZIR-‘-R/L) *elpusztult, nincsen magja* (PRT.F).” A „*mag*” (PRT) jelentése: „*termés/gyümölcs*”, „*leszármazott*”, „*(gabona)szem*”, illetve „*utód*” stb. A szót a történeti irodalom gyakran „*gabona*” értelemben veszi, például magyarul éppen az ÓKORI KELETI TÖRTÉNETI CHRESTOMATHIA (1965), p. 51: „*nincs termése*” (Kákósy László). A két tómondat párhuzamosságából (parallelismus) azonban az következik, hogy itt az „*ivadék*”/„*leszármazott*” jelentésekkel van dolgunk. A szónak gyakran a *membrum virile* a determinatívuma, ez világosan az átvitt értelmére utal.

Az egyiptomi adat a közvetlenül i. e. 1200 előtti évekre vonatkozik. Akármilyen fontos is, valódi történeti szekvenciába nem – még mindig nem – tudjuk beállítani. Ha

lemondunk arról, hogy a honfoglaló hagyományt és a *12-törzs-szervezetet* elsődlegesnek tekintjük a legrégebb Izrael történetében, legalább egy feltevést megkockáztathatunk: a Merneptahnál szereplő *Jisraél* név a Dél-Kanaán/Palesztina térségében élő, részben letelepült, falusi, részben pedig vándorló, állattartó népesség kisebb-nagyobb törzseinek, klánjainak összefoglaló elnevezése lehetett, nyilván ún. „belső név”, amelyet az egyiptomi írások átvettek. Jákobnak, az ősatyának is *Jisraél* az istenséggel (Elohim) való viaskodásban elnyert neve (GEN. 32,29): ez a magasabb rendű – szociológiailag: magasabb szintű – név. Az Izrael névhez képest a BIBLIÁ-ból ismert törzsi egységek, törzsi nevek másodlagosan alakulhattak ki, némely közülük biztosan területnévből, territoriális alapon, a területiség átalakulásával törzsiséggé; ilyen törzs mindenekelőtt Efraim, Júda és Bin-jamin. Gileád a XII–XI. században beletartozott Izraelbe, de a gyéren lakott terület lakossága nem alakult külön törzsszé, a Gileád név nem lett törzsnévvé, a területre ciszjordániai törzsek (Efraim, Menasse) terjesztették ki szervezetüket, és lakossága eltűnt az új törzsi nevek alatt. Az alkalmi katonai szövetségekbe tömörülő és közös kultuszt – közös kultushelyet kiépítő dél-kanaáni/palesztinai populáció territoriális alapon törzsekké alakulása kitölthette az i. e. XII. századot, a XI. század nagyobb részét.

Gileád, fűben dús völgyeivel, kedvelt hely lehetett a Kelet felől Dél-Kanaánba/Palesztinába betelepülő vagy legelőváltó állattartók számára. Erre a példa Jákob elszakadása apósától, Lábántól. A bibliai történetben Jákob éppen Gileádban, Gileád hegyénél kötötte meg, már bent a térségben, az egyezséget Lábánnal, aki üldözte, és a sivatag felől érkezett. Ez az egyezés szabályozta nyájaik legeltetésének földrajzi határait (GEN. 31,52).

A BÍRÁK KÖNYVÉ-ben az Izrael név alatt folytatott hadjáratok jellemzője, hogy csak kisk számú törzsi csoportok vesznek részt benne. Efraim is reklamált Jiftahnál, hogy miért nem hívta meg őket az Ammon elleni hadjáratához. A könyv történetei ebben a tekintetben az i. e. XI. század viszonyait jelzik: a territoriális és nemzeti egységek részleges, laza kapcsolatait.

Efraim mellőzöttségi komplexusa az elbeszélésben súlyos konfliktushoz vezet: átkelnek a Jordánon, és harcolnak Gileád ellen, Jiftah kénytelen öröket állítani a gázlókhoz, s ezek lemészárolnak mindenkit, aki efraimi kiejtéssel beszél. A *sibbolet/szibbolet* szó nyelvészeti terminussá vált a BIBLIÁ-n kívül is, maga a történet folklorisztikus, de annyiban történelmi hitele van, hogy jelzi azt a folyamatot, amelyben a Jordán nyugati partján megerősödött territoriális-törzsi alakulatok kezdik kiterjeszteni hatalmukat Transzjordániára. Jelez, mellesleg, egyfajta nyelvi tudatosságot is, a nyelvhasználat különbségeinek számon tartását.

Az elbeszélésben nagy teret foglal el, különös betét, a honfoglalási tradíció, az exodus népének felvonulása a Jordánon való átkelés előtt, Transzjordánia területén, messze északra, távolabb, mint ahová a szövegek az átkelést helyezik. Bár a történetben a megnevezett ellenség Ammon, az elbeszélés szerint Jiftah egykor Edom és Moáb királyaival tárgyalt. Eseménytörténeti értelemben ez a tárgyalás nem tekinthető történetinek, de való igaz, hogy az i. e. második évezred végén Moáb és Edom jobban körülrajzolható politikai alakulatok voltak, mint „*Ammon fia*”. A tárgyalás leírása azonban diplomácia-történeti tekintetben jól értelmezhető és pontos: a kétszeri követségküldés, a felek által hangoztatott érvek ugyanazt a mintát követik, mint amelyet Szín-ahhé-eribáról Jesajánál (36,2 skk.; 37,9 skk.), illetve a KIRÁLYOK KÖNYVÉ-ben (II. KIR. 18,12 skk.) és ékírásos szövegben egyaránt ismerünk.

Van azonban egy mozzanat Jiftah és „Moáb” tárgyalásainak leírásában, amely különleges figyelmet érdemel. A szöveg a kultusz archaikus állapotát ábrázolja, ez világos már

abból, hogy JHVH szentélyéről beszél Micpában. Moábbal szemben azzal érvel Jiftah követsége, hogy mindkettőnek az ő istene adta az országát, Moábnak Kemos, Izraelnek JHVH. Nehéz volna ezt másképpen értelmezni, mint hogy a szöveg mögött álló archaikus hagyományban Kemos ugyanolyan valóságos isten volt, mint JHVH. Ez abszolúte összeférhetetlen a monoteista teológiával, az első évezredben nem találták volna ki, még pusztán irodalmilag sem, nyilvánvalóan egy korábbi – nagyon régi – állapot rekvizituma, azaz történeti emlék.

Jiftah alakjáról életrajzi értelemben nagyon nehéz volna beszélni; de vajon élt-e Akhilleusz? Mégis, Jiftah mint típus nagyon is eleven. Az i. e. XIV. század, az amárnai levelek óta ismerünk hozzá hasonló politikai figurákat a kanaáni, palesztinai térségből. Mit tudhatunk Jiftahról, az elbeszélés hőséről?

A Jiftah a kevés számú imperfektumnév közé tartozik, ezek általában igen régiiek (a hagyomány mélyrétegeiből valók): Jichak, Jaakov, Joszéf. A BÍRÁK KÖNYVÉ-ből is: Jáír. Van köztük olyan is, amelyhez nomen csatlakozik, mondatnévvé egészül ki, ilyen mindjárt a Jiszra-Él. Egy Amárna-levéiben: Japtih-Adda. Elvben lehet, hogy az egytagú nevek is theophorikusak voltak, csak lerövidültek a használatban. Jiftah-Jáhu és hasonlóak azonban elképzelhetetlenek. Jiftah nem jahvista név: archaikus, biztosnak tekinthető, hogy a hagyomány tartotta fenn. Merem mondani, ugyanaz a hagyomány, amely az említett többi.

Az elbeszélés szerint Jiftahot apjának fiai – a legitim örökösök – kitagadták örökségéből, s ő menekülni kényszerült, északra, túl a Jabbokon, a Jarmúk térségén, Gileádból nézve a senki földjére. Itt álljunk meg egy pillanatra, hogy megállapítsuk: a családhoz tartozással jár az örökség, nyilvánvalóan az ingatlantulajdon és a lakhatás joga. Jiftah Tób földjén maga köré gyűjtötte az – így mondja a szöveg szó szerint – „üres/hitvány férfiakat”, és azok „vele együtt mentek ki”; na hova? Dávid fiatal felnőtt korának történeteiből tudjuk: harcolni, zsarolni, védelmi pénzt behajtani (vö. I. SÁM. 25). Dávid egy időben még a filiszteusok zsoldjába is beállt (I. SÁM. 27). Jiftah szabadcsapata olyan erőt képviselt, olyan hírnévre tett szert, hogy amikor Ammon megtámadta Gileádot, a vének felkeresték Jiftahot, és felkérték, legyen a vezetőjük (*kacín*) az „Ammon fiai” elleni harcban. Jiftah, akit korábban megfosztottak örökségétől, azaz polgári jogaitól, visszakérdezett, ha korábban megvetették és elűzték, most, amikor bajban vannak, miért hívják vissza. „Éppen ezért” (*la-khén*) – felelték neki prompt a vének, és már nemcsak a vezérséget (*kacín*) ígérték oda, hanem azt is, hogy Jiftah a fejük (*ros*) lesz. Ezt esküvel ígérték meg, Jiftah elfogadta, velük ment, és ő lett egész Gileád feje és a (katonai) vezető.

Jiftah egyfajta *condottiere* volt – a típus szerepeltetése történetinek tekinthető. Ilyen alakot nem egyet ismerünk a korból. Az i. e. második évezred második felében, utolsó harmadában, utolsó két évszázadában, a nagyhatalmak: Egyiptom, Hatti, távolabbról AsszírIA között, Szíriában, a tengerparton, ahol éppen egy kicsit meglazult a birodalmi kötelék, s majd a hettita uralom széthullása után, a hatalmi résekben rendszerint felfeltűnt egy *senki*, hogy más *üres emberekkel*, saját városában vagy más város szolgálatában, megszerezze a hatalmat, és sikere abban állt, hogy egy- vagy kétnemzedéknyi időre önálló kisállamot tudott szervezni. Az első ilyen személy az alalahi Idrimi volt, de ismerjük Abdi-Asirtát, Azirut, ilyenek lehettek Karkhemis hettita alkirályai, akik szép lassan önállósították magukat, hogy majd a hatalmuk alatt álló szíriai városok is leszakadjanak a fővárosról. Ebbe a sorba tartozik Jiftah, és ilyen *condottiere* volt maga Dávid is.

Megjegyzendő, valamennyi említett személy közül Dávid volt a legsikeresebb, jóllehet csak kétnemzedéknyi államot tudott létrehozni az i. e. XI/X. század fordulóján; de nyomában fennmaradt mind Júda, mind – három évezredes távlatban – Izrael.

Balaskó Ákos

VATTASZÁLAK

Az elfekvő kijáratánál
egy-egy lámpa mögött,
hogy hunyorítani kelljen,
beton virágtartókon ülnek.
A szemük helyén két súlyos koffer,
amiket görbülve tart egy ornyereg,
várják a végét egy szorongató
látogatásnak.
Aki menthetetlenektől távozik,
sokkal könnyebben ad.
Lehúznak bármennyire. Azt mondják, minden
rendben, már nem tart soká.
Muszáj a zsebbe nyúlni most,
hogy valakin mégis azért.
Mebizserget, mint amikor
napok óta először iszol.
Amikor elfordul, elhagy egy tollat a szárnyából.
Míntha kibomló vattaszálak.
De nem nézem meg jobban.
Elindulok a megnyugvás
bélésmelegében.

ELEMÉSZT

Az erkélyajtót csak egy perce hagytam
nyitva, csak vízért mentünk meglocsolni a
díszpaprikát a fojtó alkonyatban.

Szakaszos döngés, harapások szárnyba.
Ciripelés szűrődött a szúnyoghálón.
A pókfonál türelmes magánzárka.

A karnis kitakart zugába húzva
függött öt-hat fényes fehérre nyalt gubó.
És a görcsös menekvés zaja újra.

Másnapra úgyis eltűnik, mit számít.
Elalszunk a takarónkon ahogy, holnap
tesszük a dolgunkat, tehetünk bármit.

Bámulatos, hosszú álmokat adhat
egy kéjgyilkosság szomszédos szobája, ha
a közöny ilyen szelíden takargat.

Németh Bálint

A HANGYÁK ÉLETE

Más a hangyák élete és más, amit én gondolok róla. Nem akarom, hogy félreértsd, de engem éppen ez érdekel: nem a hangyák élete, sem az, amit gondolok róla, hanem a vékony, mély repedés a kettő között. Azt a sötét rést, mint egy üres fenyegetést vagy ígéretet, fokozatosan kitölteni magammal: ez a lassú, klausztofóbiás igyekvés az otthonom. Ezért mondom, hogy voltaképp a hangyák életét élem én is, miközben mindketten pontosan tudjuk, miért nincs igazam.

MOST DŐL EL

Mindig attól féltem a legjobban, hogy egyszer azzá kell majd változnom, amitől a legjobban félek. Ez persze hazugság, de kezdetnek megteszi, gondoltam, és hogy úgyis mindegy, mit gondolok, mert már az elején eldőlt minden. Fokozatosan derült ki, mennyire másképp van, most meg ott vagyok, ahol nincsenek fokozatok, és az vagyok, amitől a legjobban féltem. Alattam a föld, felettem az ég, és most dől el bennem a létra.

Turbuly Lilla

KÖZÖTTE

„Hogy bírod azt a mocskot?
A kutyaszart az utcán,
a mozgólépcsőn a zombiarcokat?
Menekülök vissza,
ha egy napra mégis...
Csak mert a munka
vagy a gyerek miatt...
Megrémít, hogy ott fog élni:
az utcára kicsapó, savanyú
kapualjszagba hogy mehet haza?
Autóval horror, és mindig
rossz sávba állok.
Vonattal meg csak nézem,
hogy szeméthegeyen, sátrakban
élnek emberek, a szétrohadt
hóban, sínek mellett,
örökös kattogásban.”

„Hogy bírod, mondd?
Voltunk lent mi is egyszer,
két éve, nyáron.
Gyönyörű vidék, nem mondom,
szinte Toscana,
de egy telet nem húznék ki ott.
Még térerő sincs,
csak szaggatott bűgás,
folyton megszakadó kapcsolat.
Ami kinyit még reggelente,
ötör az is bezár.
A leeresztett redőnyök mögött
öregék. Várják,
hogy ne történjen semmi.
Igazítanak a kályhán:
kapjon levegőt,
ha maradt még egy kis parázs.”

APA.CSAVAR

Banánmatricákat ragasztott
a konyhaszekrényre, hűtő oldalára –
győztem levakarni.
Képes volt azért veszekedni, hogy
mért nem külön tálba aprítom a zöldbabot.
Ha szerelt valamit, órákat kellett állni mellette,
hogy kézre adjam a szerszámokat,
megfogjam, amit kell,
és megkeressem az elgurult csavart.
Mindig volt egy pillanat, amikor
reménytelennek tűnt az egész:
sose lesz kész, vagy ha igen,
rosszabb lehet csak, mint rosszkorában.
Pedig helyén volt még minden:
banánmatrica, zöldbab, elgurult csavar.

MONDÓKA

Ez elment a tengerhez,
de hálóba ő akadt,
és kifogta Isten
a második napon.
Ez lőtte magát,
és csak félig úszta meg.
Ez még hazavitte
elrongyolt szívét,
de a varrás mentén
felfeslett megint.
Ez rákot sütött,
de az ette meg.
Az ötödiknek torkán akadt,
hogy hiába van alany,
és hiába van állítmány,
hiányos mondat mindegyik.

Berniczky Éva

TÉGY JÓT, ÉS TÚNJ EL!

Akkor kezdődött, amikor már hallani lehetett a szárazságot. Amikor a levelek hullása is zajt keltett. És a kínzó aszály ellenére sem háborodott fel senki azon, hogy az elhagyott udvarból pocsékba folyik a víz. Kisebb-nagyobb szünetekkel ugyan, de a nap túlnyomó részében ott zuhogott keresztül a járókelők lába előtt. Hol erősebben, hol gyengébben. Voltak időszakok, amikor egészen hajszálvékony, alig észrevehető erecskék szelték át a járda aszfaltját, majd a szegélyen túljutva egészen a macskaköves utca túloldaláig futottak. Nagy- és kismutatók. A helybeliek akár óráként használhatták az átfolyásnak ezt a primitív szerkezetét. A kikerülő víz mennyiségéből és a nap állásából könnyűszerrel megsaccolhatták, hány óra lehet. És ezt a vérlázító pazarlást ebben a csontszáraz időszakban sem kifogásolta senki. Úgy festett, önzómód ragaszkodnak ahhoz, hogy legalább kiszáradt szemük részesüljön némi felüdülésben, ha csak néhány szerencsétlen gyom látványának erejéig is. Az itt elvonuló szomjúhozók kívánságára néhai Teofánia háza előtt, a járda közepén, az átfolyás mentén zsenge fűszálak eredtek. Bár satnyaságuknál fogva megjelenésüktől kezdve kornyadoztak, a barázdákból kelt élet mégis tökéletesen illett a töredezett, helyenként felpúposodott, toldott-foldott aszfaltba. Ott eresztett gyökeret, ahová egyáltalán nem volt való. A szivárgások nedve in zöldült nyomorult kis oázist valamiért mégsem kiálthatták ki csodának. Ehelyett közömbösen lépdelték át a megnyíló járdarészeket, és bármennyire kínálkozott, nem tartották nyilván szent helyként a vízfakadást. Holott a csoda legalább kézenfekvő magyarázatul szolgált volna arra, miért is nem hasonlít közönséges otthonra a forrás eredetét rejtő hajlék. Elvégre mióta Teofánia nővér a magasban morzsolgatta a rózsa-fűzért, hátrahagyott házát láthatatlan erők igazgatták.

A környékbelieket azonban egyelőre kielégítette a tudat, hogy a megboldogult végül biztonságos helyre került. Eleget szenvedett életében. Miután gondos kezek letakarták a tükröket, megállították az órákat, eloltották a tüzet, és kinyitották az ablakokat, hadd suhanjon a lélek akadálytalanul, szabadon, azért nem felejtettek el precíz nyilvántartást vezetni a megboldogult testének elenyészéséről sem. Pontosan kiszámolták a napját, mikor oszlik el az immár fölöslegessé vált porhüvely, sebek alól a láb, mikor nyílnak és buggyannak meg, folynak szét a varak, mikor feslik szálaira a fekete pamutharisnya. Az apáca testének láthatatlan feloldódása időben egybeesett föld feletti hajlékának enyészésével. Mindez a legapróbb részletekig összehangoltan zajlott, mígnem a hátrahagyott lecsupaszodott ház egybenylt az éggel. A nem mindennapi jelenség időpontja nyilvánvalóan nem Teofánia lelkének magasztos felemelkedéséhez, sokkal inkább testének végleges elbomlásához igazodott. Bár a párhuzam részben láthatatlan maradt, a gyászolók mégis naprakészek voltak abból, hogy a teljes körű felszámolódás folyamatának hányadik heténél, hónapjánál tartanak, mikor mit szükséges megünnepelniük.

Először a cserepek tünedeztek el a tetőről. Mintha a troposzféra szippantotta volna fel egytől egyig valamennyit. Nyomuk se maradt. Sem a házban, sem körzetében nem hevertek lehullott darabok, a törmelék szertefoszlott, az elmúlás nagyvonalúan nyitott utat a hiánynak. Az addigra bútortalan helyiségek tovább ürültek. Fokozatosan fogytak

a szögek a falból, az égők a foglalatokból. Az épület elveszítette eredeti rendeltetését, tárgyak nélkül vált a semmi ellentétévé. Míg nem tető híján egybe nem ért a magassággal. A pusztulás alázatós katedrálisaként uralta a sivár terepet, amelybe normális esetben az égből folyó vizek szivárogtattak életet. S miután annak ellenére, hogy hónapok óta nem esett, a víz bizonyos időintervallumokon belül mégis megállíthatatlanul folyt ki az udvarból az utcára, az arra haladók jogosan hihették olykor, hogy egyenesen az égben lépdelnek. Így megy ez, fohászokdtak, ha megfordul a világ. Amíg a vízzuhogás-aszály egyidejűségének ellentmondása fel nem oldódott, vadszőlő nőtte be, borostyánindák futották körbe a ház maradványait. Aztán egy napon mégis vége szakadt a vízfolyásnak, és ezzel egyidejűleg a szárazságnak is. Kiadós eső mosta egybe a ki nem mondott halált a kimondottal. Egy boldog, felhős napon senki sem veszi észre, ha eltűnik valaki.

Lukasnak egyik napról a másikra veszett nyoma. Az apáca testvéreinek együgyű fia amúgy sem hiányzott senkinek. A félnótások mindenkor megelőzik vagy túlhaladják önnön létüket. Mintha környezetük ezért nem nevezné őket valódi nevükön. Lukast is csak akkor szólították Bogdánnak, amikor már hozzászokott és ragaszkodott ahhoz, amit fogadott szülője, Teofánia ragasztott rá. Még hogy isten ajándéka, motyogta keresztanyja elkeseredetten, ahányszor eszébe jutott, hogy a fiúcska születése édesanyja életébe került. Egyszerrel gyorsan átnevezte a gyámsága alá került gyereket, és onnan kezdve kizárólag akként szólította. Később idegen, ám valós keresztsége hallatán Lukasnak nemcsak az arca torzult el, hanem az álmai is. Sűrűn ébredt arra, hogy sír. Reggelenként eleinte csak az éjszakáiról nem szólt. Később a nappalokról is ritkábban, olyannyira ritkán, hogy alakja már akkor tünedezett környezete tudatából, amikor fizikailag még jelen volt közöttük. Az átmeneti köztes időkben, amikor csupán ideiglenesen veszett szem elől, akkor pedig soha nem akadt olyan, aki az eltűnésével érdemben foglalkozhatott. Nem is lett volna mi alapján a nyomába eredni. Az elveszetről nem készült fotó. Egyetlen megsárgult fotográfia sem maradt utána. A vele kapcsolatos hiátusokat azonban nem érezték zavarónak. A már középkorú férfi cipőjéből sem hiányolta, például, senki a fűzöt. Nem lehetett tudni, eleve nem volt benne, vagy még nem került bele. A Lukassal érintkezők mindannyian az örülete előtti vagy utáni időhöz ragaszkodtak. Amikor még Bogdán (azaz isten ajándéka), vagy amikor Lukából újra Bogdán lett. Különbösen sem laffogott túlságosan a lábán az a kétes tisztaságú, fűző nélküli lábbeli. A lötyögése mintha segítette volna gazdáját a járásában. Megadta lépteit sajátos ritmusát. Hozzáigazította a szakadt különöt a járda egyenletlenségéhez. Elterelte róla a gyanút, nem gondolták bűnösnek, hiába állította Teofánia, hogy higgyék el, ez egy örült, hogy mennyire kimondhatatlanul retteg tőle. Kevesen hittek neki. Jámbornak meg ágrólszakadtnak vélték inkább a dühöngőnek leírt férfit, és szemmel láthatóan kifosztottnak, mint akitől sok mindent elvettek, vagy akiről lefelejtettek ezt-azt, de egyszer majd biztosan hiánytalanul pótolják kintlévőségeit.

Egyébként is mindazt, ami Lukas megjelenéséből hiányzott, azt fellelheték a számtalanszor vele lófráló Csiri viseletében. Sok szükséges és fölösleges pertli, fodor, zsabó, kendőrojt, bizsu, pelerin, nyakkendő, nyércboa, miniszoknya, selyemturbán keverte a Dankulinec lányon a színeket az évekkel. Meglehet, a mindenáron feltűnni vágyó nő és az eltűnésre ítélt férfi csak azért keveredett egymás szomszédságába, hogy végszükség esetén összeálljon a rend. Egyszerűen csak oda kellett volna menni egyiknek a másikához, odaadni, ami rajta fölösleges, vagy elvenni a másiktól, ami róla hiányzik, s máris helyrebillen az évtizedekre felborult egyensúly. De senki nem lehetett biztos abban, így történik-e. Az emlékezet nem rögzítette kellően a helyreállítás mikéntjének lehetőségeit.

Amikor a negyvenes évek végén Teofániát elvitték, a kamaszodó Lukasnak még társaihoz hasonlóan merész tervei voltak, elsősorban biztos kezű sebésznek készült. A szomszédjukban lakó Csiri pedig nyelveket akart tanulni, ha megkérdezték, mi szeretne lenni, azt válaszolta, turista. Igen, arra vágyott, hogy utazzon, minél messzebb, minél idegenebb, ismeretlenebb földre, ahol kedvére kívül állhat. Szeretett volna más hajhosszal, hajszínnel, más ruházattal, hanghordozással, álmokkal élni együtt távoli vidékek lakóival, hogy akkor se utánozhassa le mozdulataikat, hangjaikat, szerelmüket, gyászukat, ha mégis megkívánná őket. Úgy képzelte, hiábavaló próbálkozás is lenne, úgyszemint azonnal észrevennék, nem közülük való. Hamar kiderült, a kívülálláshoz el sem kell utaznia, összejött neki a saját utcájában. Nem mintha az országhatáron belül olyan sok nyelvre lett volna szüksége. Ameddig a pórázát engedték, boldogult egy és ugyanazzal a ráerőltetéssel. Ha már így alakult, beérte a zene nyelvével, olykor a nyelv zenéjével. Attól függően, hogy hegedűművésszel vagy nyelvészprofesszorral keveredett-e kapcsolatba. Tárgyak közül beérte a zongorájával. Csiri akkoriban vált gátlástalan férfivadásszá, amikor szomszédasszonya szabadult.

Letartóztatása előtt Teofánia a baleseti sebészeten dolgozott. Ápolóként tette a dolgát, csendben, alázatosan. Soha nem hibázott, aztán egyetlenegyszer mégis. Amikor is feltűnően vigyázott egy rábizott fontos betegre. Lankadatlan éberségével igencsak megnehezítette a férfi meggyilkolását. Bár ha ellenkezőleg tesz, és elősegíti, akkor is hasonló módon végzi, hiszen a gyilkos szerepét eleve ráosztották. Sikertelen országúti merénylet után szállították a kórházukba a sebesült püspököt, és betiltott egyházának papjai az ő kezére adták, vigyázzon, amennyire csak tud, a továbbra is fenyegetettségben lévő életére. Az osztályvezető főorvosnak több napjába tellett, amíg fondorlatos módon sikerült eltávolítania beosztottját a beteg ágya mellől. A Teofániát helyettesítő apácával könnyebben elbírt. Mondvacsinált ürüggyel csalta ki, foglalta le őket. A gyilkossággal megbízott ápolónő az alatt a röpké idő alatt fecskendezte a halált okozó kuratét a beteg vénájába, amíg védelmezői magára hagyták.

Ilyen egyszerű és elborzasztó véget ért az eset. Fogva tartóinak ráadásul sikerült alaposan összezavarni Teofánia nővért. Szegény semmit sem értett a fejére olvasott bűnösségéből. Államellenes sajtótermék terjesztéséért, egy 1928-as Jézus szíve naptár miatt vették őrizetbe. Fél éven át húzódó kihallgatása közben mégis arra próbálták rávenni, hogy mellesleg azt is bevallja, miként működött közre püspöke meggyilkolásában. Különös álmot óvta meg attól, hogy megtörjön. Rendszerint éjszakánként faggatták, a legmegalázóbb eszközöket bevetve. Úgy érezte, nem bírja sokáig. Beteg volt és halálosan kimerült. Mire reggelente visszakísérték magánzárkájába, roskadozott a fáradtságtól, jottányi ereje sem maradt. Egyik éjszakai kihallgatását követően, a visszaúton, hogy meg ne lássa a rabot, akit vele szemben vezettek, a folyosón lévő fémszekrények egyikébe tuskolták. Amint rázárták az ajtót, azon nyomban elaludt, és elkövetkező éveit teljességgel uraló álmot ereszkedett a szemére.

Valaki kitaróan csengetett zárdabeli otthona bejáratánál. Szaladt bebocsátani az érkezőt, futott, futott, de valami megmagyarázhatatlan okból órák múlva ért el az ajtóig. A távolság közte és a bejárat között hihetetlen hosszúságúra nyúlt. A kilincset is végeérhetetlenül nyomhatta csak le. Egész testével ránehezedett, nyomta hosszan és hiábavalóan, az ajtó azonban sokáig csukva maradt. Végül, ha idegtépő lassúsággal is, mégis kitarult. Legnagyobb meglepetésére a mártír püspök állt előtte reverendában, kezében levéllel. Teofánia végtelenül megörült látásának, miközben tudatában volt, hogy az, aki

most szelíd atyai tekintetével bátorítja, már nem él, és neki éppen az alkalmi postás tragikus halála miatt kell bűnhődnie. Hiábavalóan invitálta a megboldogultat, jöjjön be, az csak szórtlanul átnyújtotta a levelet, majd az ajtót nyitó nővér feje fölé tartva két kezét, megáldotta. Karját, akár életében, ahogyan annak idején a Szent Liturgiában az *Emeljük fel szívünket* soroknál tette, mind feljebb emelte. Majd mintha az áldás lendülete szakította volna el a földtől, könnyedén emelkedni kezdett. Alakja mind kisebb és kisebb lett, végül teljesen beleolvadt a magasságba. Magára maradván, Teofánia kétségbeesetten bontotta ki a levelet. Kedves látogatója halálának hírére talála benne. Közben beleolvasott, a gyászjelentés rohamosan nőtt a kezében. A vakító fehér papírlap rövidesen akkora lett, hogy széttárt karral sem tarthatta meg. Ekkor kicsúszott ujjai közül, de továbbra is ott lebegett a szeme előtt. A növekedése akkor maradt abba, amikor vetítívászon méretét vette föl. Teofánia soha nem volt ezelőtt moziban. De ahelyett, hogy zavarba esett volna, jóleső bizsergés járta át a testét. Szégyenletesen jóleső. Ahhoz hasonlatosan, mint mikor csikorgó hideg éjjelek idején álmában rendre megszülte gyermekét. A halál bizarrul folyt át a születésbe. Zavartalanul zárta, nyitotta az apáca bűnös testét. És őt ezúttal az sem sértette, hogy nővérei, húgai mind ugyanezt a gyermeket hozzák a világra. Testük ugyanazzal a kéjjel rándul, vonaglik, és hiába is restellik a bűnös remegést, éjszaka, ha kezüket-lábukat lekötötték, akkor sem menekülhetnek a teremtés rendje alól. Könnyedén megbékélt azzal, hogy közösködni kell a többiekkel. Hisz nagy ez a gyermek, s míg halad a sötétség alagútján, közös a zuhanás, és futja majd mindannyiuknak az előcsusszanó gyönyörből. Ugyanezt érezte, mint a tiltott pillanatokban, amikor kiszakad belőle az élet maga. Ezután derekára kötötte a ciliciumot. Sikolya fényezte tisztára körülötte a szutykot, és nem kételkedett abban, újra felöltheti-e szízfűhár viseletét. Tisztán látta, odakinn ezüstös szálon lógnak a pelyhek. Csak a makulátlan hóleplek vöröslöttek vércseppek. A gyászjelentés szövege helyén aranybetűkkel az ragyogott: *Dicsősége hirdetését hagyjad a jövőnek.* Alatta jól kivehető kereszt és a püspök aláírása.

Arra ébredt, hogy nyikorogva kinyílt előtte a vasszekrény ajtaja. A börtönőr durván rántotta ki édesded álmából, mit alszik itt, ne lazáljon, indulás, vezette morgolódva tovább a cellája felé. De többé senki sem béníthatta meg, senki sem keseríthette el, beteg testét ezentúl végtelen boldogság mozgatta. Az álom emléke gyógyírként munkált benne, erősítette a börtönben, az elosztótáborban, a lágerban. Megértette, hogy az Úr nem kívánja tőle, hogy a hitetleneknek az igazságát bebizonyítsa. Megértette, addig kell hallgatnia róla, amíg a felekezetének szüksége nem lesz a vallomására. Megvilágosodott előtte, a továbbiakban hogyan kell viselkednie.

Megsemmisítésével, ahogyan az üldözött grékusok közül sokaktól, nem csak a fölösleges apácától szabadultak meg, a hatóság eltervezte és megvalósította gyilkosságot is megpróbálták a nyakába varrni. Elítélték, és messze földre hurcolták. Nem sok vizet zavar ezután, úgysem bírja ki a rideg éghajlatot, a siralmas kosztot, az emberpróbáló körülményeket, elhullik előbb-utóbb. Azzal persze nem számoltak, hogy a törékeny Teofánia olyannyira csökönnyösen kapaszkodik az álmába, hogy az tartja meg a valóságban. Összegyűjti a kenyérmorzsákat, galacsinná sodorja, úgy rejti el a vackán rosszabb napokra, amikor kása sincs, legfeljebb hallé vagy valami annál hígabb lötyty. A harmincfokos hideget csak feláldozott szervekkel húzhatja ki. Mégis kifogott rajtuk, ügyesen kicsavarta a veséjét, a petefészket, kicsíptette a kötélre, azzal mentette bőrét a jéghideg elől, amivel tudta. Frissen mosott ruhaként szálltak nélkülözhető szervei a fagyos szélben.

Akarta, nem akarta, sorsa összehozta Ivan Gyenyiszoviccsal, aki megtanította a nap alatt élni, az egyetlen alatt, amely huszonnégy órával, és nem többel, közelíti a szabaduláshoz. Megtanulta, hogy csakis ennyivel érdemes foglalkozni, és lehetőleg megúszni szigorított nélkül. De Teofánia a szigorítottat megkerülve is kórházba került. Súlyos állapotának hála, életben maradt. Viszonylagos felépülése után személyzet híján a kórházban fogták, és onnan kezdve ugyanúgy tette a dolgát ápolónőként, mint otthon. Ahol gondolatban rég eltemették, nem reménykedtek a visszatérésében.

Végtelenül megkínzott lelkét az álma után járta át a remény, még élnie kell, mert eljön az idő, amikor tanúskodni fog püspöke utolsó napjairól. Haláláig nem feledheti ezt a boldogságot, így mesélte Csirinek, aki bármeddig is ízlelgette a hallottakat, a rémséges történet, a felidézett mámorral szemben, egészen más előjelű élményként raktározódott el a fejében. Lázasan kutakodott lelke mélyén, vajon neki miről kell majd tanúskodnia ahhoz, hogy tapasztalja ezt az áradó parttalan boldogságot. De csak nem lelt megigazulásra maga körül. Maradtak a kétségek és a kicsinyes düh. Teofánia eltűnése után Csiri többször megpróbált magasztos szerepet erőltetni magára. Ha az apácákat elhurcolják, gondolta később, a hátországi nő számára egyetlen védekezési mód marad, levadássza a férfiakat. Ez a szerep nagyfokú figyelemfelkeltést követelt, ezért öltözködött ízléstelenül kirívóan. Élete akkor került igencsak ellentmondásos keretek közé, amikor összejött élete legkínosabb szerelmével, az egyetemi tanárral, a filozófussal, aki párt-történetet tanított. Rövidre szabott kapcsolatuk folyamán a filozófust kizárólag a nő teste izgatta, szelleme jelentéktelen mértékben érintette meg, a lelke pedig, mondhatni, egyáltalán nem érdekelte. Csiri nemcsak a férfi élére vasalt sötétkék nadrágjait, keményített világoskék ingeit gyűlölte meg rövidesen, hanem tézisekbe foglalt vallomásait is, nem beszélve szigorú pontokba szedett antitéziseiről. A pártfegyelemről, amit a katedrán kívül sikeresen párfegyelemre igazított. Nem csoda, ha a szellemet, a lélek csapongását többre tartó nő a hétköznapi dogmái elől a nő, ellenben szárnyalónak hitt hegedűművész karjába menekült. Majd újra le a földre az osztályvezető főorvos háremébe. Mígnem egyik folyóparti vadászatán rá nem lelt a szomszéd fiúra. Lukas, mióta közvetlen közelében fulladt vízbe a szerelme, és azzal az őrjítő tudattal kellett élnie, hogy nem mentette ki, alig mozdult el a tragédia helyszínéről. Csiri is egyre gyakrabban tűnt fel mellette a parton, és mind hosszabb időre ragadt ott. Nem történt közöttük semmi, miközben megtörtént az, ami a legtöbb. Amíg az időjárás engedte, szótlanul ücsörögtek a folyóparton. Mintha oda teremtették volna őket, nem egymásnak, hanem arra a helyre. A nő hamarosan pontosan tudta, mit nem érez a férfi, az pedig tisztában volt ennek a fordítottjával, mit nem érez a nő. A fennmaradó terület azzá a kitüntetett közös tartománnyá vált, ahol keresztül-kasul közlekedhettek egymás gondolataiban. Csiri volt az egyetlen, aki megvédhette volna Lukast önmagával szemben, de elmulasztotta. Nem volt türelme kivárni, amíg a férfi feladja árvaságát, és nem kínálja fel többé magát annak, aki anyja helyett anyja lesz. Pedig sejtette, hogy Lukasnak mindegy, kinek a bőrében jelenik meg előtte az örök édes. Előbb-utóbb előteremti magának azt, aki jogos tulajdonának tekinti, szőröstül-bőröstül igényt tart rá. Feleszi, és mohó falatozását nem adja fel halála után sem.

Teofánia is a másvilágon innen látott hozzá. Konok elszántsággal esett neki. Nem volt kétséges, hogy nem hagyja abba, haladt módszeresen kialakított rendje és tempója szerint. Nem kerülték el figyelmét a rejtettebb zugok sem. Mintha valahol tanították volna neki, olyan ügyesen lelt rá a fiú lábfejének legapróbb csontocskáira. Öregüjj,

hallux, körömperc. Megtalálta valamennyit, egyet sem hagyott ki. Miután prédája többé nem léphetett, diadalittasan folytatta felemésztését. Már a másvilágon túl lakmározott testéből. És áldozata nem foghatta vissza, csak abban bízhatott, mielőtt szülője végleg felenné, eltéved agytekervényeiben, és neki lesz ereje a sötétben magára hagyni, nem segíti abban, mint annyiszor már, hogy kijusson a világosságra. Csiri hiába várta Lukasz vallomását arról, hogyan vált szörnyé, azzá, aki többé nem nyújt anyjának a meneküléshez aranyfonal-gombolyagot. A feloldozás elmaradt.

Azon a nyáron alig lehetett a folyótól hazacsalogatni a fiút. Folyton a pontos idő felől érdeklődött. Nem tudja véletlenül, hány óra, hány perc, hány másodperc van, kérdezte minden szembejövőtől. Nem mindenki hallott arról, hogy nem sokkal ezelőtt fürdőzés közben ott fulladt vízbe a szerelme, csak legyintettek. Szegény bolond, gondolták a jólétesültek, és megmondták neki. Úgy tartották, a pontos idő mindenre gyógyír, magányosságra legfőképpen.

Lukas akkor már furcsán viselkedett, amikor halottnak hitt nagynénje az országos amnesztiának köszönhetően hazaérkezett. Kapva kaptak az alkalmon. Ez a legyengült áldott lélek nem lakhat egyedül abban a nagy házban, hát beköltöztették hozzá a félkegyelmű keresztfiát. Az elvetélt orvostanhallgató látta el azontúl Teofánia kisebesedett fekélyeit, figyelt megroggyant egészségére, amely valójában egyetlen hatalmas betegségként lógott le róla. Túlnötte ínségesre sorvadt méreteit, nagyobbak bizonyult testénél. Mintha a civilbe kényszerített apáca, miután levetette bazilita rendi viseletét, saját nyavalyájába öltözött volna. Talán ezért nem ismert rá Lukas, ezért nem boldogultak egymással. Mégsem tehettek mást, folytatták a játszmát.

A ház falai egyik napról a másikra nyíltak meg. A leghátsó helyiségben, legfelül, a mennyezet alatt kifért Lukas keze. Nehéz vele, különösen esős napokon dühöngő őrült, terjesztette róla nem sokkal halála előtt Teofánia. Hiszen a menyasszonyát is vízbe fojtotta, tette hozzá ellentmondást nem tűrve. Végig sem gondolta, mivel gyanúsítja az ártatlant. Majd pusztán védekezésből, ugyanazzal a könnyörtelenséggel zárta a hátsó szobába Lukaszt, amellyel őt fosztották meg egykor a szabadságától. Az étkezésére odafigyelt, naponta legalább kétszer beadta neki az ételt. Napsütésben kiengedte sétálni a friss levegőre. Nem érheti szó a háza elejét, mindent megtett, hogy ez a bűnös lélek ugyanazzal a beletörődéssel hunyja le a szemét esténként, amivel a szomszédos szobában ő teszi. Szájában fohással. *Most pedig bocsásd el, Uram, a Te szolgálodat.*

Sajó László

HÁZ

Részlet

„Mert minket mintha
titkolna minden. A fák, ugye, vannak; a házak,
melyekben laktunk, még állnak. Csak mi
sodródunk el mind mellett, kilehelt levegőként.”

(Rilke: MÁSODIK ELÉGIA.
Tandori Dezső fordítása)

(kert)

nincs hova futni a kertből a kert a futás
kijárata sincs csak bent van nem lehet tudni semmit
a kintről de nem is kell eszedbe se jut mert nincs is
nincs isten csak később vetül árnyas fénye a kertre
de most a futás csak már hanyadik kör kezd elölről
és azután le-letérve az ösvényekről csak úgy
összevissza csapódnak az ágak és felszállnak az
égi repdesők a bozótból elijednek tőled
az állatok is te ijedten futsz most már menekülsz
nem is tudtad még élnek a kertben kívül is
csörtetnek csobbannak hemzsegnek iramodnak bögnek
az összes féreg itt araszol csúszik mászna beléd
fuss vissza se nézz hisz nincsen visszaút csak előre
így teremtette a kertész így nyesegette a gallyat
ültette a fát a levélbe így rajzolt ereket
a szél ott fú ahol ő akarja a fára tűzdelt
levelek közt addig babrál eligazítja a fényt
megállni se tudsz itt nincs megállás ha megállsz
utólr ki előled menekül remekül kitalálta
agyafúrtan a kertész innen nem találsz ki csak úgy
majd megtudod ezt is ha akarja mert koponyádba
ő fúrt agylabirintust éppen olyat mint ez a kert
kertmakettel agyadban futsz csupán csupasz futás vagy
és ahogyan te mindenféle lényt zavarsz föl
növényt taposva futsz tovább immár zavartan mit se tudva
a futással mindent te teremtesz s lőn akkor este
és amit még soha érzed a fáradtságot és jaj
megállsz lepihensz alszol jön a kertész mosolyogva
nézi fölötted a fát és betakarja a tested
ám nem szellővel de ruhával és amikor reggel
ébredsz nem a kertben és már magadra se ismersz

(kamra)

ülök a rönkön ki kúsztam másztam rajta
 szedtem gyümölcsseit feküdtem alatta
 ülök facsonkon a beeső ferde fényben
 por szítál rám dől a fa észrevétlen
 maradok nem indulok ülök napestig
 rám sose lelnek itt nem fognak keresni
 kívülről nem látszik úgy csuktam magamra
 az ajtót pánton lakat zárva a kamra
 a fényben a fa hamva hiánya remeg
 kint már morgolódnak *már megint hol lehet*
biztos a bokrában kucorog nézd meg
én megmondtam még beteg mi a fenének
hagytad felkelni eredj keresd meg én nem
 széndarab legurul patkány van a szénben
 mindent egy sarokba hordtak hogy elférjen
 a szén elvitték onnan a létrát is
 permetezőben kövül a rézgálic
 körülnézek pedig sokat jártam itt
 ismeretlen ijesztő szerszámaid
 még sohasem láttam így ebben a fényben
 mikor már azt hittem a polcon elérem
 kinyílt és rám borult a szerszamosláda
 de most nem büntetésből vagyok bezárva
 már meg se büntetnek a széltől is óvnak
ne játssz velük vedd fel a hosszú alsódat
megfázol kimelegszel futni nem szabad
mért vágtd apádhoz az evőkanalat
most nincs orvosság benne nyeld le mért
köpöd ki szeretnek akkor is ha vért
 köpök rossz vagyok mégis mindenki jót akar
élned kell hogy ne háborgasd a holtakat
 futni sem szabad a fátat is kivágták
 bezárom a kamrát itt megyek világgá
 hagyjatok békén innen nem megyek ki
 jó volt ágyban jó volt betegnek lenni
 ha nem szabad futnom hát elüldögelek
 szénhalom alatt kihúlt patkánydöggel élek
 nekem elég a kamra sok kis csodája
 nem megyek óvodába se iskolába
 idehallom ahogy az első á számol
 széndarab gurul lábam elé hull rám por
pajtás daloljunk a bében énekóra
 itt vagyok már napok hetek évek óta
 most hogy bent vagyok nem nyitom a kamrát hol
 telepakolom és hullnak a kannából

nagy széndarabok nagyobbak mint én s még
 ki se kapok nem küldenek szénért
 majd ha elhordják a halmot alatta
 megtalálnak patkánnyal összefagyva

(gardrób)

Most áthozom ide hozzád a gardróbbot,
 vagyis hát a gardrób marad, csak a szekrényeket.
 A babáidat most szépen egy másik sarokba hordod.
 Ne sírj. Így is marad elég helyed.

Mondom, hogy ne sírj! Gyere, nézd meg,
 mennyi hely van nekem! Körben polcok, székek, íróasztal.
 A könyveim, persze, sok hülye könyv, ide nem férnek,
 de anyád megengedte, a szobában is maradhat.

Én nem. A lakás kettéosztva, tisztelt bíróság.
 Másfél szoba panel. Anya, apa, egy gyerek.
 A szülők a gyerek szeme láttára gyilkolják
 egymást. Ez sokáig nem mehet.

Világgá nem, megyek a gardróbba.
 Innen nyílik a fürdő-, gyerekszoba. A résen
 látom: villany ég, le van oltva.
 Anyád ürít, fürdik. Te alszol. Ma sem meséltem.

Látod, elvagyok. Csak magamtól nem férek,
 ide, a gardróbba is becipelem.
 Felteszem az asztalra a széket,
 megágyazok egy koszos laticelen.

A gardróbbaól közelebből hallom szuszogásodat.
 Beszököm, betakarlak, visszafekszem. Kint a diófa, veled
 egyidős, marad. A dió nyers, friss husa! Minden más rohadt.
 Mikor elmentek óvodába, én is felkelek.

Hová mennék? Van levegő, a szellőzőn
 bejön a bűz, a gőz, a pára.
 Kezdeni megint mindent előlről.
 Pakolhatok, hülye könyveket, egy zörgő ifára.

Mikor megjössz, a szekrények megint a gardróbban.
 Van hely az új babáknak. A láthatáson majd láthatlak.
 Próbáltam mindent úgy hagyni, ahogy. *Apa hol van?*
 Csak a tapéta lóg rongyosan, vérezen, mint sebről lekapart varrat.

(pince)

Bérház, a gangon öregasszonyok.
Tologatják a kisszéket, amerre a nap halad.
Látnak mindent. Ki, hol, mikor, kivel szokott.
Köszönök, nem köszönnek.
Este már csak egy keskeny sáv marad,
itt zsúfolódnak össze,
és aszalódnak
tovább a napsütötte présben.
Holnap
majd megint hozzák a kisszéket,
és araszolnak körbe,
szemben a nappal,
látnak mindent, csak azt nem, amikor betörnek,
fényes nappal.

Fényes ám, az öregasszonyoknak.
A földszinten sötét szobakonyha.
A szomszédos ablakokból,
olykor,
öt percig,
ideverődik
a fény, vak ablakomra,
és fölragyog a szobakonyha.
A virágcserepben megmozdul a giliszta.
Már egészen
leégtem,
annyit napoztam.
Behúzom a függönyt, mert a fényben
látszik, itt tiszta
por minden. Egyáltalán, baromi kosz van.

Ha már sötét és piszok, irány a pince.
Lássuk, UramIsten,
mire megyünk itt lenn!
Most majd megmutatod, hol vagy,
hol a pokolban?
Ajtóm a pincelejáróra néz. Itt
a lépcsőn emberek guggolnak,
dolgukat végzik.
Én is megyek a dolgomra,
pedig semmi dolgom itt.
Lopózom lomtól lomig.
Ez még csak a pokol első bugyra.
Magára zárva minden kamra.
Ahol felfeszítették,

belülről, az ajtókat,
zsigerek, belek a járatokba folytak.
Vigyázz, Uram, el ne csússzál.
Pedig nemrég
itt tündöklő szénpiramisok álltak,
megannyi szén érkezett a csúszdán,
és a gyerekek, seggen, a szénre!
És leküldték a gyerekeket szénért.
Most nézz szét,
annyi itt a bolha, tetű,
sok ismeretlen eredetű
állat,
bárhova léptél,
letaposva pár egérke.

És kigurulnak a festékesdobozok,
és festékférgék gyűrűznek ki
lomhán. Nem sietnek. A pince még ráér.
Nem jönnek szénért, se tűzifáért,
ide nem jön senki,
csak a macska.
Fűrészporrá porlad a deszka,
macskaszájban puhul egérhús.
Óvatosan, Uram, ha egyáltalán elindulsz.
Itt soha nincs későn.
Majd felmásznak
a lépcsőn,
mindenféle állat,
ősöreg, ráncos festék és tetű,
már mindenki előre halottsápadt.
Egy szisszenés a szívből, véres tű.
Cincogás, nyávogás, nyüszítés? Csak visszhang volt.
És eltűnnek, székestül
az öregasszonyok is a gangról.
Hemzsegnek fénykukacok,
s a maradék szénkupacon
macskatetemek
mereven.

Én itt voltam, Uram.
De Te nem.
Valami surran.
Istenem!
Azt hittem, már rohad.
Köszönöm, hogy meghagytad nekem
játsszótársam, gyerekkori patkányomat.

Csider István Zoltán

RENDRAKÁS

A főbérő szülei

a nevem Csíz Péter, és rendet kell raknom.
kidobni mindent. minden feleslegest is.
a könyörület az nagyon csúnya hobbi,
és még csak rendes klubja sincs, nem éri meg.

állapotfelmérés. tájkép csata előtt.
egy ferde esküvői zsáner, dús keret.
a folyosó üres, nincs kinek szólni most.
nem akarok többé neveket hallani,

csak kidobni szépen a zománccfényeket.
kezdeni. hívni kertészt, hétfőasztalost.
a menyasszony szája nyúl-. a vőlegény – nem

is tudom. na, ezért mondom, hogy rend kell, de
ez a rend nem jön létre magától, úgyhogy
ma itthon maradtam. nem vonz a társaság.

Belsőépítészet

a napsütötte sávot lehalkította,
így nem maradt belőle más, csak a sűrű,
sötét, kertvárosi kopogós reggelek,
az asztalon felejtett bizonytalanság,

hogy honnan szerezhet levegőt holnap, ha
kell. övé a győzelem: szűk, kicsi garzon.
jobb, ha teljesen megadod neki magad.
a bátyjai, mint a kiéhezett kutyák,

a szíve régi légyapár, már nem ragad.
az életről nem tud szépet mondani,
se jót. tulajdonképpen semmilyen se tud.

hát sikerült végül mindent elrontani.
a szemére vetheted, de mindhiába:
nem hall, nem lát, nem ismer. isten. messze fut.

Kértelek pedig

nem zártad be az ajtót. kértelek pedig,
hogy zárd be mindig jól, ha elmész, miután
ételt vagy – havonta – újságokat hozol.
(legközelebb ne hozz. már nem számítanak.

számít, hogy' állt a gázai helyzet hétfőn?
elvégre kedd van. háromhétrerákedd.
elvégre semmi sincs. csak púpos mészfalak,
és elég sok szenny a kockakőfugákban.

ázott minden, nem fog rá a b-s ceruzám.
nyilván túl buha. nyilván nem elég hemény.)
hegyezőt hozz inkább, meg tiszta papírt,

domestost. a szoba így: arc, esetleges.
elfolyt, aztán meg úgy száradt rá a festék.
egy vénasszony arca. működésképtelen.

Kislányok játszanak testén

a fosztóképző az nem tolvajiskola.
de ha megtanítasz lopni, hát legyen.
amúgy is mindig lenyűgöz, ahogyan a
szép, kerek számokból törteket csinálsz.

az *apokalipszis* nem ugróiskola.
bár megtöri egy-egy jó krétakereszt, nem
viszi el kora reggeli utcamosás,
és ugyanazok a kislányok játszanak

testén: kísíratlan, vetetlen századok.
mosatlan gyümölcs veretlen asszonyoknak.
festetlen házunk és festetlen házatok.

számtalan történet a szádból, mind hamis.
más a hangnem, a kotta is. *ez valóban*
esti mulatság. otthona: lakatlan vihar.

Ritoók Zsigmond

KOSZTOLÁNYI ODÜSSZEUSZ-MESEJÁTÉKA: A „LÓTOSZEVŐK”

„Minden rom. A művészet
örök. A többi por.

A népet
túléli a szobor.”

(Théophile Gautier: A MŰVÉSZET.

Szabó Lőrinc fordítása)

Nem mondhatni, hogy az irodalomtörténet-írás túlságosan nagy figyelmet szentelt Kosztolányi színpadi műveinek, köztük az 1910-ből való LÓTOSZEVŐK-nek. Az akadémiai irodalomtörténet meg sem említi ezeket a műveket, az ÚJ MAGYAR IRODALMI LEXIKON szerint Kosztolányi „*drámái kevésbé sikerültek*”. Kitűnő Kosztolányi-monográfiájában Szegedy-Maszák Mihály a LÓTOSZEVŐK-ről csak annyit mond: „*kifordított Odüsszeia*”, bár ez a két szó talán többet mond, mint első látásra vélhetnők. Egyedül Réz Pál foglalkozik a lehetőség adta szűk keretek között mégis érdemben a színpadi művek kiadása utószavában a drámákkal, módot találva arra is, hogy a LÓTOSZEVŐK-ről is valami lényegeset megpendítsen, a darabnak talán két leglényegesebb problémáját. Pedig ez a darab önmagában is, tágabb értelemben vett témátörténeti szempontból is méltó a figyelemre.

A darab tárgyát az ODÜSSZEIA-ból veszi. Odüsszeusz társaival Trója feldúlása után hazafelé tartva először a thrák kikötők földjére jut, városukat feldúlja, de veszteségeket is szenved. Így hajóznak tovább, hogy a Peloponnészoszt megkerülve jussanak hazájukba, Ithakába. Csakhogy mikor a Peloponnészosz legdélibb fokát, a Malea-fokot megkerülik, szörnyű vihar csap le rájuk, s kilencnapnyi hányódás után a lótoszevők földjén tudnak kikötni. Odüsszeusz ODÜSSZEIA-beli elbeszélései itt lépnek át a valós földrajzi világból a mesék világába, függetlenül attól, hogy a kalandokat az ókortól napjainkig sokféleképpen próbálták valós földrajzi helyekkel kapcsolatba hozni.

Az ODÜSSZEIA elbeszélése szerint a partot érés után Odüsszeusz három emberét küldte a vidék felderítésére. A lótoszevők barátságosan fogadták s lótoszsal kínálták őket. Aki azonban a lótoszból eszik, többé nem akar hazamenni, csak ott maradni a lótoszevőknel és hazáját elfelejteni. Odüsszeusznak erőszakkal kellett ezeket az embereket hajóra vitetni. Így hajóztak tovább, új kalandok felé (9. 82–104).*

Kosztolányi nemcsak a témát veszi az ODÜSSZEIA-ból, hanem nyelvi elemeket és más mozzanatokot az ODÜSSZEIA más részeiből is. A tenger már az elején, a színpadleírásban „*ibolyakék*” (mint 11, 107; 5, 56), a „*hajó kékorru*” (III. 13; 9. 482 és többször) vagy „*sok-evezőjű*” (III. 14; 21. 19) és máshol is, a bor „*fekete*” (VII. 29, így pl. 5. 265), Írisz „*ezüstöslábú*” (III. 15), mint Thetisz az ODÜSSZEIA-ban csak egyszer: 24. 92, de annál többször az ILIASZ-ban (pl. I. 538). Van sok egyéb elem is, mely ismerős az ODÜSSZEIA-ból: Pénélope

* A hivatkozásban az egymást követő arab számok az ODÜSSZEIA énekeit és azon belül a sor számát jelölik, a római számok a jelenet számát, a római számot követő arab számok pedig a Réz Pál által sajtó alá rendezett kiadás – LUCIFER A KATEDRÁN. KOSZTOLÁNYI DEZSŐ SZÍNPADI JÁTÉKAI. Balassi, 1997 – oldalszámát.

csele (III. 17, VII. 30; 2. 87–110), az öreg koldusként hazaérkező Odüsszeuszra rátámadó kutyák (X. 37; 14. 29–30) és viszont a gazdájára kolduscondrában is ráismerő öreg Argosz kutya (X. 36–37; 17. 291–310) és még sok más, bár nem mindig azonos összefüggésben, mint az ODÜSSZEIA-ban. Az ODÜSSZEIA-ban Odüsszeusz ül Kalüpszó szigetén a tenger partján sírva, s hazájára gondol (5. 151–153; v. 1. 57–59), itt Pénélopé kis szolgálója, Eulália (III. 12), aki Odüsszeusz után indulva akadt el a lótoszevők földjén.

Az író azonban nemcsak az ODÜSSZEIA-t építi a játékba, hanem Tennyson költeményét is, A LÓTOSZEVŐK-et, s ez korántsem azonos azzal, amit az ODÜSSZEIA mond. Odüsszeuszek Tennyson költeményében kimerülten, sok bolyongás után érkeznek meg a lótoszevökhöz. Míg az ODÜSSZEIA egyáltalán nem írja le a lótoszevők földjét, Tennysonnál ez a költemény fontos eleme, ez a mesebeli, bágyadt szépségű táj, melyet a költő mindjárt az elején, páratlanul légkörteremtő módon úgy jellemez, mint „*in which it seemed always afternoon*” (Babits fordításában: „*melynek tán mindig délutánja volt*”). Ide érkezik Odüsszeusz és a hosszú hányódásban kimerült társai, s megejtve e melankolikus tájtól, egyikük kimondja: „*Sosem fogunk hazamenni!*”, s a többiek mind egyszerre felelnek: „*Nem kóborlunk már tovább!*” Mind. Odüsszeusz is? Tennyson ezt nem mondja ki, de sejteni engedi.

Kosztolányi kimondja: Odüsszeusz ott marad. De a lótoszevők földje nála nem az érett és éretten majd lehulló gyümölcsök földje, ahol a harcban és vándorlásban kimerültek nyugalmat találhatnak. A „délután” mint jellemzés Kosztolányinál is megjelenik, s vele a Tennysonnál többször is emlegetett „sárga” szín is, így mindjárt az elején a színhely leírásában (9): „*A nap narancssárgán süt, mint a kánikula ernyedt délutánján.*” Ezt Eulália ki is mondja. De hogyan! „*Itt minden olyan sárga és álmos. Reggel mintha délután lenne. A dél pedig az alkonyathoz hasonlít. Az ég fakó, és nem kék és nem nevető, mint Ithakában*” (III. 14). És ez nem Eulália értetlenkedése. Az odavetődött trójai lányok egyike, Melissza, később tárgyszerűen ugyanezt mondja: „*Itt nincs soha este. Itt örökös délután van*” (II. 40). De ez nem a tennysoni délután. Mindjárt a kezdő színpadleírásban ez olvasható: „*Néhol koponyák és embercsontok fehérlenek ki a fűből*” (1), s erre az Odüsszeusszal érkező harcosok egyike fel is hívja a figyelmet (VII. 28), a színpad világában Odüsszeuszt figyelmeztető, de a nézőkhöz is szólva, hogyha nem látták az elején, most, egy döntő pillanatban hallják, értsék. Ez is az ODÜSSZEIA-ból való, de a sziréneke szigetének leírásából (12. 45–46), akiknek éneke a hajóst úgy megigézi, hogy felesége, gyermeke őt soha többé nem látja. Ez nem az érett gyümölcs lehullása módján megjelenő szelíd elmúlás, ez a fehérlő csontokban a folytatam végén a maga rideg valóságában megjelenő halál.

A cselekmény Trója elfoglalásával kezdődik. „*A harcnak vége*” (II. 12). A görögök hazaindulnak. „*Nekünk pedig nincs hazánk*” – jajdul fel Thea, a lótoszevők földjére került trójai lányok egyike (uo.). A görögök hazaindulnak, közöttük Odüsszeusz és emberei is. „*Ne engedd haza őket*” – mondja Melissza gyűlölettel Írisznek, az odakerült trójai lányok legszebbikének. Íriszt, úgy látszik, nem annyira Trója siralmas pusztulása, mint Odüsszeusz várható érkezése hozza izgalomba. Tudja, mit fog tenni, mondja, s szavai baljósan hangzanak: Szemünk „*csillog és öl, mint a méreg és a drágakő*” (II. 12–13, szép chiasztikus szórend), s később majd azt mondja: „*szeme hívja oda Odüsszeuszt*” (IV. 18).

Hirtelen Euláliával elegyedik szóba (III. 15–18), aki arról beszél, hogy Odüsszeusz hajóját vélte látni, urát, aki majd őt is hazaviszi, mert itt mindentől és mindenkitől fél. Íriszt Odüsszeusz emlegetése felvillanyozza. Vele álmódott mint szoborral, rá gondol mint férfira, hiszen azok a görögök, akik odakerültek a lótoszevők földjére, elférfiatlanodtak, voltak bár mégoly kiváló harcosok: a kelevézt, mely elfeledetten, rozsdásodottan úgyszólván egy bokor tövében fekszik, megemelni sem bírják (I. 10). Pénélopé kerül szóba.

Eulália arról beszél, mennyire várja Pénelopé a férjét, milyen hűséges hozzá. Írisz ezt nem hiszi, de máris gyűlöli Pénelopét.

Láthatólag a vetélytársnőnek érzett nő iránti gyűlölet beszél belőle. Két nő harca ez Odüsszeuszért: az egyik úrnője helyett küzd annak becsületéért, és hogy visszakapja férjét, családi boldogságát, a másikat a szerelmi vágy tüzei, hogy Odüsszeuszt magának szerezzé meg, tartsa meg, de ezzel együtt talán a bosszú vágya is, hogy ne engedje haza, hiszen Thea és Melissa mellett ő mondja majd el a legmegrázóbban, hogy mit vesztett személy szerint is Trója ostromakor (X. 38). Írisz tehát nem egyszerű jellem, nem Jahél, nem Judit, aki csak azért kedves a férfival, Siserával, ill. Holofernesszel, hogy aztán végezzen vele. Írisz, a nő Odüsszeuszt, a férfit is kívánja, s kettős értelemben akarja legyőzni.

Írisz izzó gyűlölete Pénelopé iránt megborzasztja a Pénelopé helyett harcoló Euláliát, aki meg van győződve, hogy Odüsszeusz haza fog menni, és őt haza fogja vinni, de Írisz már tényként hirdeti, hogy Pénelopé csalja a férjét, s ő, Írisz, már tudja, hogy Odüsszeusz az övé. „*A harc itt végződik be*” – mondja (IV. 18). Milyen harc? A Pénelopéval folyó? Vagy a trójai háború, melyben várromboló Odüsszeusz (X. 36, vö. 8. 3 és sokszor) feldúlhatna ugyan a várat, itt mégis alulmarad a trójai nővel, Íriszszel szemben? Ez a harc vége? A következő mondat nem oszlatja el a bizonytalanságot. „*Gyűlölöm őt.*” Kit? Korábban Pénelopéról mondta ezt, s kézenfekvő itt is rá gondolni, de itt már az érkező Odüsszeuszról beszél, arról, hogy Odüsszeusz az övé, s arról, hogy a győzelmi koszorút Írisz teszi fel a maga fejére – ki feletti győzelemért?

Odüsszeusz hajója közeleg, emberei partra szállnak, izgalom, kilép maga a Király, Odüsszeusz is. Nagyon hatásos, kicsit talán már – szándékoltan! – hatásvadászó „belépő” a Vezér érkezése. Odüsszeusz durva és kegyetlen. Egy pillanatig sem akar ezen a veszélyes földön maradni. Két keze össze van kötözve. Ez azt a helyzetet idézi, mikor Odüsszeusz a Szirének szigetéhez közeledve az árbochoz kötözteti magát (12. 178–179), hogy a Szirének csábító éneke hallatán is ellen tudjon állni a varázsnak, mely különben ellenállhatatlanul vonzaná – vesztébe. Csakhogy a megkötözésnek ott értelme volt, itt gyakorlati szempontból értelmetlen, amit mi sem mutat jobban, mint hogy összekötözött kézzel ront a neki nem elég gyorsan engedelmeskedőkre. Az összekötözött kéz itt csak a helyzet hasonlóságát jelzi: Odüsszeusz szorong, hogy nem tud ellenállni, amit egyik, már korábban a lótoszevőkhöz került embere ki is mond (VI. 22).

A harc Odüsszeuszért megindul. „*El innen*” – mondja Odüsszeusz. Eulália rögtön: „*Én veled megyek, uram.*” Írisz pedig: „*Odüsszeusz, csak egy pillanatig maradj. Engedd, hogy megbámuljalak*” (VII. 23). Ez félreérthetetlen utalás a TRAGÉDIA-ra. A paradicsomi színben az embert bukásba vinni készülő Lucifer így szólítja meg Évát: „*Oh megállj, kecses hölgy! Engedd egy percre, hogy csodáljalak.*” „*Te vagy Odüsszeusz* – folytatja Írisz –, *a király, akinek eget ver a híre*”. Az ODÜSSZEIA-ban ezt a phaiákok királyánál, Alkinoosznál való bemutatkozása elején Odüsszeusz mondja magáról (9. 19), nem alaptalan büszke öntudattal, s utána négy éneken át folyik a „bemutatkozás”, Odüsszeusz kalandjainak elbeszélése, hogyan kerekedett ő mindig felül a legváltóságosabb helyzetekben is. Itt a csábítás részeként a hízelgő nő mondja, hogy Odüsszeuszt levegye lábáról, s az előbb még ingerülten továbbmenni akaró Odüsszeusz elmosolyodik, s leülni készül (VII. 24).

Aztán Írisz kérésére Odüsszeusz mesélni kezd „diadalairól”. Mesélni, mint Alkinoosznál, és az elmesélt kalandok emlékeztetnek is Odüsszeusz ottani elbeszélésére – csak egy kicsit tódítva. Mindjárt az elején. Az eposzban a hosszabb időt mindig kilenc napnak mondják, és sohasem többnek. Odüsszeusz rögtön így kezdi: „*Kétszer kilenc nap óta tart már a vihar*” (VII. 25). A következő elbeszélés legtöbb eleme, néha egészen apró részle-

tek is, megtalálhatók az ODÜSSZEIA-ban, olykor pontosan úgy, olykor erősen átalakítva vagy más összefüggésbe illesztve.

Az ODÜSSZEIA elbeszélése szerint nem a „rabszolgákat” köttette Odüsszeusz az árboc-hoz, mert megtagadták az evezést (így még ha akartak volna sem tudtak volna evezni), hanem saját magát a Szirének szigeténél, miközben társai szorgalmasan eveztek (12. 180). A dühöngő tengerrel való küzdelem elbeszélése az 5. 319–323 kiszínezése, Odüsszeusz-nak tehát az ODÜSSZEIA elbeszélése szerint ekkor már nincsenek társai. A nyírfa gerenda és az égerfa árboc összetörése pontosan megfelel 5. 239-nek, ill. 317-nek, a vitorla szétszakadása 9. 70–71-ben van említve, de sehol sincs szó arról, hogy Odüsszeusz (a tomboló viharban!) az árbocot kijavította volna. Arról, hogy Odüsszeusz társai sok bort isznak, és sok juhot vágnak le (juhpecsenyét sütnek: VII. 26), az ODÜSSZEIA-ban csak a kikónok földjével kapcsolatban hallunk (9. 45), ez azonban nem sziget, még kevésbé a mesék szigete, hanem nagyon is valós szárazföld, nem hallunk arról, hogy Odüsszeusz emberei ide kirohantak volna, s arról sem, hogy Odüsszeusz őket „*üstöküknél fogva*” (VII. 263, ez a görögök „*fürtös fejű*” jelzőjéből van kiszínezve, pl. 1. 90) tartotta volna, legfeljebb arról, hogy Odüsszeusz noszogatja embereit, hogy meneküljenek, míg nem késő (9. 43–44), de eredménytelenül. Érthető tehát, hogy Odüsszeusz kísérői meghökkennek, azt látják, hogy Odüsszeusz valótlanságokat mond, s azt is, hogy dicsekvése mögött a gyengesség érzete rejlik (VII. 26).

Odüsszeusz azonban beszédét tovább is folytatja, s az ODÜSSZEIA szövegéhez képest megint többé-kevésbé színezve-nagyítva. Violaszemű királylányok mezítelenül? (VII. 26.) Nauszikaá csak a fejét fedő fátyolt dobta el labdázáshoz, nem a ruháját, a hajótörött Odüsszeusz volt teljesen meztelen, s kínosnak is érezte azt (6. 100, ill. 127–129). Tündérisasszonyok kezét kínálták neki? Csakugyan, Kalüpszó is, Kírké is vágyott arra, hogy Odüsszeusz legyen a férje (1. 15; 9. 20 és 31), de hogy csak „*ravasz esze*” óvta meg, s nem Hermész meg a varázsfű, a mólü (10. 273–288), talán mégis túlzás. A Küklópsz-kalandnak is (9. 181–542) egy erősen leegyszerűsített változatát halljuk, mintha Odüsszeusz mindent egyedül csinált volna, mintha hat társát az óriás meg nem ette volna, mintha a hajója összetöréséről a Küklópsz-nak hazudott történet igaz lett volna. Amit viszont az ércpalotáról mond (VII. 27), az pontosan megfelel a leírásnak, melyet az ODÜSSZEIA Alkinoosz palotájáról ad (7. 86–90). És amit szavai végén mond, hogy „*a habléányok* [ti. Kalüpszó] *varázlata sem fogott rajtam*” (amit az ODÜSSZEIA-ban háromszor is elmond: 7. 258; 9. 33; 23. 337), az is igaz. Nem fogott, mert fontosabb volt neki Pénélopé, mert hozzá akart visszatérni (5. 215–220).

Most azonban már kész leheveredni, csak előbb még Írisszel szorosabbra kötteti a kötelékeket a kezén (VII. 27), mint ahogy a hajón, előzetes utasítására, társainak kell őt jobban megkötözni (12. 54; 196), mikor a Szirének varázsa már hatni kezd, s ő szabadulni akarna, hogy, engedve az ígétnek, ott maradjon.

Eulália közbelép. Pénélopéről beszél, aki Odüsszeuszt várja és szereti, változatlanul (VII. 27–28). Írisz rögtön ellentámadásba megy, elkezd a kétely magvait hinteni, és Odüsszeusz korábban odavetődött, már „*elfajzott*” emberei szekundálnak neki. Az Odüsszeusszal most érkezett harcosok viszont intik Odüsszeuszt: Vigyázzon, itt erősebbnek kell lennie, mint bárhol (VII. 28). Mintha egy tragédiabeli – operabeli? – kettős kórus váltakozó énekét hallanók. A feszültség nőttön-nő, Írisz most már nyíltan hűtlenséggel vádolja Pénélopét, bőven használva olyan elemeket is, melyek az ODÜSSZEIA-ból igazolhatók is, csak éppen önmagukban nem, hanem csak Írisz hazugságokból, féligazságokból és félremagyarázatokból összerótt vádjaiba illesztve keltik az Írisz megkívánta hatást (VII. 29–30).

Merő kitalálás, hogy Pénelopé két kérő szeretője: Polübosz fia az ODÜSSZEIA szerint Eurümakhosz, nem Antinorész, Antinorész nevű kérő nincs is, ennek folytán nem is mesélhet „*trágár adomákat*” Odüsszeuszról; Pénelopé nem kendőzi magát, Eulália is az ellenkezőjét mondja (III. 16), az ODÜSSZEIA is (19. 124–126; 18. 252–254). A kérők nem orozslánbőrre „*hempereznek*”, csak marhabőrre (1. 107), kenyeret esznek, de nem ezüsttáliból, hanem közönséges kosárból (1. 147; 18. 120); Phémiosz csakugyan „*citerázik*” (kitharán játszik), de a kérőktől kényszerítve (1. 153; 22. 331; 351–353), a kérőknek csakugyan töltenek bort, de nem Télemakhosz, hanem „*az ifjak*” (1. 148; 21. 27), de ezt teszik a vendégeknek is Nesztór udvarában (3. 339); Pénelopé cselét (2. 93–110) csak Odüsszeusz érti rosszul; nem Pénelopé „*látja*” vágyálmában Odüsszeusz hulláját, amint „*a tenger dobálja*”, hanem fia, Télemakhosz (l. 161–162), hú kondása, Eumaios (14. 133–136) és apja, Laertész (24. 201–293) beszél csüggedten, elkeseredetten arról, hogy Odüsszeusz talán már nem is él, s a madarak vagy a halak zsákmánya lett. – Az igaz, hogy a kérők kockáznak (1. 107), marhát ölnék (1. 108), ökröket pirítanak nyárson (14. 430; 19. 420–425), táncolnak (1. 152), de mit bizonyít ez? Amit Télemakhosz és mások is mondanak, hogy a kérők Odüsszeusz vagyonát emésztik (1. 158–159; 14. 80–108).

Odüsszeusz nem hiszi, amit Írisz mond, kétségbeesett dühvel tiltakozik, átkozza Íriszt, de közben a kétely kezd már benne ébredni: „*Tudom, hogy nem igaz, mégis hiszem*” (VII. 30).

Ekkor Írisz kimondja a mondatot, amelyről tudja, hogy mindent el fog dönteni: „*Szövi a hálót, amivel majd megojt, ha hazajössz*” (VII. 31). Odüsszeusz összeborzad. Agamemnón jut eszébe. Agamemnón, aki maga is azt hitte, hogy szerető feleség várja otthon, s a felesége, Klütainnésztra ölte meg a szeretőjével. Pénelopé „*is így vár engemet...*” (VII. 32). Hiába mondják hűséges harcosai, hogy ez lidércnyomás, lázálom, Odüsszeuszt már nem lehet meggyőzni. Mikor az alvilágban járt, neki maga Agamemnón mondta ezt el (11. 405–454). És hosszú belső harc után Íriszsel leoldatja kezéről a kötelékeket. – Csend. A csendben „*a tenger is zenél. Lassan morog*” (VIII. 33).

Homérosz jelenik meg. Odüsszeuszt hívja: Jöjjön haza, ahol Pénelopé várja: Ő, aki lerombolta Tróját, nem maradhat itt a romlott környezetben (VIII. 36). És Odüsszeusz lassan mintha engedne. Beleéli magát, hogyan jár túl a kérők eszén, koldusruhában hogyan lesi ki Pénelopét... Homérosz pedig folytatja: Argosz kutya, a dajka, Eurükleia, íjverseny, győzelem, Pénelopé megöleli, örömujjongás... (Mint az ODÜSSZEIA-ban. De még nincs ODÜSSZEIA, csak Homérosz képzeletében.) Odüsszeuszt elragadja Homérosz elbeszélése, elhatározza: vele megy haza. Ekkor Írisz és a leányok hirtelen elveszett, Odüsszeusz feldúlta hazájukról kezdenek beszélni (VII. 38). És Odüsszeusz úgy érzi: nem volt érdemes. Nem volt érdemes feldúltni a várost. Homérosz hiába hívja, Odüsszeusz nem tud felállni, nem tud akarni, nem tud hinni. Az akarástól való megszabadulásban látja a bölcsességet. Szerinte Homérosz vak szemével csak álmoképeket lát (X. 39). Hasztalan hívja Eulália is, hasztalan az emberei. Odüsszeusz már nem tud küzdeni. „*Le van győzve Odüsszeusz*” – mondja Írisz (X. 48). Odüsszeusz pedig hirtelen, mintegy álomban, éppen most, mégis a koszorúját kezdi keresni, a győzelmi koszorúját, s a tenger ködében az ithakai kunyhók füstjét látja. Írisz nem érti, azt hiszi: félrebeszél, figyelmezteti, hogy itt van, a lányok közt, a lótoszevők szigetén.

Homérosz visszajön, hogy Odüsszeuszt magával vigye (XII. 42). A szöveg itt az evangéliumokat idézi: „*Nagy örömet hirdetek neked*” – mondja Homérosz a karácsonyi angyal szavával (Lk 2. 10). Minden indulásra kész, az áldozati állatok levágva (mint a nagy lakoma példázatában: Lk 14. 15–24; Mt 22. 1–10). De Odüsszeusz nem megy. (Mint a

példázatban a meghívottak, akik ezzel kizárják magukat az üdvösségből.) Homérosz egy pillanatra úgy érzi: életműve összeomlik. De azután ereje visszatér, hite nem csorbult. Ha vak szemének minden fekete is, fényt lát, látja Odüsszeuszt nagynak, „szájam gyönyörű versektől feszül” – mondja (XII. 4), s a mondat ezt bizonyítja is (2–3–3–2 szótag, s a szavak értelmük szerint is szimmetrikus elrendeződésűek). Az igazságot hiába kereste, rá kellett jönnie: „A hazugság a bölcsesség. Hazudni, hazudni...” (XII. 40.) Homérosz elmegy egyedül. Euláliát sem viszi magával, bár ő kéri. „Itt maradtunk” – mondja Eulália. „Egyedül” – mondja tompán Odüsszeusz. „Veled vagyok” – siet vigasztalni Írisz (XIII. 45). De szava oly banális hat. Eulália odanyújtja Odüsszeusznak azt, amit Homérosz hagyott ott számára: Odüsszeusz hajdani, most már korhadtt, furcsa evezőjét. (A rozsdás kelevézzre gondolunk a darab elején [I. 10].) Az evezőt, mellyel Tróját megvívni indult, az evezőt, mellyel elfajult emberei koponyáját akarta széttörni (VII. 23), az evezőt, melyet, mint egy ódon nemesi címet, majd a sírjára tűzhetnek. Ezt már nem vehetik el tőle.

A műnek valószínűleg több, egymást nem kizáró, esetleg egymást kiegészítő értelmezése lehetséges. Az elsőnek kínálkozó a társadalmi-történeti: a „hőskor” fokozatos dekadenciája. Írisz először a szobor Odüsszeuszról álmodik, az epikus hősről és igazi férfiről. Mikor azonban ez a hős a maga valójában megjelenik, a gyengeség, a titkolt szorongás jeleit mutatja, amit erőfitogtatással leplez. Később is az állhatatos hős akar maradni, aki ellenáll a csábításnak, de azután letérdel, azután leheveredik, azután Írisz mellé telepszik. Mégis, Odüsszeusz sem csak az öregedő férfi, akit hiúságánál fogva meg lehet ejteni. Csakugyan ő foglalta el Tróját, nem Akhilleusz vagy Agamemnón, hiszen a faló csele az ő gondolata volt. Csakugyan vágódik haza, mindennap imádkozik azért, mint egyik harcosa mondja (VI. 21), s diadalai – vallja ő maga (VII. 28) – Pénelopéhoz sietnek. Nem ad hitelt könnyen a vádaknak, de az Agamemnón-párhuzam ledönti lábáról. Nem gondol arra, hogy mert egy nő megcsalja, sőt megöli férjét, nem biztos, hogy minden nő ezt teszi. (Az ODÜSSZEIA az Agamemnón–Klütaimnésztra–Aigiszthosz-történetre többször is hivatkozik, mintegy az Odüsszeusz–Pénelopé-kérők-történet ellentétes párjára.)

Odüsszeusz elfáradt. Mögötte a hosszú ostrom és kilencévi bolyongás. Hogy miképpen egyeztethető össze az, hogy Tróját most dúlták fel, és Odüsszeusz mégis kilencévi bolyongás után jut el a lótoszevők földjére, hogy ez – a darab mesejáték lévén – a mese időtlenségéből következik, vagy az idősíkok egymásra vetítésének egy korai esete, ne firtassuk. Odüsszeusz elfáradt, kiábrándult, és élete délutánján nem cselekedni vágyik, hanem megpihenni, nem akarni semmit. Olyan kort akar, „mely nem küzd semmiért”.

Ez bizonyára lehetséges értelmezés, de talán nem az egyetlen. Odüsszeusz emberei szerint Odüsszeusz valótlanságokat mond. De honnan tudjuk, mi a való? A mai (meg az író korabeli) befogadó számára természetesen az, amit az ODÜSSZEIA mond. A darabbeli (fiktív) szereplők számára a közös tapasztalás. De mi ezt nem ismerjük, következtésként nem ismerjük a kettőnek egymáshoz való viszonyát. És – az ODÜSSZEIA is költemény. Az ODÜSSZEIA felől nézve az, amit Írisz mond Pénelopéről, egészében rágalom, valótlanság, de – mint arról szó volt – nem valóságreszletek nélkül. A vak Homérosz látja Pénelopét, mert sok évvel korábban, mielőtt megvakult volna, látta, amint csecsemőjét szoptatta (X. 36). Azt, hogy a gyermekét szoptató Pénelopét látta, az alvilágban éppen Agamemnón mondja Odüsszeusznak, arról szólva, hogy Pénelopé bizonyosan hű (II. 447–448). Homérosz ennek alapján állítja, hogy Pénelopé hű, várja a férjét. Csakhogy ez egy non sequitur. Később, mikor arról beszél, hogy ő annak ellenére, hogy Odüsszeusz nem megy vele, nagynak látja, ezt mondja: „Nagy vagy, akárcsak azelőtt. Feleséged is hű”

(XII. 44). Akkor ezt is csak Homérosz látja, vagy ez való? És az ODÜSSZEIA-ban maga Odüsszeusz is beszél önmagáról valós elemekkel átszőtt valótlan történeteket, pl. Eumaiosznak (14. 192–359), mindjárt azzal vezette be, hogy a valóságnak megfelelően fog szólni, vagy Pénélopének (19. 163–201), ahol viszont az ODÜSSZEIA-költő zárja le a beszédet ezzel: „*Így szólt, sok valóságra hasonlító hazugságot mondva.*”

A darabban tehát nemcsak egy hőskor hanyatlásáról, vagyis egy történetiségben végbemenő folyamatról van szó, hanem egy állapotról, a valóságnak (igazságnak) és valótlanságnak a nyelvi közlésben majd így, majd úgy megjelenő, de állandó feszültségéről is. Csak míg más közlések esetében a kettő közötti feszültséget a befogadó valamilyen tapasztalás vagy ismeret alapján meg akarja szüntetni (vagy igazként, vagy hamisként elfogadni), a költészet esetében ezt a feszültséget vagy lebegést fogadja el mint valót. Ahogy Odüsszeusz mondja (csak most mélyebb értelemben): „*Tudom, hogy nem igaz, mégis hiszem.*”

Írisz a győzelmi koszorút a maga fejére készülni tenni – igaz a van: győzött. Odüsszeusz keresi a győzelmi koszorút – téved, le van győzve. Homérosz, noha tudja, hogy Odüsszeusz nem ment haza, nagynak látja őt, „*akárcsak azelőtt*”, hamis koszorút fon homlokára, s a mai befogadó ezt fogadja el valónak. Ez az, amiről Arany beszél a VOJTINA ARS POETICÁJÁ-ban:

*„Tán nem való, hogy ez s ez úgy esett,
Tán ráfogás a felhozott eset;
Mátyás király nem mondta s tette azt,
Szegény Tiborc nem volt élő paraszt;
Bánk a nejével megvénült falun,
Sosem dühöngte többé a szarun,
Evett, ivott, míg végre elalún,
De mit nekem való, ha ez esetben
Bánk törpe lesz, Mátyás következtlen?
Ha semmi évszám, krónikás adat
Engem le nem győz, hogy nem tett vadat?”*

„Az igazságot hiába kerestem [...] A hazugság a bölcsesség. Hazudni, hazudni... Hogyan is éntenél meg engem, Fejedelem? [...] Hamis koszorút fonok homlokodra. Elmondom, hogy hazamentél. Ithakában megállítom az embereket, s koholt regét mondok nekik. [...] És beledörgöm az időbe a hazugságom. És mikor már meghaltál, és mikor én is régen por leszek, tudni fognak rólad mindenütt. Amulós füllel hallgatják a regét és sírnak.” (XII. 44–45.) Nem kétséges, hogy a „hamis koszorú”, a „hazugság” a való és valótlanság között tudatosan lebegtetett ODÜSSZEIA. A Kosztolányi játékának befogadója azonban, mint a fentebbi elemzés is, azt, hogy mi a való (igaz) és mi nem, már az ODÜSSZEIA-éhoz viszonyítja, mint valósághoz. Ez az, amit Arany úgy mond:

*„Győzz meg, hogy ami látszik, az való,
Akkor neved költő lesz, nem csaló”*

s Wilde a paradoxont még inkább kiélezve úgy, hogy a valóság utánozza a művészetet, ez „teremt meg a valóságot”. Ezzel játszik Kosztolányi.

Írisz egy szobor Odüsszeuszról álmodik. A darabban a szobor fáradt, esendő emberre válik. Homérosz a szobrot megcsinálta. Valótlanságból és valóságból valami más, magasabb valóságot.

Rákóczy Anita

KÖZELÍTÉSEK „A JÁTSZMA VÉGÉ”-HEZ¹

Samuel Beckett drámája, rendezései és színházi jegyzetei

Kurtág Györgynek

A csönd alakzatai A JÁTSZMA VÉGÉ-ben

„Csak a szavak törik meg a csendet, minden más hang megszűnt. Ha csendben volnék, nem hallanék semmit. De ha csendben volnék, kezdődnének megint a más hangok, amelyek iránt süketté tettem a szavak, vagy amelyek valóban megszűntek.”

(Samuel Beckett: SEMMI-SZÖVEGEK, VIII.)²

A csönd alakzatait kutatni kihívás, mert ontológiai tulajdonsága a tettenérhetlenség, a szövegközöttség, ugyanakkor kevés megtörténés válhat annyira markánsan jelöltté, mint egy valóban megszült csönd a színpadon. Beckett verseinek, regényeinek és drámáinak nélkülözhetetlen, elemi alkotója a csönd, méghozzá olyan geometriai pontossággal megszerkesztett rendben, mint a lélegzés. A JÁTSZMA VÉGE nem beszédek és csöndek egymásutánjából, ellentétéből áll: a beszéd a dráma szöveg-, látvány- és értelmezésbeli szintjein a végsőkig (és újra végsőkig) vitt küzdelem a csöndért, a játszma végéért. De a csönd mélyén születik az új szó, amelyre a szereplőket süketté tette a beszéd, és amelyet bár legszívesebben ki sem mondanának, annyira vágnak is mindannyian.

A dráma erőteljesen tagolt szünetekkel, amelyek szerepükben ugyan különböznek egymástól, abban azonban nem, hogy olyan szervesen tartoznak a mű jelentésrétegeihez, mint a címek Örkény EGYPERCES NOVELLÁI-hoz. A JÁTSZMA VÉGÉ-ben a szünet gyakran a nyomatékositás eszköze.

HAMM Túlságosan sokat szenvedtél miattam. (Szünet)

CLOV Nem amiatt.

HAMM (megdöbbenően) Talán nem szenvedtél sokat miattam?

CLOV De.

HAMM (megkönnyebbülten) Nohát! (Szünet. Hidegen) Bocsánat. (Szünet. Hangosabban) Bocsánatot kértem.³

Előfordul, hogy a szünetek témaváltást jelölnek. Ez történhet például azért, mert a szereplő nem akarja folytatni a témát, amelybe belekezdett – vagy amelybe más kezdett bele –, így az őt körülvevő világ hétköznapi valóságába menekül a beszélgetés elől.

HAMM Többé nem kapsz enni.

CLOV Legföljebb meghalunk.

HAMM Éppen csak annyit adok, hogy ne halj éhen. Állandóan éhes leszel.

CLOV Legföljebb nem halunk meg. (Szünet) Megyek a lepedőért.⁴

Máskor a karakterek éppen a kommunikáció, az „elmélyülés” igényével váltanak a *szünet* szerzői utasítást követően mindennapos problémáikról súlyosabb filozófiai vagy érzelmi síkra.

HAMM [...] Naponként egy kétszersültet fogsz kapni. (*Szünet*) Másfelet. (*Szünet*) Miért tartasz ki mellettem?⁵

Beckett tudatosan különbséget tesz a darabban *szünet* és *csönd* (*Pause/Silence*) között. Szerzői utasításként a *csönd* csak egyetlen helyen szerepel a drámában, mégpedig a közös imádkozásjelenetben. Ez Hamm monológját követi, amelyben először fut neki annak, hogy végigmondja történetét a férfiről, aki kenyeret kért tőle a gyerekének. A fiának. De Hamm a legkényesebb résznél váratlanul témát vált, ahelyett, hogy befejezné művét, az *Opus Magnumot*. Aztán hirtelen imádkozni támad kedve Istenhez, csöndben, és ráparancsol Clovra és Naggre, hogy tartsanak vele.

HAMM Végül megkérdezte, hogy a gyereket is befogadnám-e, ha még él. (*Szünet*) Erre a pillanatra vártam. (*Szünet*) Hogy befogadnám-e a gyereket? (*Szünet*) Ma is magam előtt látom, térden, két keze a padlón, eszelős szemei rám merednek, annak ellenére, amit mondtam neki. (*Szünet. Rendes hangján*) Ennyi elég mára. Ezzel a történettel hamarosan végzek. (*Szünet*) Ha csak újabb szereplőket nem léptetek színre. (*Szünet*) De honnan vegyem őket? (*Szünet*) Hol keressem őket? (*Szünet. Sípol. Bejön Clov*) Imádkozunk Istenhez. [...] Csendet! Csendben csináljuk! Ahogy illik. Kezdjük el. (*Imádkozó testtartás. Csend*)⁶

A JÁTSZMA VÉGÉ-nek szereplői nem élnek az elhallgatás eszközével – nincs birtokukban a választás lehetősége, a végső rejtve maradásról való döntés. Hamm, Clov, Nagg és Nell egyszerűen mindent kimondanak, kényszeresen, folyamatosan reflektálnak egymásra és önmagukra, színlelésről szó sem lehet. Nem érdekük, hogy kíméljék egymást, sem a köztük lévő távolság áthidalása, sem az, hogy elrejtsek egymás elől mániáik mozgatórugóit. Nem új ismeretségek ezek már. Sokszor lejátszott meccsek.

CLOV Miért tartol magadnál?

HAMM Nincs más.

CLOV Nekem meg nincs más helyem. (*Szünet*)

HAMM Mégis el akarsz hagyni.

CLOV Igyekszem.

HAMM Nem szeretsz.

CLOV Nem.⁷

Itt nem az egyenesség vagy a nyelv birtoklása hiányzik. Nagyobb probléma, hogy a szereplőknek nem szándékuk, hogy éljenek. A nemlét, a befejezés, a játszma végének elérése a céljuk. Egy ismeretlen, katasztrófa sújtotta világ túlélőjeként Hamm messianisztikus elhivatottsággal minden szaporodásra képes élet kiirtását tartja feladatának, az *Opus Magnum* melletti egyetlen olyan tevékenységének, amelyhez következetesen ragaszkodik. Nemcsak a történetbeli apa és fia (?) köszönhetik Hammnek halálukat, hanem bolhák, patkányok és Pegg néni, aki a sötétségbe halt bele, mert Hamm nem adott neki olajat a lámpájába.

CLOV (*szorongó hangon, vakaródzás közben*) Bolhám van.

HAMM Bolha? Hát vannak még bolhák?

CLOV (*vakaródzva*) Hacsak nem lapostetű.

HAMM (*nagyon idegesen*) De hiszen ebből újratereztődhet az emberiség! Az isten szerelmére, csípd el!⁸

A konfliktus Hamm és Clov között tovább éleződik azáltal, hogy bármilyen katasztrofa is történt, Hammnek bizonyára fontos szerepe volt benne.⁹ Beckett úgy magyarázta A JÁTSZMA VÉGE berlini próbái alatt, hogy „Clov mindenért Hammet teszi felelőssé, ami a halállal kapcsolatos”.¹⁰

HAMM [...] Az a vén orvos természetesen meghalt?

CLOV Nem volt vén.

HAMM De meghalt?

CLOV Természetesen. (*Szünet*) Épp te kérdezed tőlem? (*Szünet*)¹¹

A nemzőkre nehéz napok járnak – nem túl népszerűek, hiszen ők a felelősek az emberiség fennmaradásáért. Hamm megátkozza Nagget és Nell, őket hibáztatja minden szenvedéséért, különösen az apját. Amikor Richard Toscan A JÁTSZMA VÉGE 1964-es párizsi bemutatója után egy interjúban megkérdezte Jack MacGowrant, hogy milyen viszony fűzte Beckettet Hamm kukákba tett apjához és anyjához, a színész így felelt: „Az t hiszem, [Beckett] úgy érzi, hogy legtöbbször életünk későbbi szakaszában így bánunk a saját szüleinkkel – otthonokba dugjuk őket a legminimálisabb ellátással, ami ahhoz kell, hogy minél tovább életben maradjanak. Az emberi faj általában így viselkedik az idős szülőkkel, és Beckett koncepciója szerint ilyen könyörtelen tud ez lenni – kukába rakni őket és naponta egy vagy másfél kekszet adni nekik, bármit, csak hogy húzzák ki még egy kicsit tovább.”¹²

Hamm talán azért küzd ádázul az élet folytatódása ellen, mert saját gyötrelmes tapasztalatai miatt véget kíván vetni annak, hogy nemzedékről nemzedékre öröklődjön a szenvedés. De mégsem bírja abbahagyni a beszédet – újra és újra végigcsinálja a szokásos napi tevékenységeit; nem tudja átengedni magát a halálnak.

A JÁTSZMA VÉGE díszlete a szerzői utasítás szerint tele van halálallúziókkal. A darab kezdetén az ajtó közelében lóg egy festmény a falon, fonákjával a közönség felé, mint ha gyászolnának. Az ortodox judaizmusban szokás a nemrégiben elhunytak otthonában falnak fordítani a képeket. A két szemeteskuka Nagg és Nell rothadó testével olyan, mintha két koporsóban ülnének élve eltemetve, és várnák az elkerülhetetlen véget. A nyitójelenetben lepedők borítják Hammet és szüleit – akár a halotti leplek, alattuk bútorok és hullák, és a mozgásában éppoly korlátozott Hamm az apjával és anyjával egy házban, ahol az egész család elpusztult.

Hammék ebben a koponyaszerű térben várják a halált, és már csak percek kérdése, hogy megérkezzék. De hőseink inkább halogatnák még ezt a találkozást, a végsőkig nyújtva az utolsó pillanatot. S. E. Gontarski említi, hogy A JÁTSZMA VÉGE egyik előzményében, egy korai, kétfelvonásos változatában egy koporsó, amelyre a szereplők nem voltak hajlandók ránézni, az egész drámában folyamatosan a színpadon volt. Az első felvonás végén, miután Hamm eljut a történetében addig, hogy a férfi eljött hozzá ételt koldulni a fiának, megszakítja a mesélést azzal, hogy majdnem készen van, hacsak nem léptet be új karaktereket. „A kéziratban ezen a ponton kinyílt a koporsó teteje, egy fej emelkedett ki belőle, és farkasszemet nézett a közönséggel.”¹³ Ebből a szürreális jelenetből is sejthető a

becketti szándék, hogy a darabban nagy hangsúlyt fektessen a halálra. Bár a rész soha nem került be A JÁTSZMA VÉGE szövegébe, Hamm egy sora – „*Tégy be a koporsómba.*”¹⁴ – megőrizte ezt a képet. A dráma 1976-os Royal Court Theatre-beli próbái alatt Beckett egyszer így szólt Patrick Mageehez: „*Tudod, Hamm az a fajta ember, aki szereti, ha a dolgok befejeződnek, de most még nem akaródnak neki befejezni őket.*”¹⁵

Ebben a helyzetben, amikor a végcél a nemlét, a nyelv nem rontottá válik, hanem értelmét veszítette, amelyre egyébként a szereplők reflektálnak is. Clov szavai Calibant idézik, amikor megátkozza Prosperót A VIHAR első felvonásának második jelenetében: „*Beszélni tanítottál: legalább // Tudok most káromkodni. A vörös // Fene beléd, miért tanítottál!*”¹⁶

HAMM Tegnap! Mit akar ez jelenteni? Tegnap!

CLOV (*vadul*) Azt jelenti, hogy átkozott nyomorúság. A te szavaidat használok. Ha már nem jelentenek semmit, taníts másokra. Vagy hagyd, hogy hallgassak. (*Szünet*)¹⁷

Vajon miért nem maradnak csöndben? – Talán, mert még nem készült el az Opus Magnum, nincs végigmondva – van még egy titok, az alkotás titka, amelyhez türelem kell, amelyet ki kell várni. Valahogy meg kell szülni, hagyni kell létrejönni, formálódni, de közben folyamatosan beszélni is kell, másodpercenként zakatolva peregjenek a szavak, nehogy csönd lehessen, nehogy megszülethessen. Mint a befelé fordított kép a falon: titok. Már megalkotott titok, de nem tud, nem akar jelentést kapni. Hamm és Clov sem képesek önmagukkal azonos jelekké válni.

HAMM Nem lehet... hogy mi... éppen jelentünk valamit?

CLOV Jelenteni valamit? Mit?! (*Kurta nevetés*) Haha, remek ötlet!¹⁸

Kell, hogy legyen valami még az Opus Magnum végén, valami lényegi, amely még nem hangzott el, amely igazolja létüket, bizonyítja, hogy nincs még minden csontig rágva, és az értelmes, tartalmas létállapot mégis lehetséges. Harold Hobson A JÁTSZMA VÉGE bemutatójáról szóló kritikájában úgy fogalmaz, hogy Hamm félelme „*nem a saját halálától való félelem. Attól tart, hogy amikor az egész univerzum megszűnik, feltáru a jelentése. [...] Az a lényeg, hogy a fáradhatatlan ismétlésekkel szinte a végtelenségig el tudja kerülni, hogy a tárgyra térjen. Eljön a nap, amikor majd úgy ismerünk, ahogy mi is ismertek vagyunk.*”¹⁹ Mr. Beckett és minden karaktere halálosan retteg attól, hogy kiderül az utolsó és rettenetes titok.”²⁰ Hasonló nyugtalanság tölti el Hammet is a következő jelenetben, amelyben nehéz eldönteni, hogy Clov köszönyétől vagy a saját lelepleződésétől fél-e jobban. Mintha Hamm még mindig tartogatna meglepetéseket, még nem mutatkozott volna meg Clov előtt teljes valójában – és mintha erre még lennének kilátások.

HAMM A szememet, ugye, sohasem láttad?

CLOV Nem.

HAMM Sohasem fogott el a kíváncsiság, hogy mialatt alszom, levedd a szemüvegem, és megnézd a szemem?

CLOV Hogy a szemhéjad alá nézzek? (*Szünet*) Nem.

HAMM Egy napon majd megmutatom neked.²¹

A csöndnek itt van a drámában a legnagyobb jelentősége. A sorsukat beteljesíteni, jellé válni, vagyis meghalni akaró szereplők kétségbeesetten várják a végső elcsendesü-

lést, ugyanakkor képtelenek rá – mindent megtesznek, hogy hanggal töltsék meg a csöndet. Hamm sorozatos próbálkozásai példázják ezt leginkább, aki maga is úgy beszél, mint „a magányos gyerek, aki megsokszorozza magát, kettő lesz, három, hogy együtt legyen, együtt beszéljen éjszaka”.²² Többször megkísérli befejezni a történetét a férfiről, aki hason csúszva jött hozzá, de egyszer sem mondja ki, hogy ő ölte meg az apát és a fiút (ha ugyan a fiú nem maga Clov) azáltal, hogy elküldte őket. Hiába hirdeti, hogy a földön lét ellen nincs orvosság, csak a teljes sterilitás és megsemmisülés, mégis két kézzel kapaszkodik az életbe: vágyik Clov érdek nélküli szeretetére, és szeretkezésről álmodik. Mindig ugyanott akad el a történetében. Az Opus Magnumnak ez a hiányzó része, amelynek még el kell hangoznia (önmagában érdekes, hogy miért akar Opus Magnumot létrehozni, ha nincsenek túlélők). Hamm se megszületni, se meghalni nem tud. Clov távozása (ha ugyan távozik) és a közönség hiánya talán elhozza Hammnek a csöndet, amelyben nincs egerút, megszűnik a beszéd, és nem lehet tovább menekülni. Ha ez megtörténik, akkor a játszma valóban vége van.

Kompozíció

A JÁTSZMA VÉGE Beckett eredetileg francia nyelvű, második megjelent drámája; az írás folyamata rendkívüli problémákkal szembesítette őt, és „egyellen más színpadra szánt művének kézírata sem mutatja a forma és tartalom ilyen kétségbeesett keresését”.²³ A munka 1954-ben kezdődött, 1956-ig tartott; az első kiadást két korábbi szövegváltozat előzte meg. Beckett először olyan módszerrel próbálta elrendezni dialógustöredékeit, amely egyszer már biztosan működött a GODOT-ban. Ezért eredetileg A JÁTSZMA VÉGÉ-t is kétfelvonásosnak szánta, ahogy az amerikai rendezőhöz és barátjához, Alan Schneiderhez írt, 1956. január 11-én kelt leveléből is kiderül: „*Ui.: Most egy még rosszabb ügyön dolgozom, és már megvan az első felvonás vázlatja (a kettőből)*.”²⁴ De Beckett nem volt megelégedve az eredménnyel, mert rájött, hogy A JÁTSZMA VÉGE témájához nem illik ez a szerkezet. Úgy gondolta, hogy mivel már írt egy kétfelvonásos, két szimmetrikus félből álló drámát, még egy ilyen darab csak önismétlés lenne, és veszélyes a művészetére az írásnak ez a fajta „formális megoldása, amelytől [Beckett] úgy irtózott”.²⁵

Fölmerül a kérdés, hogy miért nem az anyanyelvén próbált meg túljutni ezeken a nehézségeken, mint az 1956-os MINDEN ELESENDŐK című rádiójáték vagy a két évvel későbbi AZ UTOLSÓ TEKERCSEK esetében. Beckettnek távolságra volt szüksége az anyagtól, amelyen dolgozott, hogy objektív rálátása legyen a munkájára. Gyakran ez a distancia elidegenítő hatású gépek, rádió vagy magnó bevonásával jött létre, A JÁTSZMA VÉGÉ-nél azonban, ahogy annyi más Beckett-műnél is, a francia nyelv használata teremtette meg ezt a távolságot.

A JÁTSZMA VÉGE alkotási folyamatára nem mondható el az írás könnyedsége, amely a GODOT-ra jellemző volt. Sem a szövegben, sem a dráma korábbi változataiban nem találunk példát az „*emlékek szabad áradására*”,²⁶ amely pedig többek között az Ó, AZOK A SZÉP NAPOK-ban, AZ UTOLSÓ TEKERCSEK-ben, a NEM ÉN-ben és az OHÍÓI RÖGTÖNZÉS-ben is szerepel. A JÁTSZMA VÉGE dialógustöredékekből, jelenetekből és vázlatokból áll, amelyeket Beckett időről időre kiválogatott, sorrendbe rakott és újrarendezett. „[...] Ösztönösen kereste a tiszta, kielégítő formát, amely lehetővé teszi számtalan különböző elem kombinációját. Háborús emlékek, családtagok halála, katasztrófális szexualitás, a vallás kudarcai – mindez egy burleszk komédiába sűrítve. Lehet, hogy a GODOT-RA VÁRVA volt a kiváltságos elsőszülött, de A JÁTSZMA VÉGÉ-hez Beckett mindig is megőrizte azt a különleges ragaszkodást, amely a nehéz szüléseknek van fenntartva.”²⁷

Színházi jegyzetfüzetek

Beckett szigorú alaposággal külön színházi jegyzetfüzetet készített két saját A JÁTSZMA VÉGE-rendezéséhez, amelyek a próbafolyamatok előtt és alatt keletkezett szöveg- és rendezésmelbeli változtatásokat rögzítik. Először a berlini Schiller Theater hívta meg egy vendégrendezésre 1967-ben; Beckett A JÁTSZMA VÉGÉ-t választotta. Az első színházi notesz ebből az időszakból származik, míg a második a londoni Riverside Studios és a San Quentin Drama Workshop próbáira készült el, A JÁTSZMA VÉGE 1980-as bemutatójára – a darabot Beckett ekkor rendezte másodsor és utoljára. S. E. Gontarskinak köszönhető, hogy ezek a füzetek fennmaradtak, és 1992-ben megjelent hasonmás kiadásuk és hiteles átírásuk THEATRICAL NOTEBOOKS OF SAMUEL BECKETT, VOLUME II, ENDDGAME címmel. Gontarski beszélte rá Beckettet, hogy nézze át újra saját színházi jegyzeteit és kézíratait, aki végül segítette neki megfejteni az olvashatatlan részeket, miközben további javaslatokkal és módosításokkal látta el a példányokat. Gontarski így emlékszik vissza a közös munkára: „a megjegyzések és javítások, amelyeket [Beckett] a szövegmagyarázataimhoz, fordításaimhoz és a bevezetőmhez fűzött, félelmetes és felvillanyozó élménynek bizonyultak”.²⁸ Az 1958-as angol nyelvű első kiadás, majd a Schiller Theater és a Riverside Studios rendezőpéldányai után így született meg A JÁTSZMA VÉGE Beckett végső revízióit tartalmazó negyedik változata, a Beckett-szakirodalomban REVISED TEXT-nek nevezett JAVÍTOTT SZÖVEG.

A Schiller Theater produkciójához készült színházi jegyzetfüzet hasonmás kiadásából kiderül, hogy Beckett milyen elmélyült figyelmet fordított a rendre, a szerkezetre és a formára. A 44 oldalas notesz elrendezése egyszerű. A páros oldalak az egyes jelenetekhez kapcsolódó legfontosabb szövegeket tartalmazzák, míg a páratlanok a hozzájuk tartozó színpadi cselekményt, mindkét esetben rengeteg vázlattal. A füzet előlapjának külső borítója élénkzöld, két királypingvin színes fotójával.²⁹ A belső borítón egy sor numerikus vázlat található – Beckett 16 különálló szakaszra osztotta fel A JÁTSZMA VÉGÉ-t, ezután ezeket az egységeket különböző formai jegyek alapján tovább csoportosította. Amellett, hogy oldalszámmal látta el a részeket (az 1960-as háromnyelvű Suhrkamp-kiadást használta), meghatározta, hogy hány oldal hosszúságú lehet egy szakasz. Először kettéosztott szerkezetben képzelte el a 126 oldalas szöveget, egy 72 oldalas első és egy 54 oldalas második résszel. De Beckett szimmetriaigényét nem elégítette ki ez a struktúra, ezért úgy döntött, hogy újratervezi a szerkezetet, ezúttal centralizált keretben. A 8. részt kiemelte, középpontnak tekintette; az így keletkezett két szakaszt pedig szintén megfeleltette: az első 30 és 28 oldalas, a második 26 és 28 oldalas egységekbe osztotta. Ennek megfelelően A JÁTSZMA VÉGE átfogó szerkezete ekkor egy 58, egy 14 és egy 54 oldalas részből állt. De Beckett végül ezt a vázlatot sem tudta elfogadni, mert létfontosságú volt számára, hogy Hamm története legyen a darab középpontjában, így az egész szöveget még egyszer újrastrukturálta. „A drámai szimmetriát formai szimmetriával helyettesítette”,³⁰ a 16 jelenetet 30, 42, 6, 20 és 28 oldalas szakaszokra osztotta, majd rövid meghatározásokkal és végszavakkal látta el őket (az utóbbiak itt nem szerepelnek):

1. Clov először ellenőrzi a menedéken kívüli világot – Kitakarás
2. Hamm nyitómonológja, dialógus Clovval
3. Nagg–Nell-jelenet
4. Hamm első körútja a menedékben (első kis fordulás)
5. Clov másodsor ellenőrzi a külvilágot
6. Incidens a bolhával
7. Hamm jóslata és félkész kutyája

8. Jelenet négy témával: Pegg néni; Hamm megpróbálja elmozdítani a széket a csánkányával; Hamm története az örült festőről; Clov terve az ébresztőórával
9. Hamm központi története
10. Imádkozás – Nagg megátkozta Hammet
11. Jelenet három témával: Clov vágya a rendre; Hammnek szüksége van arra, hogy Clov unszolja őt a történet folytatására; Nell halála
12. Hamm második körútja a menedékben (második fordulás)
13. Pléd – Clov nem hajlandó őt megérinteni
14. Hamm jövőlátó monológja
15. Jelenet három témával: a patkány szökése, nincs több nyugtató; a külvilág harmadik vizsgálata (a fiú); kölcsönös elbocsátás
16. Hamm zárómonológja³¹

Ezt a felosztást követően Beckett egy második vázlatot is készített A JÁTSZMA VÉGÉ-hez a 16 jelenet pontos kezdő- és végpontjainak meghatározásával, és kisebb változtatásokat végzett a végszavazásban. Maga a színházi jegyzetfüzet a 16 jelenet mentén van felosztva; mindegyik pontosabb kidolgozással szerepel, beleértve az ismétlődő mintákat és visszatérő témákat is. A füzet végén néhány vázlatot találunk Clov színrelépéseiről és távozásairól, haladásáról és megállásairól és a kukáknál történő mozgásairól.

A RIVERSIDE SZÍNHÁZI NOTESZ kisméretű, zöld papírborítású, spirálos kötésű, 22 oldalas „Clairefontaine” jegyzetfüzet, három üresen maradt páros oldallal. Az egyik fontos különbség, hogy A JÁTSZMA VÉGE berlini 16 jelenetét a londoni Riverside-produkció a felére csökkentette. Amíg az első három jelenet alapvetően megegyezik, a RIVERSIDE NOTESZ-ben a negyedik az 1967-es első beckett-i rendezés 4. és 5. jelenetének felel meg; az 5. jelenet a berlini 6., 7. és 8. jelenet összekapcsolása; a 6. jelenet az eredetileg 9. és 10., a 7. jelenet a 11–15. jelenet összevonásával keletkezett. A Riverside-produkció 8. jelenete gyakorlatilag azonos a Schiller Theater előadásának 16. utolsó jelenetével. A hasonmás kiadásban a 8 jelenet felosztása a következő:

1. C nyitómonológja, el
2. H felébred – C el, H: „*Haladunk.*”³²
3. N–N-dialógus [Nagg és Nell]
4. H: „*Elég volt!*”³³ – C útja a széktől az ablakig & H: „*Félek tőled.*”³⁴
5. C: „*Miért játszik...*”³⁵ – C el, H: „*No, ezt megmondtam.*”³⁶
6. N: „*Halljam?*”³⁷ Hamm története, N átka
7. H: „*Vége a mulatságnak...*”³⁸ – C: „*Ha nem verem agyon a patkányt...*”³⁹ & el
8. H monológja – vége⁴⁰

A JÁTSZMA VÉGE színházi jegyzetfüzeteiben megfigyelhető a további egyszerűsítési szándék szövegszinten és szerkezetileg egyaránt, amely kijelöli „*Beckett újragondolásának irányát a darabról, főként színházi és vizuális szempontból. Egy elképzelést, amely mindig lényeges módosításokkal és tisztázó húzásokkal járt együtt – a mű színházi formájának felszabadításáért.*”⁴¹

A legfontosabb szöveg- és rendezésbeli változtatások

A SCHILLER THEATER és a RIVERSIDE SZÍNHÁZI NOTESZ-ben, valamint a JAVÍTOTT SZÖVEG-ben található főbb módosításokból két jól elkülöníthető szándék olvasható ki: a „*külsődleges vonatkozások törlése*”⁴² és a Hamm és Clov közötti konfliktus még hangsúlyosabbá tétele.

Gontarski szerint ez a folyamat már korábban elkezdődött, az eredetileg franciául írt darab angolra fordítása közben, és folytatódott, amikor Beckett egy jobb német fordításon dolgozott Elmar Tophovennel, a német fordítójával. Michael Haerdter, aki a berlini produkcióban Beckett asszisztense volt, feljegyezte a próbanaplójában, hogy Beckett már a legelső próbán bejelentette a színészeknek, hogy változtatni kíván a példányon. A naturalista színházra jellemző módon magyarázta húzásait, a kezdet kezdetén megteremtve A JÁTSZMA VÉGE elszigetelt, hermetikus légkörét: „*Úgy kell játszani a darabot, mintha egy negyedik fal lenne a rivaldafénynél.*”⁴³ Beckett kihúzott minden utalást, amely a közönségre vonatkozott. Az összes nézőkkel kapcsolatos szövegrész kikerült az előadásból, hogy a cselekmény kizárólag a „*bűvöhely lakosairól*”⁴⁴ szólhasson. A teleszkópos jelenetet mind a berlini, mind a londoni produkcióban radikálisan leegyszerűsítette, és a következő szakaszt teljes egészében kihúzta:

CLOV (*felhág a létrára, kifelé irányítja a messzelátót, amely kicsúszik a kezéből, és leesik. Szünet*)

Készakarva tettem. (*Leszáll a létráról, felveszi a messzelátót, a nézőtér felé irányítja*) S lelkesedéstől... őrjöngő... tömeget látok. (*Szünet*) Messzelátónak ez bizony messzelátó.⁴⁵

(*Leereszti a messzelátót, Hamm felé fordul*) No? Nem nevetünk?

HAMM (*megfontolás után*) Én nem.

CLOV (*megfontolás után*) Én sem.⁴⁶

Haerdternek az volt a benyomása a berlini próbák alatt, hogy Beckett csak akkor foglalkozott a közönséggel, amikor figyelmeztette a színészeket, hogy ne vonják be a nézőket a színpadi cselekménybe, ne csináljanak belőlük „*bűntársakat*”⁴⁷ a játékkal. Beckett A JÁTSZMA VÉGÉ-t egy saját magáért tökéletesítendő rendszernek tekintette. Hogy még zártabbá tegye a darabot, Berlinben kihúzta a következő sort a Nagg–Nell-dialógusból: „*Most homokot kapunk, amit [Clov] a strandról hoz.*”⁴⁸ Így törölte az egyetlen utalást, amely Clov menedéken kívüli életére vonatkozik, ezáltal is csökkentve annak a lehetőségét, hogy valaha is képes lesz elhagyni Hammet. Ennek ellenére a sor később mégis visszakerült A JÁTSZMA VÉGE 1980-as londoni előadásába és a JAVÍTOTT SZÖVEG-be is.

A változtatásokon végigkövethető a beckett-i szándék, hogy tovább redukáljon vagy teljesen kiiktasson minden külsődleges jelleget az instrukciókból és a színpadi kellékekből. Például kihúzta a Hammre és Clovra vonatkozó „*arca erősen vörös*”⁴⁹ szerzői utasítás valamennyi előfordulását a darabból. „*Meg akarok szabadulni minden külsőségtől*”⁵⁰ – magyarázta Beckett Berlinben a színészeknek, amikor a sminkprobléma felmerült, így Hamm és Clov „*erősen vörös*” és Nagg és Nell arcának „*feltűnően fehér*”⁵¹ jellege kikerült a példányból. Ezt a módosítást Beckett megőrizte a Riverside-produkcióban és a JAVÍTOTT SZÖVEG-ben is.

Hasonló okból húzhatta ki a JAVÍTOTT SZÖVEG 19. sorából a Hamm arcára borított zsebkendőre vonatkozó „*nagy, vérfoltos*”⁵² kifejezést, és a „*koszos*” jelzővel helyettesítette. Gontarski megjegyzi, hogy a foltok sok előadáson emberi koponyára vagy arca hasonlítottak, mint Veronika kendőjén a lenyomat.⁵³ Beckett Berlinben megváltoztatta Hamm játékát a zsebkendővel, hogy jobban kiemelje az anyag függönyjellegét. Vérfoltos zsebkendő helyett inkább egy szürke rongyot választott, amely csak a darab elején és végén volt látható. Haerdter rögzíti a naplójában, hogy „*a kezdés után a zsebkendő már nem tisztálkodásra való, hanem kizárólag Hamm arcának függönye.*”⁵⁴ Patrick Magee, aki A JÁTSZMA VÉGE 1976-os előadásában Hammet alakította a Royal Court Theatre színpadán, így emlékszik vissza egy beszélgetésére Beckett-tel a zsebkendő kapcsán: „[Beckett] *nem*

akar annyi vért, amennyit régen használt, mert arról van szó, hogy a vér a fejében csöpög. [...] »Valami csöpög a fejében.«⁵⁵ [...] Ott van a vér, és a zsebkendő [az angol fordításban is] »old stancher«, mert [Beckett] nem talált a francia eredetire angol megfelelőt. »Stanch« azt jelenti, »elállítani«. A zsebkendő a »stancher«. A végén [Hamm] azt mondja, hogy »Vén rongy! Téged megtartalak.«⁵⁶ Ez állítja el a vérzést. Megállítja a vérzést a fejében.»⁵⁷

A „vérfolto” jelző „koszos”-ra cserélése bekerült a JAVÍTOTT SZÖVEG-be, de a Riverside-produkcióban a rongyon „halvány vérnyomok”⁵⁸ voltak, jelezvén, hogy Hamm belső vérzéstől szenved.

Nagyon lényeges, szintén a külvilág kizárását célzó változtatásnak tekinthető Clov énekének kihúzása a drámából. Az eredeti dal, amelyet Beckett beleírt a szövegbe, egy jól megválasztott régi francia nóta volt.

*„Joli oiseau, quitte ta cage,
Vol vers ma bien aimée,
Niche-toi dans son corsage,
Dis lui combien je suis émerdé.”⁵⁹*

*„Szép madár, hagyd el ketreced,
Röpkülj el, nézd meg kedvesem,
Mellére rakjad fészkedet,
Tudja meg, hogy csapdába estem.”⁶⁰*

Clov dala soha nem került át Beckett 1957-es angol fordításába, aztán kihúzta a részt a francia és a német szövegekből, majd a Schiller Theater-beli rendezéséből is. Ezután 1980-ban a dallal kapcsolatos összes utalást törölte A JÁTSZMA VÉGÉ-ből.

CLOV (*dudorászva a jobb oldali ablakhoz megy, megáll előtte, fejét hátraveti, nézi*)

HAMM Ne énekelj!

CLOV (*Hamm felé fordul*) Már énekelni sem szabad?

HAMM Nem szabad.

CLOV Akkor hogy fejezzük be?

HAMM Azt akarod, hogy befejezzük?

CLOV Énekelni akarok.

HAMM Nem tudlak megakadályozni benne.⁶¹

Clov válasza Hamm tiltására, hogy „*Akkor hogy fejezzük be?*”, valószínűleg a francia közmondásra utal – „*Tout se termine par des chansons*” – vagyis minden egy dallal ér véget.⁶²

A JÁTSZMA VÉGE szöveg- és rendezésművészi változtatásainak másik típusa a Hamm–Clov-konfliktus szándékos kiélezése. Beckett így magyarázta Ernst Schrödernek, aki a Schiller Theaterben Hammet alakította: „*Hamm és Clov mindketten csendes, belső töprengésbe merülnek, de folyton megzavarják egymást; az egyikük mindig megbontja a békét, és hirtelen tűz lángol föl a csend hamvaiból.*”⁶³

Az első módosítás azonnal szemet szúr: Beckett megváltoztatta Clov színpadi elhelyezkedését a darab legelejétől kezdve. Ahelyett, hogy az ajtó mellett állna, Beckett új szerzői utasítása szerint „*mozdulatlanul 'A' pontban*” tartózkodik, ahol „*'A' félúton van az ajtó és a szék között*”.⁶⁴ Ez a pozíció – amelynek neve 'O' a Schiller Theater színházi jegyzet-

fűzetében és 'A' a RIVERSIDE NOTESZ-ben meg a JAVÍTOTT SZÖVEG-ben is – egy Clovnak kialakított, rögzített pont, éppen félúton Hamm karosszéke és a konyha között. Ez a teátrális helyzet az első perctől feszültséget teremt a szereplők vizuális megjelenítésében: kezdettől fogva érzékelhetjük Clov vágyát arra, hogy visszajuthasson a konyhába, és a lehető legmesszebb legyen Hammtól. Egy péntek reggel Beckett úgy fogalmazott A JÁTSZMA VÉGE berlini próbái alatt, hogy „Clovnak egyetlen kívánsága van, hogy visszamehessen a konyhába – ennek mindig evidensnek kell lennie, ahogy annak is, hogy Hamm folyton meg akarja őt akadályozni ebben. Ez a feszültség a darab egyik alapvető mozgatója.”⁶⁵ Beckett ezt a mozgásmintát később a RIVERSIDE NOTESZ-ben továbbfejlesztette, és átvezette a JAVÍTOTT SZÖVEG-be is: úgy instruálta Bud Thorpot, a Clovot játszó színészt, hogy akárhányszor csak kimondja, hogy „*elmegyek, dolgom van*”,⁶⁶ minden alkalommal induljon el „*az ajtó felé*”.⁶⁷

A színházi jegyzetfüzetekből kiolvasható, hogy Beckett tudatosan növelte az agresszió mértékét Hamm és Clov között. Ezt részben úgy oldotta meg, hogy megváltoztatta vagy intenzívebbé tette a Clovra vonatkozó szerzői utasításokat. Az így keletkezett módosítások A JÁTSZMA VÉGE mindhárom verziójában megtalálhatók. Például, amikor Hamm azt akarja, hogy Clov visszavigye a karosszéket középre, ahelyett, hogy „*észrevehetetlenül elmozdítaná*”,⁶⁸ Clov „*megüti*” a széket. Aztán Hamm kéri Clovtól a kutyát – Clov „*hozzá-vágja*”, nem csak egyszerűen *odaadja* neki, ahogy az eredeti instrukcióban áll, majd miután Hamm kíváncsi rá, hogy a háromlábú kutya meg tud-e állni a földön, Clov „*a földnél fogva himbálja*”, pedig a szerzői utasítás szerint csak a „*padlóra helyezi*”.⁶⁹ Beckett szerint „*maximális agresszió kell, hogy legyen közöttük az első megszólalástól kezdve. Az ő háborújuk a darab veleje*”.⁷⁰ Harcukat egy metaforával próbálta megfoghatóbbá tenni a színészeknek Berlinben: Hamm egy kalapács (angolul *hammer*, németül *Hammer*), amely három szöget ver be: Clovot (a francia *clou* jelentése szög), Nagget (a német *Nagel* rövidítése) és Nellit (neve az angol *nail* szóból ered). Gontarski szerint a kalapács és a szögek képrendszere Krisztus szenvedését és keresztre feszítését idézi a darabban.⁷¹ Egyszer egy próbán Schroeder előadta Hamm egy dialógusrészletét: „*ha meg akarsz ütni, a kalapáccsal üssél.* (Szünet) *Vagy a csákllyával, csakugyan, üss meg a csákllyával. Vagy a kalapáccsal*”.⁷² De Beckettnek nem tetszett a színész eltúlzott pátosza, ezért félbeszakította, és így szólt: „*Monoton hangon mondjad, és ritmusban, kérlek. A szavak ütések, száraz ütések. Egyik kalapács-ütés a másik után.*”⁷³

Beckett másik módszere Hamm és Clov konfliktusának fokozására az volt, hogy A JÁTSZMA VÉGE mindhárom változatában átírt szövegrészeket és szerzői utasításokat azért, hogy még látványosabbá tegye a helyzeteket, ahol Clov a nyílt színen hazudik Hammnek. Az első példa erre az, amikor Hamm ráparancsol Clovra, hogy mozduljon. Itt Beckett az eredeti instrukciót – „*Clov a színmélyén álló falig megy, homlokával és két kezével hozzátámaszkodik*”⁷⁴ – azzal cserélte fel, hogy „*hangosan helyben jár*” – vagyis Clov nem engedelmeskedik Hammnek, és kétszer négy lépést tesz egy helyben (oda-vissza). Ugyanez a minta ismétlődik, amikor Nell halála után Hamm hallani akarja a tengert, és megkéri Clovot, hogy nyissa ki a tenger felőli ablakot. Ahelyett, hogy Clov az eredeti szerzői utasítás szerint fölhágná a kis létrára, és kinyitná az ablakot, ismét „*hangosan helyben jár*” – hogy ezek után meg is esküszik rá, hogy kinyitotta, tovább mélyíti a csalás drámaiságát. Walter Asmus, Beckett rendezőasszisztense Jonathan Kalbbal beszélgetett A JÁTSZMA VÉGE londoni produkciójáról: „*A szövegkönyvben Clov felmászik a létrára, kinéz [az ablakon], és beszámol a kinti időjárásról; Beckett ezt redukálta arra, hogy Clov a földön ugrál, és nem mászik fel a létrára. Hamm megkérdezi, hogy milyen kint az idő, ő válaszol, hogy eső és átöbbi. Becsapja a vak embert. Ez a színházi fogás Beckett rendezői találmánya.*”⁷⁵

A hőn áhított fájdalomcsillapító jelenti Hammnek a múltó enyhülést, amíg el nem fogy. Beckett mindkét színházi notesze gondosan számon tartotta a szó mind a hét előfordulását a szövegben. Clov, miután jól meggyötörte Hammet a patkány szökésének hírével, végre nagy kéjesen bejelenti, hogy „*nincs több nyugtató*”.⁷⁶ Régóta várt erre a pillanatra. Ez kettőjük harcának jól előkészített drámai csúcspontja, amely Hamm névtelen csodagyógyszerének hetedik említésével tetőzik, és amely Beckett szerint „*a darab egyik legkegyetlenebb része*”.⁷⁷

A JÁTSZMA VÉGE utolsó jelenetében, a kölcsönös elbocsátás után Clov bőrönddel és kalapban indulásra készen áll, mégis habozik. A JAVÍTOTT SZÖVEG 1498. sora szerint Hamm utánakiált: „*Clov!*”⁷⁸ A Schiller Theater előadásáról készült videofelvételen Clov láthatóan nagyon küzd magával a darabnak ebben a feszült pillanatában, arca megvonnaglik Hamm minden hívására, mint a jól idomított kutyáé, aki megfeszül, hogy az ösztönei ellenére mégse vegyen részt a végső színpadi akcióban. A berlini produkcióban Hamm kétszer szól utána, de a második „*Clov!*” soha nem került be sem a RIVERSIDE NOTESZ-be, sem a JAVÍTOTT SZÖVEG-be. „*Azt hiszem, jobban szeretnék csak egyet, de nem biztos*” – mondta Beckett.⁷⁹

Mindkét színházi jegyzetfüzetben végigkövethető Beckett törekvése A JÁTSZMA VÉGE szövegének egyszerűsítésére és arra, hogy a saját rendezéseihez megtalálja a számára megfelelő, tiszta színpadi formát. A Hamm és Clov közötti konfliktus hangsúlyozása nemcsak azért alapvetően fontos, mert a konfliktus a dráma műnemének elengedhetetlen sajátossága, hanem azért is, mert a feszültség és agresszió fokozatos növekedése hívja fel a figyelmünket arra, hogy olyasmi történik éppen a színpadon, amely még soha nem történt meg azelőtt. A háború sok erőt követel, amelyre Hammék a köztük lévő konfliktus egyre élesebbé válásából nyerik az energiát. Muszáj elhinniük azt, hogy Clov legalább megpróbál elmenni, és Hamm talán egyedül marad, hogy szembenézzen a csöndjével. A dráma hosszú csönddel zárul, amely attól (is) működik, hogy Hamm és Clov kapcsolata megváltozott a darab folyamán. Beckett fogalmazta úgy, hogy „*az eleje és a vége között az a kevés a különbség, amely a »kezdet« és a »vég« között van*”.⁸⁰

Egy rövid találkozás alkalmával Hugh Herbert megpróbált interjút készíteni a zárkózott író szerzővel, aki éppen a falon lévő John Golding-festményeket nézegette. Hogy oldja a feszültséget, megkérdezte tőle, hogy gyűjti-e még a képeket. „*Nem. Felszámolok*”⁸¹ – válaszolta Beckett ragyogó mosollyal. Ez a *felszámolás* ott van az egyszerűsítés és a csend szüntelen keresésében, amely A JÁTSZMA VÉGE kompozícióját és beckett-i rendezéseit jellemzi. Harold Pinter 1954-ben egy barátjához írt levelében így fogalmaz Becketttről: „*Minél messzebbre megy, annál jobbat tesz nekem. Nem kellene a filozófiák, traktátusok, dogmák, krédók, kiutak, igazságok, válaszok – semmi az akciós árukból. Ő a legbátrabb, legkönyörtelenebb futó író, és minél mélyebbre veri bele az orromat a szarba, annál hálásabb vagyok neki. Nem néz hülyének, nem ver át, nem akar összekacsintani, nem tukmál rám se gyógyírt, se ösvényt, se kinyilatkoztatást, se egy tál prézlit – nem árul semmit, amit nem akarok megvenni, szarik rá, hogy kell-e nekem vagy sem, nem mondja meg a tutit. Nos, megveszem a portékáit tokkal-vonóval, mert benéz minden kő alá, és egy férget se hagy magára. Amit létrehoz, az maga a szépség. A munkája gyönyörű.*”⁸²

Jegyzetek

1. A dráma angol címének (ENDGAME) a VÉGJÁTÉK szerencsésebb magyar fordítása volna, mert utal a sakkjáték legfontosabb és legnehezebb részére, a végjátékra, amelyre Beckett is gyakran hivatkozott a mű kapcsán. A végjáték a játszma utolsó szakasza. Jellegzetes tulajdonságai a király szerepének megnövekedett jelentősége, a gyalog szerepének felértékelődése és az, hogy ekkor érvényesül legjobban a törvényszerűség, itt alkalmazható leginkább a matematikai számítás. A végjáték elvei, szabályai időtállóak. (Lásd Alföldy László: 33 SAKKLECKE. Athenaeum Nyomda, 1983. 19–26.) Az itt közölt drámaidézetek Kolozsvári Grandpierre Emil fordításai, így az ő címváltoztatát (A JÁTSZMA VÉGE) használok a tanulmányban.
2. Beckett, Samuel: SEMMI-SZÖVEGEK, VIII. Ford. Tandori Dezső. In: Beckett, Samuel: ELŐRE VAKNYUGATNAK. *Válogatott kispróza*. Európa, 1989. 163.
3. Beckett, Samuel: ÖSSZES DRÁMÁI. Ford. Kolozsvári Grandpierre Emil. Európa, 1998. 108.
4. Uo.
5. Uo.
6. Uo. 134.
7. Uo. 108.
8. Uo. 123.
9. Astro, Alan: UNDERSTANDING SAMUEL BECKETT. University of South Carolina Press, Columbia, 1992. 134. Ha másképpen nincs jelezve, a szövegben szereplő idézetek a szerző fordításai.
10. McMillan, D. & M. Fehsenfeld: BECKETT IN THE THEATRE. John Calder Ltd, London, 1988. 232.
11. Beckett: i. m. 118.
12. McMillan & Fehsenfeld: i. m. 174–175.
13. Gontarski, S. E. (szerk.): THE THEATRICAL NOTEBOOKS OF SAMUEL BECKETT, VOLUME II, ENDGAME. Faber and Faber Limited, London, 1992. 67–68.
14. Beckett: i. m. 146.
15. McMillan & Fehsenfeld: i. m. 177.
16. Shakespeare: ÖSSZES DRÁMÁI, IV. SZÍNŰVEK. Ford. Babits Mihály. Új Magyar Könyvkiadó, 1955. 832.
17. Beckett: i. m. 128.
18. Uo. 123.
19. Harold Hobson kritikájában evokálja Pál első levelét a korinthosziakhoz (13:12).
20. Graver, H. L. & R. Federman (szerk.): SAMUEL BECKETT: THE CRITICAL HERITAGE. Routledge, London, 1979. 163.
21. Beckett: i. m. 107.
22. Uo. 142.
23. Gontarski: i. m. XVI.
24. McMillan & Fehsenfeld: i. m. 168.
25. Gontarski: i. m. XVI.
26. „free flow of memory”
27. Gontarski: i. m. XVI–XVII.
28. Uo. XII.
29. Uo. 77.
30. Uo. 172.
31. McMillan & Fehsenfeld: i. m. 187.
32. Beckett: i. m. 109.
33. Uo. 116.
34. Uo. 122.
35. Uo.
36. Uo. 131.
37. Uo.
38. Uo. 135.
39. Uo. 141.
40. Gontarski: i. m. 187.
41. Uo. XVI.
42. Uo. XVIII.
43. McMillan & Fehsenfeld: i. m. 204.
44. Uo.
45. Az angol szövegben szereplő „magnifier” szó találóbb fordítása „messzelátó” helyett a „nagyító” lehetett volna – így érzékelné lehetne a közönséggel való játékot és a dialógus humorát.
46. Beckett: i. m. 121.
47. McMillan & Fehsenfeld: i. m. 220.
48. Beckett: i. m. 114.
49. Uo. 105.
50. McMillan & Fehsenfeld: i. m. 209.
51. Beckett: i. m. 109.
52. Uo. 105–106.
53. Gontarski: i. m. 45.
54. McMillan & Fehsenfeld: i. m. 203.
55. Beckett: i. m. 114.
56. Uo. 151.
57. McMillan & Fehsenfeld: i. m. 177.
58. Gontarski: i. m. 45.
59. McMillan & Fehsenfeld: i. m. 175.
60. A szerző fordítása.
61. Beckett: i. m. 143.
62. Gontarski: i. m. 66.
63. McMillan & Fehsenfeld: i. m. 238.

64. Gontarski: i. m. 92.
 65. McMillan & Fehsenfeld: i. m. 220.
 66. Beckett: i. m. 109.
 67. Gontarski: i. m. 58.
 68. Beckett: i. m. 119.
 69. Uo. 127.
 70. Gontarski: i. m. 50.
 71. Uo.
 72. Beckett: i. m. 146.
 73. McMillan & Fehsenfeld: i. m. 225.
 74. Beckett: i. m. 109.
75. Kalb, Jonathan: BECKETT IN PERFORMANCE. Cambridge University Press, Cambridge, 1989. 177.
 76. Beckett: i. m. 143.
 77. Gontarski: i. m. 65.
 78. Beckett: i. m. 151.
 79. Gontarski: i. m. 71.
 80. McMillan & Fehsenfeld: i. m. 224–225.
 81. Hugh, Herbert: BRIEF ENCOUNTER WITH A STAGE IRISHMAN. In: *The Guardian*, 1980. június 1. 19.
 82. Calder, John (szerk.): BECKETT AT SIXTY. Calder and Boyars, London, 1967. 86.

Halasi Zoltán

GYEPŰ

Elfriede Jelinek „Rohonc” című színművéről*

Vonalak

Védővonalak: forradásos földhegek, betonbibircsókók Európa testén. Lőrések, alagutak. Történetük nem a „Meginot”-val kezdődik, bár ez a legköltségesebb és a legkomfortosabb, keskeny nyomtávú földalatti vasúttal, laktanyákkal, kórházakkal, közműekkel. A „Meginot”-ra válaszol német oldalon a Nyugati Fal (Westwall, Hitler-vonal), maga alá temetve a Führer lakásépítési programját. Német, osztrák, magyar, lengyel területigények préselik ki Csehszlovákiából a körbefutó „Beneš-vonalat”; a bunkerek francia licenc alapján készülnek. Szintúgy a „Meginot” mintáját követik a lengyel erődlétesítmények mind a négy égtáj felé. Német oldalon a Keleti és a Pomerániai Fal (Ostwall, Pommernwall) állja útját a lengyel „fenyegetésnek”, a szovjetek az egész kapitalista világ, közelebbről Kelet-Porosz- és Kelet-Lengyelország mentén építik ki a győzhetetlen Sztálin-vonalat. Görögország a Macedóniára ácsingózó Bulgáriával szemben a Metaxa-vonalra támaszkodik. Az eddig felsorolt államok hadilábon állnak egymással, ám az olasz Alpesi Fal (Vallo Alpino) a szövetséges németek étvágyától védi Dél-Tirolt. Csupa gigászi mőtárgy, állami óriásberuházás, a „békebeli” harmincas évek alkotásai. Senki nem akar háborút.

Valahogy mégis meglódnak a páncélosok, mozgásba hozva a határokat is. És Délkelet-Lengyelországban már épül a német Otto-, vele szemben a szovjet Molotov-vonal. Aztán a német kolosszus (kis kerülővel) átlép Maginot-n, Molotovon, Sztálinon, át a beléjük fektetett sok százmillió munkaórán, óriásira növelve a birodalom területét minden irányban. Eddigi védvonalai az ország belsejébe csúsznak, ezért fegyverzetüket, páncélzatukat az új határokon hasznosítják. Mert minél nagyobb az impérium, annál nagyobb támadási felületet kínál. Sebezhetőségét keleten a Baltikumtól a Krímig tervelt

* Elfriede Jelinek drámáját következő számunkban közöljük.

Párduc-Wotán-állás (Panther-Wotan-Stellung), nyugaton a Viscayai-öböltől Dániáig az óceánra meredő Atlanti Fal (Atlantikwall) hivatott nullára csökkenteni. Csakhogy a Párduc-Wotán mélységi kiépítésére már nem futja az időből, a lassan erőre kapó szovjet kolosszus átlép rajta, át a beléfkettett sok millió kényszermunkaórán, és hamarosan hazánk közelébe ér.

Ekkor Minden Idők Legnagyobb Hadvezére (AH) úgy dönt, hogy a Harmadik Birodalmat Magyarországon kell megvédeni. Szerencsére már van nekünk egy hármas védgyűrűnk a Kárpátok előterében és hegyvölgyeiben (derék magyar leventéink, székeleink és munkaszolgálatosaink építik vállalva), azzal várjuk az oroszokat. Nem is igen jutnának túl rajta; a Hunyadi- és a Szent László-álláson még nagy nehezen csak-csak, de a hágók elreteszelt szorosain már aligha. Mivel azonban a románok meg a bolgárok hátat fordítanak hűségnek és becsületnek, az orosz is sarkon fordul, és (kis kerülővel) átlép a mi áttörhetetlen Árpád-vonalunkon. Így persze könnyű! Mirajtunk azonban ezután sem múlik semmi, már készül (Kassától Csurgóig) a Karola-, a Róza-, az Attila-, a Margit-, a Jenő-, az Olga, a Klára- és a Zsuzsanna-vonal, és persze mindenekelőtt ott van Csörsz árka (Diga del Diavolo), az pontosan tudja, hogyan kell megállítani a keleti barbárokat.

Ha a Népek Nagy Tanítója (JVSZ) nem dönt úgy, hogy a magyarok fővárosát menetből kell bevenni, maximum öt nap alatt, és az Attila-vonallal bajlódó ukrán frontok bevárhatják az erősítést, ahogy Malinovszkij marsall szerette volna, akkor nem hetvenhat napig tart az ostrom, és Budapest építészeti arculata ma valószínűleg sokkal egységesebb lenne. Így azonban a Nemzeti Összefogás Kormányának jut ideje a maradék Csonkahaza kiürítésére. Mennek a gyárak, a gépek, a vagonok, megy a Szent Korona, megy a Szent Jobb. Megy az Országgyűlés, a kormány, a minisztériumok. Megy a honvédség, a csendőrség, mennek a leventék. Legelőbb is Hungária Egyesült Földek egyetlen biztonságosnak látszó sávjába, a Nyugati Gyepűre.

Ott már októbertől épül a Sánc, Pozsony-erődötől Sopronon át Radkersburgig. Ez lesz a Birodalmi Védőállás (Reichschutzstellung), civil nevén a Délkeleti Fal (Südostwall). Ha valami kifürkészhetetlen okból a barbárok átlépnének Karolán, Rózán, Margiton, Jenőn, Olgán, Klárán és Zsuzsannán is, itt el fognak akadni egyszer s mindenkorra. Öt méter széles, három méter hatvan centi mély árkaink, két-három méter magas sáncaink, fával fedett, körkörös lőállásaink, tankakadályaink megálljt parancsolnak majd a vörös veszedelemnek. Egyszemélyes bunkernak betongömbök és -hengerek százait gyártjuk az ellenség elrettentésére. Rajtunk a világ szeme! Ki védi meg az egyébként bevehetetlen Alpési Erődöt (Alpenfestung), amely titkos repülőgéphangárokat, csodafegyvert és elit csapatokat rejt az utolsó pillanatokra tartogatva, ha nem a mi megingathatatlan mőtárgyunk itt, pár száz kilométerrel keletebbre, a magyar-osztrák határon?

Nulla dies sine linea. Igaz, gép nincs, minden kézi erővel történik, a késő őszi esők feláztatják, a téli fagyok feltörhetetlenné teszik a földet, de Radkersburgtól Pozsonyig így is háromszázezer sáncoló (Schanzer) dönti a fát, ássa az árkot, és nincs egyedül, mert további hétszázezer folytatja az erődítést észak felé, a Pozsony-Brünn-Olmütz-Stettin vonalon (Nibelungen-Stellung), fel a Keleti-tengerig, el egészen Königsberg-erődig. Egymillió ember nyüzsg reggeltől estig azért, hogy a Harmadik Birodalom időt nyerjen, mert Minden Idők Legnagyobb Hadvezére tudja, napok kérdése csak, hogy az angolszászok vonalat váltva, különbékét kössenek vele, és immár együttes erővel forduljanak a világnézeti közellenség, a szovjet ellen – ugyanettől tart a Népek Nagy Tanítója is.

A Délkeleti Fal kettős vonala magyar–osztrák területsávon húzódik. A technikai munkálatokat a nagy európai praxissal rendelkező Todt Szervezet (Organisation Todt) mérnökei irányítják néhány utászegység segítségével, humán erőforrásról, ellátásról a Nemzetiszocialista Párt és az SS helyi vezetői gondoskodnak. A kirendelt és a felszólításnak többnyire vonakodva eleget tevő helybeli munkaerőn kívül (igazi internacionalista segítségként) vagy tíz nemzet fiai-lányai vesznek részt az építkezésben, francia, belga, olasz, szovjet, lengyel hadifoglyok, ún. keleti munkások (ukránok, lengyelek, ruszinok, szerbek), és mintegy negyvenezer magyar zsidó munkaszolgálatos, ill. munkára kötelezett. Őket a mi Nemzetvezetőnk adta kölcsön Németországnak még '44 októberében, cserébe azért, hogy a rosszul felszerelt magyar honvédség korszerű fegyverzethozzon. Egyszerű barter üzlet. A Nemzetvezető és miniszterei olyannyira nem bánják, hogy a 15–60 év közötti, zsidónak minősített nők és férfiak német kezekbe kerülnek, hogy amikor a munkaerőt mozgató SS-tisztek magyar helységekbe irányítják vissza a nekik átadott magyar zsidó munkásokat, hungaristáink sziklaszilárdan kijelentik, köszönik, nem kérnek belőlük, inkább a polgári lakosságot dolgoztatják – a zsidók, ha már egyszer kikerültek az országból, maradjanak is kívül rajta, kívül a gyalázatba vert magyar sorson.

Átadáskor az SS-ek – vagy még előbb, már Budapesten razzia közben, udvaron, utcán, a KISOK-pályán vagy az Újlaki Téglagyárban a mi hungaristáink és csendőreink – megvonják tőlük személyi okmányaikat, értéktárgyaikat, beleértve a jobbnak látszó ruhadarabokat is. Átadás után név szerint nem, már csak létszám szerint tartják őket nyilván. Napirendjük, ellátásuk a koncentrációs táborok rendszerét követi, a munka általi megsemmisítés (Vernichtung durch Arbeit) bevált nemzetiszocialista gyakorlatát. Többségük saját lábán érkezik a határra, tíz-tizenkét napos gyalogmenetben – feltéve, hogy útközben nem dől ki a sorból, nem viszik „vándorgettóba” (a Dunába), nem csinálnak belőle „Horthy-tutajt”. Napi tíz-tizenkét órás birodalommentő munkájukért az életben maradók feleannyi kalóriát sem kapnak, mint amennyire szükségük volna, így aztán rohamosan fogynak, mert aki reggel nem áll a lábára, azt agyonverik vagy agyonlövik. Meghalni lehet, elfáradni soha.

'45 márciusában, amikor már hallani az ágyúdörgést, a Margit-, Jenő-, Olga-, Klára-stb. vonalakon átgázoló, közel egymilliós ukrán frontokat és az utakat ellepik a sztyeppe vad csordái elől nyugatra menekülő bánáti, bácskai svábok, erdélyi románok és magyarok, nemkülönben a mi tisztviselői karunk, birtokos osztályunk és mélyen nemzeti érzelmű értelmiségünk családostul, továbbá bekerítettéget nem tűrő, ellenség közelségét nem álló, csak a végső harcra készülő katonáink, csendőreink és hungaristáink családdal vagy anélkül, ők is közel egymilliónyian, amikor tehát a védvonalak kapuin áthaladó útvonalak úgy eldugulnak, akár a túlterhelt szennyecsatornák, '45 márciusának végén Bécsbe érkezik a Reichsführer SS (HH), hogy személyesen tartson el-igazítást a Délkeleti Fal vezérkarának. Nincs könnyű helyzetben, meg is lepi beosztottjait. Azt még értik, hogy a közeledő frontra tekintettel statáriumot kell életbe léptetni, azt is, hogy a munkatáborokat ki kell üríteni, azt azonban nem kis megütközéssel hallják, hogy a zsidó kényszermunkásokat „rendesen” (ordentlich) kell elszállítani Mauthausenba, szárazon vagy vízen, életük lehetőség szerinti megkímélésével. Eddig nem erről volt szó! Azt nem köti az orrukra a Reichsführer SS, hogy éppen titkos tárgyalásokat kezdeményez a Nyugattal, ezért kell vigyázni a zsidó foglyokra, így aztán a bánásmód többnyire nem is követi az új politikai vonalat.

Mert ekkor már egy hete kész az evakuálás precízen kidolgozott forgatókönyve, és abban bizony gyalogmenet szerepel (vasúton a Wehrmachté az elsőbbség), gyalogmenet, hegyi útvonalak, kiszámított napi szakaszokkal, váltott őrséggel, fogadóállomással, napi egyszeri étellemezzel és a változatlanul érvényben lévő parancsal, miszerint foglyok élve nem kerülhetnek az ellenség kezébe, márpedig a magyar zsidó kényszermunkások „védőőrizetesi” (internált fogoly) státuszban vannak. Ugyancsak egy héttel a Reichsführer látogatása előtt veszi kezdetét a nagy létszámú kőszegi táborok kiürítése, ahol a járásképtelenek egy részét agyonlövik, más részét egy téglaszáritó barakkba zárva elgázosítják. Az agyonlövés és/vagy barakkba zárva felgyújtás sztenderdjét alkalmazzák a Délkeleti Fal északi és középső szakaszán szinte mindenütt: Pozsonyligetújfalú, Balf, Fertőfő-héregyháza, Fertőrákos, Hidegség-Ilonamajor, Kópháza, Nagycenk, Sopron, Bozsok, Búcsú táboraiiban. Ezek a tömegsírok hozzáadódnak az eddigiekhez: azokban tízfuszos, éhen halt, agyonvert emberek fekszenek, így az irodalomból ismert Szerb Antal és Sárközy György is. Csak ezután következik a több mint háromszáz kilométeres halálmenet Mauthausen felé.

Rohonc

Nehéz lenne megmondani, mikor szörik magasabbra a hősiség görbéje: a háború elején, közepén vagy a végén. Akkor-e, amikor a tesztelendő új Messerschmittek és Junkerek védtelen lengyel kisvárosokra szórják le bombáikat, akkor-e, amikor Backe étellemez-ügyi államtitkár nagyszabású tervének nyomán több mint kétmillió szovjet hadifoglyot sikerül alig több mint fél év alatt halálra éheztetni (az előirányzatban több mint 30 millió kelet-európai célszemély szerepel), vagy akkor, amikor fölfegyverzett népfelkelők (volkssturmisták), köztük 12–16 év közötti gyerekek lövöldöznek elcsigázott, fegyvertelen zsidók ezreire, köztük fiatal nőkre, anyákra, megmutatva, hogy a németeket határaitokon belül senki emberfia nem győzheti le. Nincs fedezék, csak kiállítás és áldozathozatal.

Rohonc (Rechnitz) falusias jellegű mezőváros, azelőtt népes zsidó közösség lakta, őseiket még a helyi nagybirtokos Batthyány-ősök telepítették ide századokkal korábban. Az Anschluss idején eltűntek Rohoncról, el egész Burgenlandból, nem tudni, hová, de nem is hiányoztak senkinek. Transzparensok hirdették a faluszélen, hogy „Zsidók itt nem kívánatosak!” vagy zsinagógára tűzött fehér zászló, hogy a helység (végre) zsidómentes. És egyszer csak megint feltűnnek, igaz, ezek magyarországiak, javarészt budapestiek, és tessék, százával költöznek be a kastély pincéjébe, mennek „sáncolni” nap mint nap. A kastély földszintjén székel a helyi sáncszakasz vezetőisége, a négyszáz szoba némelyikében a Waffen SS tagjai üdülgetnek már évek óta.

1945. március 24-én este „bajtársi ünnepet” (Gefolgschaftsfest) rendeznek a földszinti (kisebb) nagyteremben. Résztvevők: a grófi pár, Batthyány Iván és Margit, a kastély alkalmazottai, valamint a sáncszakasz vezérkara, az SS, az SA és a HJ (Hitlerjugend) prominensei. Evés-ivás, tánc, aztán 11 óra tájban tíz-tizenkét vendég átvonul egy szomszédos szobába, fegyvert és/vagy töltényt vételez, majd átmenetileg otthagyja a mulatságot. Kb. kétszáz tízfuszos zsidó munkaszolgálatos futott be a faluba (ezek tehát nem a kastély pincéjében lévők), és valakinek el kell hárítania a járványveszélyt. A kétszáz összefagyott, csontsovány éhezőt a vasútállomásra egy használaton kívüli pajtához viszik, páran a kastélybeli sáncépítők közül ezután megássák a gödröket, majd elvonulnak. Történik mindez este, sötétben. Ekkor érnek a tetthelyre hőseink, rövid úton végeznek az erőtlennel, majd visszatérnek a kastélyba; a táncmulatság folytatódik virágvasárnap

hajnalig. A felszámolt járványgóccra néhány életben hagyott pária földet hány, másnap este aztán velük is végeznek a falu egy másik pontján. Mire az ázsiai hordák (öt nap múlva) betörnek, átlépve a Délkeleti Falon, át sok százmillió kényszermunkaórán, a táncmulatság vezéregyéniségei már nyugat felé tartanak, füstölgő kastélyromokat hagyva maguk mögött. Tett fölött az eszme.

A bűnügyben először a szovjetek, majd egy bécsi nyomozó, végül három falusi rendőr vizsgálódik. Háromszor exhumálják a holttestek egy részét, a halál okaként tarkólövést, illetve agyonverést állapítva meg, majd visszatemetik őket. Három eljárást folytat le a Népbíróság, a helyszínen is körülnézve: a bűntény kétségtelen, ám az elkövetők kiléte (a szökésben lévőket kivéve) bizonytalan. A perbe fogott vádlottak száma egyre fogy, náluk is rohamosabban fogynak azonban a vád tanúi. Három vallomást tenni szándékozót tesznek el láb alól Rohonc határában, egy évvel a háború után, egyikük Magyarországról jön, ő (volt) a mézszállítás egyetlen túlélője. A tanúgyilkosságok lepecsételik a falu száját, ezután már csak a védelem sorakoztat fel mentőtanúkat, azok száma folyamatosan nő. Végül három személy ellen hoznak jogerős ítéletet, a többieket felmentik bizonyítottság hiányában.

Nem csak az igazi tetteket nem keríti kézre az igazságszolgáltatás (ők egy ideig Svájcban, aztán Dél-Amerikában, illetve Nyugat-Németországban, majd Dél-Afrikában tengetik életüket a grófnő támogatásával), az igazi áldozatokat sem sikerül méltó módon eltemetni mind a mai napig. A kivégzetteket elkaparó, másnap legyilkolt húszfős csoport (kisebbik) tömegsírját véletlenül feltárja valaki a hatvanas évek elején, a többiekét azóta sem találják. A negyvenes években a helyszínről állítólag térképet készítettek a szovjetek, de azt azóta sem látta senki, a helyi osztrák orvos, aki részt vett az exhumálásban (és aki szerint egyik áldozat sem volt tízfuszos), ugyancsak tisztában lehetett a hellyel, de ő hamarosan meghalt. A rohonciak természetesen pontosan tudták (és nyilván tudják ma is), hol lettek elhantolva a munkaszolgálatosok, de ők, azóta, hogy megindult a tömegsír keresése, nem mondanak semmit. Ők nem voltak ott, ők nem tudják. Idestova ötven éve folyik a sírkutatás Rohoncon, hivatásos és amatőr történészek váltják egymást, egyiknek a műszerei tökéletesek, másoknak a teóriái, és semmi. Semmi, de semmi. A városka hallgat. Próbaásás, kutatóárkok. A jó ügy mint vezérfonal. Etikai komolyság, koboldszerű kacagás.

Felejtéskultúra

Ausztria volt, van, lesz. Majdnem a háború végéig úgy volt, hogy nem lesz, de 1943-ban a nagyhatalmak eldöntötték, hogy Hitler első áldozata Ausztria volt, szuverenitása tehát helyreállítandó. 1945-ben ezen az áldozati alapon nyugodott a Második Köztársaság függetlenségi nyilatkozata (és a tíz évvel későbbi alkotmány is). Ebben szociáldemokraták, néppártiak és kommunisták kinyilatkoztatták, hogy a Harmadik Birodalom legázolta Ausztriát, erőnek erejével hozzáláncolta a hitleri diktatúrához, amivel az osztrák nép messzemenően nem értett egyet, néhány megrögzött ősnácit leszámítva persze. Az a rengeteg szörnyűség tehát, ami 1938-tól 1945-ig történt (háború, politikai és faji üldözés), Németország számlájára írandó, a tárgyidőszakban Ausztria nem létezett, tehát el sem követhetett semmit. Következésképp háborús jóvátételre, áldozatok kárpótlására csakis a németek kötelezhetőek, az osztrák állam jogalanyisága hiányában mindezért nem viselheti a jogkövetkezményeket.

A moszkvai nyilatkozat ugyan emlegette az osztrákok felelősségét, ezzel sarkallva őket a Nagy Testvérrel való minél gyorsabb leválásra, Hitler-ellenes akciókra, ám az „első

áldozat” sok helyütt a végsőkig kitartott Führere mellett. 1945-ben ez is az ősnácik bűne lesz, nem az osztrák népé, természetesen. Az ősnácikat, közülük is a főfunkcikat a demokratizálódó parlament azonnal kizárja a választójogból, a kismácikat, a több mint ötszázezer volt párttagot azonban (a tisztviselőket, tanárokat 90 százaléka belépett az NSDAP-be) a második szabad választásra már visszalépteti a választói névjegyzékbe. Elvégre nem lehet azzal kezdeni a demokráciát, hogy bármely társadalmi csoporttól megvonjuk az alapjogokat, most, amikor éppen elkészítettük a diktatúrától! 1949-ben megalakulhat (főleg a volt nemzetiszocialistákból) a Függetlenek Szövetsége, a későbbi Szabadság Párt elődje. Érdekes módon a szocdemek támogatják volt üldözőik politikai legitimálását, méghozzá abból a praktikus megfontolásból, hogy ezzel a Néppárt szavazóbázisa csökkenni fog (végül az övék is csökken).

Dachau, Buchenwald közös élménye pár évre összekovácsolja még a demokratikus pártok egykor internált vezetőit, de beköszönt a hidegháború, és Ausztriában (is) a kommunizmus válik fő ellenségévé. 1945 táján még lehetett antifasiszta emlékműveket állítani, az ötvenes és hatvanas évek már a katonasírok felkutatásának jegyében telnek. És mennyi munka van azzal is! Csak Burgenlandban 160 helyen nyugszanak a hősök. Mivel a sírgondozás drága, a holttestek nagy részét egy-két helyre (pl. Kismarton) vonják össze, ún. gyűjtőtemetőkre. Ausztriában minden áldozat egyenlő, de a hősi halottaknak megkülönböztetett tisztelet jár. Közel egymillió osztrák védelmezte fegyverrel a hazát, a Nyugatot, az európai kereszténységet az ázsiai veszedelemtől. Katona és katona között nem illik különbséget tenni csak azért, mert az egyiket a Wehrmacht, a másikat az SS kötelékébe sorozták be (kényszerrel), hiszen mindkettejük fegyvere Auszriáért rohogott. Hogy Ausztria akkor épp nem volt? Vagy ezek szerint mégis volt? Aki ebbe beleköt, az csakis Moszkva-bérenc kommunista lehet. Persze, a szövetséges Nyugatot nem szabad fölöslegesen irritálni: Ha az ő szemüket bántja az SS, akkor elég annyit a sírkőre vésni, hogy ennyiedik meg ennyiedik páncélgránátos hadosztály. Sapieni sat.

Ausztria a Marshall-segélynél és saját diplomáciai ügyességénél köszönhetően 1955-től önálló, semleges, prosperáló, mindinkább jóléti állam, amely „a demokrácia csodagyerekeiből” a hidegháborús feszültség és az ateista járvány közepette „a boldogok szigetévé” változik. Történelemlétkönyveiben továbbra is „az első áldozat” szerepében tündököl, költségvetéseiben továbbra sem szerepel háborús jóvátétel. Noha osztrák háborús bűnösben igazán nincs hiány, az ellenük lefolytatott eljárások száma már az ötvenes évek elején drasztikusan csökken, a hatvanas évekre pedig végleg elapad. Végül is mi fontosabb: a múlt hánytorgatása vagy a nemzeti közbéke? Az élet él és élni akar. Míg nem 1986-ban Ausztria világhíres fia, a béke barátja, a közszereplőnek örvendő volt ENSZ-főtiszt, az örök mosolygó – államelnöknek jelölteti magát. Sőt: érdekes memoárkötetet ad ki sikeres életútjáról, amelyben szó esik ifjúkori náciellenességéről, fronton szerzett sebesüléséről, vaskeresztjéről, továbbá katonai alkalmatlanságáról, jogászdiplomamunkájáról, csak arról hallgat diplomatikusan, hogy 1942–45 között hol mindenütt szolgált. Ekkor kiborul a bili. Waldheim ott volt Szalonikiben, amikor zsidókat deportált az SS, Waldheim ott volt Boszniában, amikor szerbeket mészároltak az usztasák. Waldheim tagja volt a nemzetiszocialista diákszövetségnek, tagja a lovas SA-nak (vagy ha ő nem, a lova biztosan). Tagja volt, na és? Az osztrákok többsége nem rendel meg, Waldheim az ő emberük, egy közülük, egy a katonák nemzedékéből, majd bolondok lennének nem megválasztani államelnöknek. Waldheim különben is tagad: ő most hall először arról, hogy ilyesmik történtek, ő nem deportált, ő elhárított, de hogy tudta,

hogy lengyel zlotyt osztanak szét az Auschwitzba küldött szaloniki zsidók között, hiszen ő ellenséges rádiójelentéseket jegyezgetett éjt nappallá téve, hat kilométerrel odébb. Boszniában sem mézszárlással, hanem hírszerzéssel meg tolmácsolással foglalkozott, az usztasák kítüntetése pedig (a Zvonimir-rendjel tölgykoszúval ékes ezüstkokozata) olyan plecsni, amit bárki megkapott, aki arra járt, és tette a dolgát. Ami pedig a lovas SA-t illeti, azt valaki tudtán kívül ráírta a katonai törzslapjára, egy barát vagy az apja, jót akartak neki, a nemzetiszocialista diákszövetségi tagságot dettó. Azon a fotón, ahol épp az első sorban masírozik a mondott diákegylet (NSStBd) felvonulásán, azon sem ő van, valaki más. Akinek ennyi jó kevés, mosolyog a megválasztott elnök, az hallgassa meg a történéseket, ám vizsgálják ki őket, mi igaz mindebből, mi nem. És valóban: nem bizonyul rá, hogy akár egyetlen partizánt is megfojtott, egyetlen szerb falut is felgyújtott és porig égetett volna, mint ahogy a szaloniki állomáson sem látta őt, a fiatal főhadnagyot senki a bevagonírozások idején. De azt feketén-fehéren bebizonyítják a történések, hogy a fiatal főhadnagy beosztásánál és szolgálati helyénél fogva mindenről tudomással bírt. Waldheim (immár mosoly nélkül) bejelenti, hogy lám, nem követett el háborús bűnt, továbbá sajnálja, de valóban nem emlékszik semmire, egyébként pedig, honfitársai százazeirehez hasonlóan, ő is csak a kötelességét teljesítette. Még mindig azt hiszi, hogy ezt szabad mondani. Csakhogy a fiatalok, az akkori harmincas-negyvenesek nem az Első Köztársaságban és a Harmadik Birodalomban szocializálódtak, mint szüleik és nagyszüleik, hanem a nyitott, demokratikus Ausztriában, és sem az amnéziát, sem a kötelességteljesítést nem nyalják be. Waldheim néppárti hívei „belföldi gyűjtogatókat” emlegetnek meg a „keleti part” (a New York-i zsidók) aknamunkáját, de az új nemzedék másként látja: ők az elnöki mikrovilágban az ország makrovilágát látják tükröződni. Az elfojtás stratégiáját, ami eddig konszenzuális volt, mert beválni látszott, de most, lám, Waldheim teljes külpolitikai elszigetelődéséhez és Ausztria teljes leértékelődéséhez vezet. A fiataloknak elégük lesz abból, hogy az osztrákok számítanak „a felejtés világrekorderének”.

Keletkezés

Jelinek nagyjából egyidős a Második Köztársasággal, és nagyjából fiatalokora óta dühíti az osztrák felejtéskultúra. Egyik legfontosabb regénye, *A HOLTAK GYERMEKEI (DIE KINDER DER TOTEN, 1995)* hátborzongató kísértetvilágnak ábrázolja Ausztriát. Amikor 2006 táján felkérést kap a Münchner Kammerspiele rendezőjétől, hogy készítsen színpadi adaptációt egy Buñuel-filmből (*AZ ÖLDÖKLŐ ANGYAL, 1962*), a dolog nehezen akar megszületni. Folyton ott motoszkál a fejében egy másik film, egy osztrák dokumentumfilm a rechnitzi tömeggyilkosságról (*AGYONHALLGATVA, 1994*). De hogyan kapcsolódjon össze a kettő? Más a fajsúlyuk, Jelinek nem dokudrámát akar, egyetemes érvényre törekszik (a zsidó munkaszolgálatosokból éppen ezért keletről küldött rabszolgák lesznek). Valahogy sikerül összehúznia a cipzárt, de csak félig, a darab eleje nincs meg. Egy brit újságíró sikerkönyve az iparbárok-műgyűjtő Thyssen családról (*THE THYSSEN ART MACABRE, 2006*) hozza ismét mozgásba az elakadt szöveget. A sikerkönyvben csupán egy röpke fejezet szól Rechnitzről, de ez a pár ponyvaízű oldal arról, hogy milyen szerepet játszik ott a gyilkosság alatt és után Margit Thyssen-Bornemisza de Káson et Impérfalva, elég ahhoz, hogy új színekkel gazdagítsa a darab szövetét. A rohonci embervadászat kontaminálódik továbbá a német nemzeti opera, *A BŰVÖS VADÁSZ* librettójának bizonyos elemeivel. Főleg olyan, vadászattal, ördöggel kapcsolatos, közismert szöveg- és áriarészek-

kel, amelyek ma már szerves alkotóelemei a német önazonosságnak. A jelineki szövegkompozíció generálbasszusát (a dionüszoszi őtjögés és a szétmarcangoltatás makacsul ismétlődő motívumait) azonban Euripidész BAKKHÁNSNÖK-je szolgáltatja. Innen (és még egy sereg más görög és nem görög drámából) vétetnek Jelinek szereplői, a hírnökök. A hírnök ott is van a gyilkosság helyszínén meg nincs is, így aztán tud is beszélni róla meg nem is. Akar is híreket szolgáltatni meg nem is. A hírnök az átlagosztrák megszemélyesítője. Pontosabban szólva, nem a megszemélyesítője (itt nincsenek személyek, életrajzok, karakterek), hanem csak a hangja. És ahol az átlagosztrák belegabalyodik a saját híreibe, mert a szörnyűségre eleinte nem nagyon talál szavakat, ott Eliot és Nietzsche bugyog a száján, mákonyos verssorok (AZ ÜRESEK, 1925) és mámoros ditirambusok (ÍGY SZÓLOTT ZARATHUSTRA, 1885). Jelinek néha egy az egyben szövi bele vendégszövegeit a darab anyagába (pl. Eliotot angolul is), de sokszor elcsúsztatva, megforgatva őket. 2008-ra mintha ezt a sokszínű materiát sikerült volna egységes kompozícióvá szerveznie. A Harmadik Birodalom paroxizmusa, a pénz magamentő impériuma, az abszurdba hajló sírkeresés, mindez egy olyan népség hangján előadva, amely a határvidéken él, és állandóan a határon mozog, földrajzi értelemben nyugat és kelet, kulturális értelemben központ és perem, pszichológiai értelemben megszólalás és elhallgatás, hanghordozását tekintve cinizmus és elszörnyedés között lavírozva, a túlélés frivol művészetét gyakorolva, hol könnyeden, hol nehézkesebben. Miközben fejük fölött a valóságos történelem hullámai csapkodnak, a tudatukon is át- meg átcsap a nyelv, hatalmas barokk körmondatokba gabalyodva, elszólásokba bonyolódva közelítenek az iszonyathoz, hogy aztán ugyanilyen freudi mondatkígyókkal sebesen távolodjanak tőle, vagy éppen cserbenhagyja őket a kifejezés (*mit is akartam mondani?*), és ott maradjanak, mint egy rakás értetlenség. Nyelvi légtornászmutatványaikból nemegyszer kihallani a (pestihez nagyon hasonló) klasszikus bécsi kabaré konferansziéinak blódlíjeit is. Nagyjából ezek azok a tónusok (adjuk hozzájuk még a médiát is), amelyekre a jelineki (szatirikus) hangzásvilág épül. Már szinte kész a darab, amikor még egy kulcsmotívum belép: 2008-ban jelenik meg az INTERJÚ EGY KANNIBÁLLAL C. kötet, amely egy mai emberevő kéjgyilkos (Armin Meibes) nem mindennapi életére és lelkivilágára vet fényt. Jelinek ebből a könyvből (no meg A BŰVÖS VADÁSZ-ból) állítja össze az ún. „Kannibál-dialógust”, amely mintegy sűrítve-sarkítva megismétli a darab mondandóját, ha valaki nem értette volna netán. Persze semmi naturalizmus, minden el van emelve, el van lökve az általános felé. Ahogy a nációk (a szónak nem csak metaforikus értelmében) felfalták a kelet-európai zsidóságot (testét, javait, kultúráját, emlékét) – és ezt Jelinek művésze (egy erőteljesen szarkasztikus csavarral) úgy állítja elénk, mintha az áldozatok igényelnék mihamarabbi eltüntetésüket –, úgy áll egymással szemben a ROHONC utójátékában két ember: az egyik falásra, a másik felfalásra készen, utóbbi részletes használati utasításokat is ad saját elfogyasztására és maradványai eltemetésére vonatkozóan. Ha a darab folyamán (csökkenő mértékben) felejtés és emlékezés, hártás és büntudat járja át egymást váltoáramszerűen, s járja egyszersmind körül a darab tengelymotívumát, az emberáldozatot, akkor az utójátékban megszűnik ez a határjárás, maga a határ is megszűnik humánus és bestialitás, menny és pokol között, sőt mintha ellenkezőjükre fordulnának a teológia helyviszonyai, és önnön ellentétébe csapna át a megváltás is. A 2009-ben publikált monstre szövegfolyam száz teleírt oldalt tesz ki.

A darabot a Münchner Kammerspiele mutatja be 2008 novemberében. A müncheni változat a teljes szövegnek mintegy harmada csupán (a jelenetekre tagolás, az alcímadás

a müncheni dramaturgtól ered), ezt fordítottam le 2009-ben, a társulat budapesti vendégszereplésekor. Az általam lefordított magyar változat az említett Kannibál-dialógussal bővült. A ROHONC (sokak szerint Jelinek legjobb darabja) komoly botrány- és sikerszerűt tudhat maga mögött. Münchenen kívül bemutatták Düsseldorfban, Bécsben, legújabbban Grazban és Zürichben is játsszák. Nemrég volt premierje Wrocławban, másorra tűzte a pozsonyi Szlovák Nemzeti Színház. Nálunk három éve adta elő egy alkalmi társulat felolvasószínházi formában egyetlen alkalommal, remekül.

Lann Inez

LAKJAK NÁLAD?

– Teljesen megváltoztál. Nem lesz jó vége ennek. Ide bármikor jöhetsz! A hálószobát használhatod ebédlőnek, előszobának, konyhának, nappalinak. Ugye nem füvezel? Hová lettél? Lakni kell, valahol élni, bárhol. Muszáj valamiféle felelős életkényelem, kislányom. Tényleg elköltöztél Dristól? Gondold meg. A kifutott tejet félrehúzd, ablakpárkányra teszed hűlni, és ott hagyod néhány évtizedre? Szerinted Dris ilyen életre vágyik? Szanaszét krumplihéj, csikkhegyek konzervdobozban. Össze kéne pakolnod a télikertben. Stócba rakni a lapokat. Minek ez a sok papír, rajz? Meg sem tudsz mozdulni, igaza van Drisnek, ne csodálkozz, ha szétmentek.

– Nem csodálkozom, anyuci.

– Így képtelenség élni. Kell egy fix pont, és rend. Tőled többet vártam ennél.

– Anyám, légy szíves, emlékezz vissza, dobozok közt éltem éveket, csekély mértékben jelenleg is, egyébként Dris barátja, Charls szívta el a kazal cigit tegnap éjszaka, fel-alá mászkált a lakásban, járőrözött, dohányzott, Írországra virrasztott a régi munkahelyén, ha robbantanak, ne érje felkészületlenül, jobb éberre várni be a bajt. Forgolódtunk a járkálásától, kialvatlanul keltünk, inspekciósan. Charls addigra elaludt a télikert fűzfából font karosszékében, a szobafenyő alatt, piros pólóján olajos tonhal száradt. Éjjel evett, nyitogatta a hűtőt, az ajándékba hozott csokit bontotta fel először, tartogattuk, gondoltuk, beosztjuk, eltesszük másnapra a Balaton szeletet; Charlst ebédre hívtuk, vacsorára érkezett, s hogy ne állítson be üres kézzel, vett csokit, a söröket útközben megitta egy padon, aztán bement a Kiadó elnevezésű kocsmába, félóránként hívott minket, már úton van, nehezen talál el hozzánk. Nyolcra futott be részegen. Charls éjjel megkívánta, kibontotta, amit nekünk hozott, miközben cukros. Inzulinozza magát. Még nem dobtam ki a tonhalszagú konzervdobozt, amit este felbontott, beledohányozta a cukorbetegséget, odatömködte az ajándék csokipapírt. Emlékezz vissza, amikor összekerültünk, Dris nem ürített ki nekem szekrényt, megkaptam a kissozobát dugig a mamája éjszakai sóhajtozásával. Mama itt élt együtt a hasnyálmirigyrákkal és az írógéppel, néha megszereltette, az volt a mennyország, a szex, ha jól zökkentek be a szóközök. Megkaptam mama mennyországát, kifeküdt, kényelmetlen ágát, hozzá Dris könyveit, valójában

mama könyveit, ölembe pottyant az angol tanszék amerikanisztika részlege kikötéssel, „semmihez se nyúlj”. Úgy vagyok itt, mint egy néhány napra elszállásolt szívességi lakáshasználó. Charls önkényesen maradt, egyszerűen nem ment haza ebédre, kérdezés nélkül beköltözött hozzánk, és még így is bármihez nyúlhat, Dris szó nélkül hagyja – miért róná fel egy igazi angolnak? Vendég vagyok itt. Érted? Kicsit jobb, mintha híd alatt kuporognék. Dris gardróbja tele mentékkal, egyenruhákkal '48-tól a NATO-csatlakozásig. A harmadik magyar hadsereg vezérkari főnökének tisztí köpenye lóg az akasztóban, nagyapám talán láthatta a munkaszolgálatos menetoszlopból. A paszományok, sujtások, főtisztai váll-lapok és érdemérmek mellett a sztreccsszoknyáimnak nem jut hely; csendesebb esteken doni fegyverropogást hallani a nagyszekrényből, és elkerül a fanatikus bizonyosság, hiába mutatja Dris a kalasnyikovot: „hatástalanítva van”. Dris bemegy az intézetbe, előveszem a díszegyenruhát, ablakkilincsre akasztom, leülök a parkettára, saját nagyapámnak képzelem magam, az ő szemével nézem a hosszú köpenyt, úgy legyek vemhes két nap múlva, hogy nagyapám ilyen közéről kurvaélet, hogy nem láthatta a vezérkari főnököt; fekszem a parkettán, orromból dől a takony és a könny, nem tudom, miért az orromon sírok, vesén rúg egy fekete bakancs, nincs fegyverem, nyöszörgésem, tífuszom van és hidegem, fagnak a lábujjaim, szememet felmelegíti a paszomány, arany fénysugár, reménysugár, életben maradok, tekintetemet díszegyenruhára függesztem, talán hazamegyek az én pisze szőkémhez; snájdig életben maradásomhoz elég a matematika, összeszámolom a kitüntetések, paszományokat, és meg-nézem, gyökszám-e vagy sem, számokba kapaszkodom, akkor most én zsidó vagy sem, származás nélküli szakszervezeti vezető, aki beszóltam a német tisztnek. Elfelejtették, mit szóltam be a német tisztnek, az kitörlődött az összes fejből családilag, valamit ellenkeztem és pimaszkodtam, talán zsidó voltam (ez családilag elfogadhatatlan), talán nem, mindenesetre pofáztam, meg akartam védeni a társaimat, és a német tiszt azt mondta, „Mebánja ezt még!”, meg is bántam. Ismerem a számokat, a tiszteket és előjárókat, így akarnak kiemelni az alakzataból, lefizetni, megbontani a lojalitás, összetartás sorait, beszólok a tisztnek, és visszautasítom a pénzt. Erre ő: megbánja még ezt, Herr Szántó. És tényleg megbánom, megszívom, rábaszok, lebetlizem a világháborút, elvisznek, kiszortíroznak a sorozáson, fegyver nélkül maradok, munkaszolgálatra megyek, titokban tartom, elhallgatom az én aranyhajú piszém elől, a két gyerek elől, hadd higgyék, hogy katonaként halt meg az apjuk, a férjük: dady katonaként hal, védi a hazát. Tudtál erről, anyám?

– Kislányom, hülyeségeket beszélsz.

– Drisnél, ha kihúzok egy fiókot, második világháborús töltényhüvelyek zörrennek kiskanalak helyett, a német hadisírbizottság nemrég holttestet szállított el a télikertből, Dris pusztá kézzel kaparta ki a lakópark alapozásából az SS-tisztet dögcédulával; az SS-manusz itt lehetett évekig, én a festékeimet, pulcsijaimat, hajszárítótamat sem pakolhatom ki, nincs hová tennem a tárgyaimat, hely kell az SS-sisakoknak és a Bundeswehr-hátizsákoknak. Dris azt mondja, selejtez, nemrégiben kidobott néhány altisztí váll-lapot, én viszont, szerinte, dugig holmival hullámozom, mint úszó szemétsziget a világóceánon, közeledem Dris partjaihoz, elérem felesleges kacatjaimmal, kellékeimmel, életjelenségeimmel. Rajzaimmal kiszorultam a télikertbe, malter potyog rájuk, beázáskor felnedvesedik a vásznak csücske. Dris szid, tüntessem el a dzsuvámat, szarjaimat. És te igazat adsz neki? Ja, anyám, régi nyomataim maradtak nálad az ágyneműfiókban, akvarelljeim, tanulmányrajzok, el szeretném hozni tőled. Járt itt egy fiú, ilyesmit venne, nincs pénzem, megválok végre a képeimtől. Elhoznám alkalomadtán. Előszednéd?

– Jó helyen van az nálam, kislányom, így is alig férsz el. Hova tennéd? Nemsokára hozzám költözöl. Én szépen rendben tartom, be van dossziézva az anyag, időnként előveszek belőlük, kiteszem a falra. Maradjon nálam, és ha szükséged lesz valamire, eljössz érte. Így praktikus.

– Szeretném, ha velem lennének. A Síva-karú kaméleon rézkarc hiányzik, és a tolnai vízfestmények, amikor Szöreginél laktam, aki meg akart baszni tizennégy évesen, miközben Horthy ügetett fehér lovon az összefröcskölt borotválkozótükre mellett, végül nem baszott meg, csak folyton az ágyam körül sündörgött, leült, felhajtotta a takarót, visszahúztam magamra, aztán stoppal mentem le tőle Agádra, egy rokkant trabantos vett fel, az is meg akart baszni, kértem, hogy álljon meg, megállt, és gyalog mentem tovább a száraz kalászok, pitypangok, bogáncsok között. Nagyon szeretném azokat a képeket.

– Jó helyen van nálam, kislányom, én rendben tartom, be van csomagolva, nem porosodik, szét kéne szednem az egész ágyneműtartót, különben is sok, nehéz, nem bírom el.

– Majd én elhozom, anyám, szó sem volt róla, hogy cipekedned kell.

– Nem értem, kislányom, miért kell folyton bolygatnod a régi dolgokat. Minden a lehető legjobb helyen van nálam a dupla fedelű ágyneműtartóban, felforgatsz magad körül, amit csak érsz, most ezek a rajzok is.

– Csak el akarom hozni, akkor most tulajdonképpen azt mondod evvel, hogy nem engeded elhozni?

– Miket beszélsz, én nem mondtam ilyesmit.

– Takarékon lenni, tenyérrel elfogni a redőny küllői közül szivárgó fénycsíkos reggeleket, térdet az állhoz húzni, saját bőrt szagolni, megszúrni orrhegyemet a térd szintelen, apró sörteivel, és így hintázni a légkondicionált iroda nagy asztalán. Itt ragadtam, anyám lakásán kívül nincs hová mennem, Péter enged itt lennem. Szép a kilátás. Keskeny tetőablakok metszik a panorámát darab Dunára, szelet Parlamentre, teát főzök, és a bögrét feledékenyen a fénymásoló tetején hagyom, nyomkodom a szemem, sminkmorzsalékot görgetek ujjaim között, alsó szemhéjamon kitapintok egy apró növedéket, zavar, majd leszedetem, miközben tudom, hogy nem fogok bejelentkezni a bőrgyógyászhoz, gondolatban sorra veszem a kozmetikai beavatkozásokat, melyektől szebb lehetnék, más kérdés, hogy nem leszek; fotózom a Parlamentet, turistaként viselkedem a munkahelyemen, ahol lakom. Softrafting gumicsónakok csorognak le a Kopaszi-gát felé. Kiprintelem a képet, beteszem a fénymásolóba, és a sokszorosított lapokat egészen addig újramásolom, amíg nem szégyellem használni az irodai papírt – majd kipótolom, nyugtatgatom magam; Parlamenteket, Dunákat gyűrök talpam alatt a padlószőnyegen, az utolsó másolatok jól besötétednek, a testes bársonyfeketésből felsejlik a kupola bordázata, néhány halvány tajték a vízen és egy evezőlapát éle. Később közlik egy almanachban, és érdeklődnek Berlinből, válasz nélkül hagyom, mint aki elveszett, és nincs meg többé – semmi igazit nem hiszek el, rombolom a lehetőségeimet, és nem akarom tudni, kinek az elvárásai szerint cselekszem ilyenkor. Péter megtűr az irodában, amennyiben észrevétlenek maradnak az életfunkcióim; legyen olyan, mintha nem lennék, ne látsszam – erre szerződünk. Nem szabad látszani. Hét közben hatkor felkelek, retusálom az alvásnyomokat, szellőztetek, kidobom az összegyűrt papír zsebkendőket. A vacsorához használt kistányért előblítem a mosdókagylóban, időnként, amikor sietek, belemosom az ételmaradékot, tusolás után papírtörülközővel szárazra dörzsölöm a bőrömet, a zuhanytálat és a csempét, kicsípem a szappannal nemezesedett

haját a lefolyóból – bebizonyítom, hogy nem létezem; a vágóasztalról leszedem és összehajtom a könnyű plédeket, fiókba gyűrködöm, felszedem a padlószőnyegre hullott törmeléket, eltüntetem a nyomaimat; hétköznapokon reggelit veszek, sétálok a parkban; leülök egy padra, lemorzszáom magam, aztán munkába indulok, úgy teszek, mintha én is otthonról érkeznék; bemegyek kilencre – munkahelyről jövök a munkahelyemre. Minden munkatárs tudja, hogy bujkálok előlük reggelente. Péter előre szólt, hogy a haverja bizonyos egyeztetett esteken felhozza a kifejezetten original vörös nőt, akinek a dzsuringosa is vörös, Péter mondta; olyankor ne legyek ott; kapkodva érkeznek, sietve csinálják, képtelenség elég hamar lelépni, a vörös nő már a sárgaréz küszöbön tépi magáról a ruhákat, mintha azt akarná, hogy én is lássam a melleit, meg is látom; élvezi, hogy szépek, nyilvánosságért kiáltanak; vigyorog, megrázza gumilabdáit, felül az üveglappal takart vágóasztalra; egyik alkalommal elrepedt alattuk az üveg, becsípődött a nő fenéke, forradás lett rajta. A vörös nő tékozolja ruhadarabjait, Péter haverja nézi, hogyan veszem fel a szaténkabátomat, megemelem a hajam, kihúzom a gallérból, közben beleakad egy gombba, rángatom. Péter-haver olyat néz rám, majdnem elhiszem neki, és a röpke alapozás után megkérdezi: nincs kedved maradni inkább? Tépem a gomb köré kuszálódott haját, falnak támaszkodom az előszobában. Péter-haver odajön, próbál segíteni; parfümöt használ, szoláriumozik és manikűröztet, ápoltabb nálam; fejem kipányvázva a gombhoz, Péter-haver ujjai a hajamon, és a vörös nő türelmetlenül fészkelődik az üveglapon; mondom Péter-havernak, hogy hagyjon. Nem érti. Eltolom a kezét, erővel, ellene tart. *Nekem Péter kell, nem a haver.*

Volt aztán az a vihar, amikor mégis ott ragadtam, izgultam, Péter-haver nehogy újra be akarjon vonni az eseménybe. Zuhanytálcába kuporodtam olvasni, összehúztam a fülke tolóajtáját, időnként használták a vécét, a vastag, opálos műanyag a vízköves cseppnyomok közé szórta kontúrjaikat; Péter haverjával nem tudom, mi történt, máskor hamarabb be szokta fejezni. Inspirálta a jelenlétem. A vörös nő egyfolytában azt nyöszörögte, hogy „elég, elég”, de Péter haverjának nem volt elég, csak nekem; bedugtam a fülem vécépapírral.

Utcán aludni, inni, vastagon bevonva lenni a folytonos szédeléssel, álmozással. Legyen inkább így, és merítsek, mi másból, mint önmagamból, forráshiányosan; egyéb forrásokat titkosítok, zárok nyolcvan évre előre- és visszamenőlegesen, szóval „előremenőlegesen”, hogy ez a szóvirág, szözüldőség, szógyümölcs se maradjon a nyakamon. Akkor kezdjük: „Novúj nap, novaja istoria!”, és én ennek örülök, hogy egy kedves ismerősömet idézzem. Kiülök a rakpartra, ugyanazt látom, mint az irodából, kivéve, hogy nincs szeletelve, Parlament és Duna egybe, rúdban. Kedves Duna, díszítvirati úton, vízi úton értesítelek, hogy bekaphatod az összes válóper alatt lévő ingatlanomat. Korán kiteszkolt a fény ide, a szigeti lejáratól nem messze; ülök, és nézem az ocsmány, barna vizet. Kurva isten, így elfolyt minden szavam; telibe mondom az igazat a sodrásnak: azt sem kapiskálom, ki vagyok, saját szememmel se tudok nézni, elveszik tőlem a szemem, és mások néznek velem, mindent a más szemével néznek (ne legyek cinikus); saját hangomon sem tudok megszólalni, annyi hangom van egyszerre. Azt hiszem, anyám azt hiszi, piti szélhámos vagyok. Az vagyok, úgy teszek, mintha én lennék „én”, tettetem, megjátszom. Jól van, nyugi. Kár pattogni a betonon, még hideg, a nap később hevíti fel. Kikaparom magam az éjszakából, kihemperedem a magyalbokor alól, pókhálósan, falevelesen. Gőzölgőt pisilek. Hömpölyög a Duna, tűzni kezd a nap, repesztenek a sugarak, mint lézer vagy hegesztőpisztoly fénye, hidegen, kéken. Minden egyszerre

virágzik. Elindulok a sziget belseje felé, mintha mennék, pedig csak haladok, van egy szatyrom, erős nejlón, benne másfél literes palackban vacak bor, amiből már ittam, átzubogtattam vele a szájamat fogmosás helyett, az arcom elszabadult, ma még nem ellenőriztem, és nem is fogom, úgy csinál, ahogy akar, olyan, amelyenné válik, puffadt és vörös. Az első tíz méteren van egy halott. Kijött futni a szigetre. Mentősök húzzák fel a pólóját. Vizsgálgatják. Beállok a báméskodók közé, és nézem. Fiatal férfi, sima bőrű, ha megnyalnám a bőrét, még sósnak érezném az izzadságtól, a futástól. Szöretlen, kreol. A mellbimbója sötét, összehúzódott. Minden benne van a fiúban, ami egy emberben lehet, egyedül a mozgás hiányzik.

Kifutott belőle a mozgás, bennünk még van, benne már nincs. A mentősök távolabb utasítanak minket a haláltól. Fagyizik egy lány. Kívánom a fagyit. Nincs pénzem rá. Lépek a forró betonon, nincs jegyem, haladok az elmázolódt köpetekben, perecárusok, vattacukorárusok standjai mellett, akik ránézésre kapásból tudják, hogy nekem ma nem adnak el semmit. Szigeti bejáró, a híd adatai, hídhossz 70,01 m, hídszélesség 13,30 m, támaszköz 69,64 m, pályabeosztás 3,65 m, gyalogjárda 6,00 m, kocsipálya, terhelés 2A" (800kN), szerkezeti magasság 2–9 m. Átvágok a zenélő szökőkút permetzuhatagán, „vagyok”, erősen markolom ezt a szót, én még itt, enyémben, lájfmában. Bánt az erős fény, összevérzem a nadrágomat, szívárogo le a lábszáramon, ömlik belőlem. Ki kell cserélnem a betétet valamelyik bokor mögött; néz egy mókus, a földön szétszórt perecekhez van szokva, azokhoz jön, nem hozzám. Véres lesz a kezem, megvilágítja a napfény, közben minden egyszerre virágzik. Szégyellem a véretem, beletörlöm kezemet a levelekbe, zsenge száakkal igyekszem kipiszkálni körmöm alól a vért, bosszankodom, ennyire hülye életem van és hülye napom. Belemosom véres kezemet a szökőkútba. Vált a kép, átváltozom, katona vagyok Afganisztánban, fogalmam sincs, miként lettem azzá, nem akartam katona lenni, gyorsan elküldök egy körmélt: gyerekek, segítség, katona lettem! (hátha valaki képes lebeszélni róla) – csak arra emlékszem, hogy döngölt padlós szobát kapok, szovjet formatervezésű, rozsdás, kattogó olajradiátorral lehet fűteni, esténként letérdepelek a göröngyös priccs elé, és elmondom a Miatyánkot, katolikus vagyok és zsidó, én felelek itt mindenkiért; fényképezkedem a helybéliekkel, gyerekekkel, hivatalból is fényképeznek, könyvjelzőszerű keskeny lapokra nyomtatják az afgán gyerekek arcát, békefenntartók szóróajándéka, az egyik felismerem a feleségem gyermekkori arcát, egész nap értetlenül nézem a hasonlóságot; afgán feleségem lenne? Újabb kép, változom, másik katona vagyok, közlegény, nem olyan magas rangú, mint az előbb, teherautón ülök; azon a vidéken rohadtul szegények az emberek, a nők huszonöt évesen ötvennek néznek ki, maszatos rongyokba bugyolálják magukat, tízévesen még szépek, barlangokban bújnak el, nehogy teherbe essenek. A családok olyan értelmetlenül nincstelenek, gonoszak lesznek az éhségtől, ez fakultatív, nem kötelező ugyanis, van, aki jó marad az éhségtől. Ülök a teherjárművön, figyelem az utat, ezek a kibaszott szegények katonai teherautók elé lökik a porontyaikat, hogy kártérítést kaphassanak, olyankor ehét a másik tizennégy; akik önszorgalomból gonoszak tudnak lenni, azok sikeresebben fennmaradnak; sorsot vetnek a családban, melyik poronty kerüljön a kerekek alá, múltkor velem is megcsinálták, sírtam, le tudtam volna golyószórózni az egész rohadék szegénybandát, azokat az öreg szemű, ráncos fiatalasszonyokat a sunyi purdékkkal együtt. Most már baromira figyelem az utat, ezt még egyszer egyik lotyó sem csinálja meg velem (2008), annál is inkább, mivel már a szóke Juél vagyok, aki Budapest utcáin lakik, akinek egész városa van – kívülről.

Bálint Tamás

LÁVSZTORI

I. rész: A gondolat *kimondva*

1

Tatjana *Drága!* – ha meg nem haragszol,
a mailem akár így is kezdhetem,
idővel elválik, mennyire passzol
a történetbe. Vagy csak vélelem,
de *a továbbra várni képtelen*
vagyok, ahogyan behálózva rendre
egymást kerülgetjük itt társkeresve.

2

Néhány rövid korábbi üzenetre
gondolva, és olvasva az adat-
lapod, olybá tűnik, hogy *a szerencse*
megtaláltatott végre általad,
és egy olyan finom hölgyet mutat
be, aki imádja az irodalmat,
s zenéből is a minőségre hallgat.

3

Érdeklődésünk egy irányba indul
majd' szinte minden téren, és rokon
az első lépések kétségeim túl
is, elrágódhat közös álmokon.
A szétszórtságomról az izgalom
tehet, itt kell a levelet lezárni
és várni, válaszként jöhet akármi;

4

befejezem hát s várom tükön ülve,
hogy visszajelezz, üdvözlettel, A.
Hasonló üzenet lett még kiküldve
két-három címre, nem lehet soha-
sem tudni, majd kinél mi jön be, s ha
megfelelő merítésű a próba,
nem eshetek székek közé a porba.

5

Az vesse az első követ, ki szentül
 hiszi magáról, egy valódi szent,
 s szerepét akár éveken keresztül
 is hozza – ez akármit is jelent.
 Nem kell folyton szerepelnie fent
 homlokunkon az összes gondolatnak,
 néha jobb, ha szavak nélkül maradnak.

6

S idő nélkül a továbbgondolásra,
 az alkotó riad, a gép jelez,
 világít is, világosan, hogy lássa,
 új üzenet jött: *Folytasd, érdekelisz.*
 Hűvösen indul, de jó vége lesz,
 hiszem, ha már mindkét fél kesztyűt vesz föl,
 és írom is a választ lendületből.

7

Kedves! Azonnal, ahogyan szeretnéd :o)
Örülök módfelett, hogy egyezik
a nézetünk, néhány olyan szelektét
magamból még megosztanék, melyik
 kedvedre való. Elegen teszik
 a szépet így, elnézhető minálunk
 is, *hogy kitűnjön, igazán találunk.*

8

Akármely felmerülő téma, kérdés
 esetén a recept egy nagy mosoly,
 ugyanakkor a teljes egyetértés –
 ahogy egy ismerősöm mondja, s oly
 sikerrel alkalmazza, hogy komoly
 elismerésre érdemes. S nem téved,
 sokakban ilyen egyszerű a képlet.

9

A természetet például imádom,
a tartalmas kirándulásokat,
s szintén nem spórolok a sportoláson,
 bár azért befigyel egy kis pocak,
 megvannak a vízszintes vonalak
 ugyan a kockahasból – és a fr*nca,
 tán zsíros a hajam is, *mintha raszta.*

10

Na persze mindezt nem írom le mailbe,
 csak amire harapnak a csajok,
 csupán amennyit válaszul remélne,
 vigyázok arra, miket mondhatok.
 A villámtámadás híve vagyok,
 majd aztán a célegyenesbe érve,
 bízom, már nem fog fordulni az érme.

11

Türelmes is lennék, sok jómodorral,
 erre bizonyíték ez a levél,
 s dicsérhetem magam megannyi szóval,
 mi egy gyomorba egyszerre befér.
 A jó pap is hazafelé beszél,
 nem igény a plusz szenny, mocsok, satöbbik,
 van elég, ami egyből szembeötlik.

12

Meg tudnám apró hibáid is szokni,
hisz az én szekrényemben is lapul
elvértve néhány lyukas sarku zokni –
 s folytatom, míg az olvasóra hull
 az unalom leple e ravaszul
 előadott színjátéktól, habár csak
 tolmácsa vagyok pár ilyen tanácsnak.

13

Írom, mint másoknál látom: *a másik,*
rég elveszettnek sejtett feletem
találom meg benned – szól jóllakásig
 (jelent is eleget, ha megeszed),
és ne feledjem el a lényegét:
 ideje, hogy egyikünk szóba hozza,
bólints a személyes találkozóra.

14

Mert nem vezethet, hidd el, semmi jóra,
ha sok az ábránd és a tény kevés,
 az összes vélemény lehet csalóka,
 főleg, hogy *olyannyira könnyed és*
gyors a neten a félreismerés,
magunknak hamis álmokat vetítve –
 zárjuk tehát ezt mielőbb rövide.

15

*Mert mássá lesz a gondolat kimondva,
mint beírva a gépbe hangtalan,
és szembenézve, kéz a kézbe fogja
egyik a másikat (nagy súlya van
olyankor a percnék) s a kapuban
talán el is kalandozna – ha merné,
de semmi gond, majd segít a cabernet.*

16

Úgy tűnik, elég meggyőző lehettem
(no de lányok, tényleg csak ennyi kell?),
s mielőtt a kétség ért volna tetten,
T. írt, és nem érte be ennyivel
ezúttal. Válaszából kiemel-
tem, ami számít: *telizöld a lámpa*,
a randi rögzítve holnaputánra.

Magyar László András

SZABADNAP

Kedden hat órakor előadtam az orvosin
Debrecenben, csütörtökön pedig
egy konferencián vettem részt ugyanott,
maradt tehát a szerda mint szabadnap.
Luxusszállást kaptam a Kenézyben,
vacsorát és másnap villásreggelit,
aztán Alízék megmutatták a kiállítást.
Tízkor besétáltam a belvárosba,
novemberhez képest szép idő volt,
kávéztam, szivaroztam a napsütésben,
az Ibolyában pedig egy nagyfröccs mellett
kiolvastam a Népszabadságot.
Voltam bent az egyetemen is,
de egyetlen ismerőst sem találtam, sőt
a latin tanszék is megszűnt idén.
Megint csak a szállásomra mentem,
az ágyon fekvé Heinét olvastam estig.
Szegény Matilda, feleség s gyermek volt,
aztán özvegy és árva lett, egy személyben.
Hét órakor elmentem vacsorálni,

át a sötét és néptelen Nagyerdőn.
A Krúdy étteremben gombás tarját ettem,
két pohár kékfrankos kíséretében.
Közben felhívott a feleségem,
vett jegyet a Snétbergerre, vegyen-e nekem is?
Letört a koronája – mondta kedves hangján.
Vegyen – feleltem –, a koronát pedig
ne dobja ki, talán még visszarágasztható.
Végül szivarra gyújtva, a villamossín mentén,
a sárga lámpafényben sustorgó avar közt
kerülgetve a tócsafoltokat
hazaballagtam a Kenézybe.
Arra gondoltam, mit keresek én itt
Debrecenben és általában, ezen a világon?
De Isten nem felelt, sem közvetlenül,
sem elmém vagy jel által, közvetetten.
Megint a süsses, dicker Kind jutott eszembe,
meg Heine, amint dévajul készül a halálra.
Megfürödtem, megírtam ezt a verset,
szerettem volna ébren lenni még,
de mit tehettem volna, elaludtam.

Báthori Csaba

AZ ÉJSZAKÁK ÉLETE

Tudom, egymástól leszünk emberek,
miközben egymás sorsát lessük, és én
látom egyenlítői szemedet
a napoknak és éjszakáknak élén.

Hatalmasabb az újjászületés, mint
az élet: mert élni mindenki tud –
de kit a szájszáraz éjben megérint
a hívás, azt kicseréli az út:

hívásod, utad. Ki megtébolyultam
minden ürességtől, most rajtavesztek,
s a semmiből is lassan fölemellek.

Élsz te élet nélkül is, napjaidban
minden kis árnyék fényességre vált –
s bár meghalsz, elijeszted tőlem a halált.

MELANKÓLIA II

Szükségszerű a tér, de útjaid
véletlentől véletlenig vezetnek.
Csak sejtelve lehet a fellegeknek –
virágok, gyümölcsök, kövek céljait

közelről nem találsz. Ne szorongasd
túl lázasan a dolgokat, szívükben
hosszan tudakozódní lehetetlen:
a Hold hangja pontosabban, a holtak

némasága hangosabban sugallja,
merre járj a földön, élők között.
Tengernyi percet emészt meg az óra,

de soha meg nem tartja az időt.
Egy angyal ébred, a kozmosz nekünk dől,
ha emberek távoznak életünkéből.

Kocziszký Éva

„A SZERETET SZIGETEI”

A szeretet Hölderlin „Patmos”-ában

1. A szeretet versszervező elve a változatokban

A „*Liebe*” mint szeretet és szerelem nyilvánvalóan az egyik leggyakrabban leírt szó Hölderlin egész munkásságában. Gondoljunk csak a korai himnuszokra, amelyekben a legfőbb absztraktum, „*isten*”, a szeretettel azonos, vagy a HYPERIÓN-ra, amelynek fő témája az antik görög ember esztétikai szeretetvallása, mely arra tanította meg, hogy a földhöz és az éghez ugyanazzal a szeretettel és viszonszeretettel viszonyuljon.¹ Az EMPEDOKLÉS dráma pedig az akragasi filozófus töredékei nyomán a szeretetet (Erós, Philia) kozmikus erőnek mutatja be, mely a világmindenségben teremt összetartozást, illetve harmóniát, s így *mutatis mutandis* magában a költészetben is. Ezzel az empedoklési filozófia Erósza nem csupán a drámai konfliktus egyik mozgatóerőjének tekinthető, hanem a dráma meghatározó poétikai elvének is. A költészet, amennyiben – mint Hyperión mondja – „*a végtelen isteni létezés megköltése*”,² szüntelen arra ösztönzi a költőt, hogy szeretettel, szerelemmel átlelkesítetten kapcsolódjon a német és antik tájakhoz is, a városokhoz (HEIDELBERG) vagy az Archipelagus boldog partjaihoz (THRÄNEN).

A PATMOS-t a kései történetfilozófiai versek közé szokás sorolni,³ mely már címével is egy eszkatologikus eseményt nevez meg, azokat a bibliai látomásokat a történelem végső idejéről, melyeket János apostol Patmos szigetén jegyzett le. A JELENÉSEK-re intertextuálisan sokszorosan utalva válik a vers fő témájává az isteni megjelenésének történetisége és az ebből adódó költői feladat újragondolása. Jochen Schmidt, Wolfgang Binder és mások⁴ az üdvtörténeti történelemfelfogás megértésére összpontosították interpretációjukat, olyan szekuláris chiliazmust tulajdonítva Hölderlinnek, mely Hegel és Schelling általuk pneumatikusnak nevezett történelemfelfogásával rokonítható. Mások – Karl-Heinz Stierle, Jochen Hörisch, Bart Phillipsen vagy Charles de Roche⁵ ezzel szemben inkább csak metatextusnak tekintik a vers biblikus referenciáit. Ezeket vagy abból a körülményből vezetik le, hogy a himnusz egy pietista vallásos fejedelem megrendelésére készült, következképpen a vers poétikája ott kezdődik, ahol a költő maga mögött hagyja a feladatot. Hirsch, De Roche és mások szerint ezeket az intertextuális passzusokat kizárólag abból a szempontból érdemes olvasnunk, amiképpen a versben magában poétológiai reflexió tárgyává válnak, s a költő egy eucharisztikus költészetet alapoz meg. A vers e rendkívül különböző, egymásnak ellentmondó értelmezéseiben az orientációként szolgáló közös nevezőt abban láthatjuk, hogy a poétológiai reflexió jelen esetben egy másik szövegnek, a Jézus búcsújáról és kereszthaláláról szóló JÁNOS EVANGÉLIUMA-beli tudósításnak az értelmezéséhez kapcsolódik. Ezt az intertextuális referenciát és ezáltal azt is, amit versben a megköltöttnek (Das Gedichtete) szokás nevezni, a szeretetvallás nyelvi problémájának tekintjük. Ez a vers, a THRÄNEN-nel együtt, jól példázza, hogy 1800 utáni fragmentális költészetében a szeretet princípiumának kitüntetett szerep jut Isten és ember viszonylatában.

A PATMOS szövegváltozatait⁶ tehát ebben a tanulmányban úgy olvassuk, mint arra a kihívásra adott költői válaszkísérletet, amelyet a szeretetvallás történeti megjelenése jelent a hesperikus költészet számára. Valószínű, hogy a megrendelés és az autonóm költészet feszültsége mellett éppúgy közrejátszhatott a vers változatokra hulló fragmentáltságában betegség és költészet ama közös diskurzusa is, melyet Rainer Nägele – a pszichiátria nyelvét kikapcsolva – a vesszuszubjektum szétforgácsolódásának nevezett. Minket azonban jelen kontextusban kizárólag az a feszültségtér érdekel, amelyik a szeretet bibliai és kortárs vallásfilozófiai jelentése révén a versbeli elbeszélésében éppúgy megjelenik, mint annak poétológiai reflexiójában, és amely az én olvasatomban a változatok újraírásának egyik – vagy talán éppenséggel legfőbb – indikátora.

A fennmaradt elővázlatokból rögtön az első kézirat (H311) kulcsszavává teszi a szeretetet. Ez a majdani dedikált kézirat 121–126. soraihoz fog kapcsolódni, és így kezdődik:

„Unendlich hier oder dorthin
Zerstreuet die Liebenden Gott.”
(MHA III, 271)

„Végtelenül ide vagy amoda / szórja szét a szeretőket Isten.” A szeretők, akikről itt konkrétan szó lesz, Jézus tanítványai, akik bár egy egyesítő szeretetvallás hírnökei, mégis a világ minden égtája felé szétszóratnak. Maga Patmos is ennek a szétszóratásnak az emblematikus helye, János apostol remetemagányának a szigete. A konkrét bibliai történeti kontextuson túlmenően azonban nyilvánvalóan egy általánosabb emberi sorskérdést érintenek a vers magját képező versek. Az „ide” itt és az „amoda” vagy amodaát lehet

egyaránt térbeli és időbeli metafora: a szeretőket nemcsak a végtelen tér választja el egymástól, hogy ti. széttagolt hegycsúcsokon lakoznak, hanem az idő is, az örökkévalóság és a halál is. Ezenfelül a szétszórátást a versbeszélő „*végtelen*”-nek, határtalannak nevezi, mert Isten műve: létezik tehát egy „végtelen” elválasztottság is, azáltal, hogy éppen annak az Istennek műve a szeretők szétszórása, aki maga is azonos a jósággal és a szeretettel. Nincs ennél végletesebb paradoxon: a szeretet, amelynek lényege szerint éppen egyesítenie kellene, szétszórja, szétválasztja egymástól a szeretőket. Talán ez a képzet fogja majd *mutatis mutandis* indikálni a himnusz híres kezdősorait is egy olyan istenről, aki bár közel van, mégsem megragadható, közelsége egyszersmind távolság is: „*Nah ist, / Und schwer zu fassen der Gott*”,⁷ hogy tehát az istenséggel azon nyomban összekapcsolódik a veszély és a fenyegetettség szorongásos érzete, majd ezzel együtt a búcsú, a halál, a veszteség és a hiány drámai megélése.⁸

Az elementáris hiánynak ez a drámaisága, a szeretetvallásban munkálkodó negatív dialektika az, ami a vázlatnak – a versegészből ismeretes – mozzanatait mozaikként összefűzi:

„Unendlich *hier oder dorthin*
Zerstreuet *die Liebenden Gott*
Denn schon das Angesicht
zu lassen,

Und fernhin über die Berge zu gehn,

Wenn aber stirbt

Wenn sie die
Zusammenlebten im Gedächtniß

Und nicht den Staub nur, oder
Und die Tempel

Wenn die Ehre
Des Halbgotts und der Seinen
Verweht, und selber sein Angesicht
Der Himmlische wendet, *aß nirgend ein*
Unsterbliches mehr
Was ist diß?”

A szakadozott tervezet mind olyasmint vázol fel, ami érthetetlen, ami botrány: a szeretők szétszórátanak, az isteni arcát nem látni többé, a hegyeken (határokon) túlra menni, amikor is az Isten fia meghal, ha azok, akik együtt éltek az emlékezetben... – porrá lesznek – ha elmúlik a félistennek és az övéinek tisztessége, ha elfordítja az orcáját a Mennyei. Mindez egyenként és együttesen nem más, mint skandalon, a csodálkozás és a botránkozás lapidáris kérdését veti fel: *Was ist diß?*

Erre a kérdésre persze még kevésbé adható válasz, holott már azt sem tudtuk meg, miért szórja szét a szeretőket az Isten. Bart Philipsen olvasatában a PATMOS „*a globális fragmentalizálódás alaptapasztalatát*” beszéli el.⁹ A tervezet további prózarésze azonban arról tanúskodik, hogy az isteni modern megtapasztalásának nagyon is konkrét, a költővel kortárs történeti eseményeket éppúgy, mint a költészet ebben a helyzetben újrafogalmazandó feladatát érintő paradoxonokról van szó:

„Denn es gilt dann Menschliches unter Menschen nicht mehr, und unverständlich wird und gesetzlos vor Augen der Sterblichen ihr eigenes Leben, denn sie walteten nicht mehr, es waltet über dem Fernhinzielenden und mit der allversöhnenden Erde der alldurchdringende unerschöpfliche Gott...”¹⁰

(„Mert akkor már nem érvényes többé az emberi az emberek között, és értelmezhetetlen és törvény híján valóvá válik a halandók szemében a saját életük, mert többé nem ők maguk kormányoznak, ugyanis a messzirenyilazó fölött és a mindent kibékítő földdel együtt a mindenséget átható kimeríthetetlen hatalmú Isten uralkodik...”)

A mindenható Istennek a „mindenséget átható” uralmáról beszél itt a vers-én, aki fölötté áll a messzire nyilazónak, azaz Apollónnak, a Napnak, és a „mindent kibékítő földdel együtt”, azaz itt, ebben a világban tökéletesen uralkodik. Uralkodásának itt megfogalmazott elve nyilvánvalóan kapcsolódik Lk 14,26-hoz: „Ha valaki hozzám jön, és nem gyűlöli meg atyját és anyját, feleségét és gyermekeit, fiútestvéreit és nőtestvéreit, sőt a saját életét is, nem lehet az én tanítványom.” A szeretet földi törvényétől az evangélium eloldoz, ezt egy másik, felfoghatatlan, végtelen isteni szeretet nevében felülírja. Hölderlin itt a jézusi parancs nyomán talán az Ezeréves Birodalmat vázolja fel, ami azonban nem szükségszerű olvasat, fontosabb ennél, hogy egyáltalán egy olyan létállapotról van szó, melyben az isteni uralma felülír minden emberit. Az emberi élet lényegileg elveszíti saját orientációját, „értelmezhetetlen és törvény híján valóvá válik”, vagyis érvénytelenné válnak az emberi együttélés ismert szabályai és törvényei. A „mindent átható kimeríthetetlenül hatalmas Isten”, aki maga a Szeretet, függeszti fel őket, az emberi szeretettel együtt.

Összegezve a PATMOS első vázlatáról mondottakat: e himnusz központi kérdése az a kihívás, melyet a szeretetvallás a maga egyedülálló excentrikusságával intéz a tanítványhoz és a költőhöz. Az „excentrikus” jelzővel, mely eredetileg a csillagászat szakkifejezése,¹¹ visszautalunk a költő Empedoklés-drámájára, amelyben az excentrikus út az emberitől az istenihez kizárólag a teljes pusztuláson át vezet. Ismeretes, hogy Hölderlin 1803 körül már nem keresi és nem igenli ezt az excentrikus pályát, miközben a kereszténységgel való újabb intenzív szembesülése arra a felismerésre készíti, hogy a szeretetvallás sokkal excentrikusabb az általa megköltött empedoklési áldozatnál, következésképpen nem férhet bele a költő poétikai programjába.

Ez után a tervezet után az első teljes versváltozat, az úgynevezett dedikált szöveg (WINDMUNGSSCHRIFT, H415) nagy ívű történetfilozófiai keretbe helyezi a szeretetvallás megjelenését. A lírai beszélő – mint Hölderlin verseiben oly sokszor – ezúttal is egy képzeletbeli utazást tesz Nyugattól Kelet felé, a történeti idő csúcsai között. A térbe kivetítve ez az időbeli utazás Hespériából, Hölderlin jelenkori hazájától vezet vissza Ázsia kapuihoz, vissza az antik kezdetekhez, végül pedig konkrétan Patmos szigetéhez. Időben pedig Hölderlin jelenéből vezet vissza az evangéliumi történések múltjáig, és mutat előre a JELENÉSEK profetikus jövőképehez. Ez a szerény, amúgy az emberi lakozásnak helyet nemigen kínáló égei-tengeri sziget azért válik tehát az utazás célállomásává, mert barlangja egykor a magányos apostolt befogadta: Jánost, Jézus szeretett tanítványát, a JÁNOS EVANGÉLIUMA és a JELENÉSEK szerzőjét, aki egyaránt itt, ezen a szigeten jegyezte le az emlékezet számára Jézus múltbeli történetét és az eljövendő végidők profetikus képeit. Míg a költő ANTIGONÉ-kommentárja szerint a görög tragédiákban az istenség és az ember viszonya egy „iszonytató”, végzetes „párosulás”, egy halálos kimenetelű agón, addig az ÚJTESTAMENTUM nyomán a PATMOS Isten és ember viszonyát egy korántsem kevésbé fájdalmas, illetve kevésbé drámai szeretetkapcsolattal jellemzi:

„So pflegte
 Sie einst des gottgeliebten,
 Des Sehers, der in seeliger Jugend war

Gegangen mit
 Dem Sohne des Höchsten, unzertrennlich, denn
 Es liebte der Gewittertragende die Einfalt
 Des Jüngers...”

(Prózaparafrázis: „Ezért gondozta / a sziget egykoron az Isten által szeretettet, / a látnokot, aki boldog ifjúkorában / együtt járt / a Legfőbb Fíával, elválaszthatatlanul, mert / szerette a Fellegtorlaszoló az együgyűségét / a tanítványnak.”)¹² Ez a krisztusi szeretet alkotja a vers középső triászának már említett centrumát is, az utolsó vacsora költői újraelbeszélését, melynek alábbi sorai mindegyik szövegvariánsban változatlanul szerepelnek, mintegy ezzel is nyomatékosítva azt, hogy a vers magjáról van szó:

„Da, beim Geheimnisse des Weinstocks, sie
 Zusammensaßen, zu der Stunde des Gastmahls,
 Und in der großen Seele, ruhigahnend den Tod
 Aussprach der Herr und die letzte Liebe, denn nie genug
 Hatte er von Güte zu sagen”

(Prózaparafrázisban: „Amikor, a szőlőtöke misztériumainál, ók / együtt ültek, az utolsó vacsora órájában – és a nagyszerű lélemben, békésen sejtve a halált / kimondta az Úr és a végső szeretetet, mert sosem tudott – eleget szólni a jóságáról...”)

A vers-én, akárcsak az ifjú Hegel, az utolsó vacsorát a szeretet lakomájaként mutatja be, melynek nincs más célja, mint a szeretet maga, annak kimondása. Mint Hegel írja: „Jézusnak a barátaitól vett búcsúja a szeretet vacsorája volt”, „a szeretet vacsorája azonban magában a szeretetben fejeződik ki, vele azonos”.¹³ Míg a kereszténység előtti vallások bölcsesége arra tanított, hogy elégtelen, sőt semmis minden temporális dolog, és hogy egyetlen feladatunk abban áll, hogy ezt belátva mértékkel élvezzük az életet, addig a kereszténység, mint Žižek értelmezi Hegelt, „halandó/temporális individuummként állítja elének Krisztust [...] a kereszténység »szeretettvallás«: a szeretetben kiválasztunk egy véges, temporális tárgyat, és figyelmünket a tárgyra összpontosítjuk, mely »többet jelent, mint bármilyen más.«”¹⁴

A költő a véges és a végtelen, az időbeli és az örökkévaló e paradox, sőt abszurdnak tűnő uniójáról beszélve, első hangsúlyos kifejezésével rögtön többértelműsít, szándékolatlan elfedően fogalmaz: „Beim Geheimnisse des Weinstocks”, „a szőlőtöke misztériumainál”. Ez a kifejezés közismerten utal a borra és kenyérrre, de utalhat Jézusnak arra a hasonlatára is, amelyben a tanítványaival való egységét a szőlőtökéből kinövő venyigékhez hasonlítja, mely képíleg pontosan ábrázolja, hogy mit is jelent a felszólítás: „Maradjatok énbennem és én tibennetek” (Jn 15,4). Ez az unio a versben is titok, misztérium, mint magának az úrvacsorai közösségnek és egyszersmind a halálnak a misztériuma. Hiszen, amit a „nagy lélek” a vacsorai asztalnál kimond, az „a végső szeretet” és egyszersmind „a halál” is.¹⁵

A szeretettvallásnak ez az utolsó vacsorára összpontosított eszménye magyarázhatja azt a radikális szelekciót is, amelyet a költő az evangéliumi események újraelbeszélésében eszközöl: közismert, hogy éppen a keresztthalál és a megváltás eseménye marad kívül a

versen.¹⁶ Ennek elbeszélése helyett szeretet és halál bensőséges krisztusi unióján elmélkedve a tanítványi szeretet sorsának elbeszélésével folytatódik a vers. Hogyan is érthetnék meg a halál örökre elválasztó véglegességét azok a tanítványok, akik a szeretet egyesítő erejével végletes metaforákban gondolkodtak önmagukról és mesterükről?

„Doch trauerten sie, [...]
 aber sie liebten unter der Sonne
 Das Leben und lassen wollten sie nicht
 Vom Angesichte des Herrn
 Und der Heimath.
 [...] Eingegeben war
 Wie Feuer im Eisen, das, und ihnen gieng
 Zur Seite der Schatte des Lieben.”

(Prózaparafrázisban: „Ők pedig gyászoltak. [...] de szerették a nap alatt / az életet, és nem akartak elszakadni / az Úr orcájától / és a hazájuktól. [...] Beléjük volt ivódva, / mint a tűz a vasba, és mellettük haladt / a szerett lény árnya.”)

Jézussal való közösségüket a gyászoló tanítványok olyan elválaszthatatlan összetartozásként élték meg, mint ahogyan a felhevített vasban vele eggyé válva izzik a tűz,¹⁷ vagy ahogyan a gyászolót elválaszthatatlanul követi a szerett kedves árnyéka, akárcsak, ha a sajátja lenne. A lélek e képeivel kíméletlen kontrasztot alkot a valóság, az isteni búcsú és a halál, a hirtelen, teljesen érthetetlen elválás, majd ezután a tanítványok szeretetközösségének a felbomlása – a hegyeken való átkelés képzetébe foglalva –, amely a vers szimbolikus terében mozogva a határátlépéssel a végletes otthontalanságba vezet át. Időben pedig a világéj máig tartó órája ez, amelyben az isteni szeretet immár láthatatlanná válik, visszahúzódik az „együgyű szemekbe”, amelyek őrzik a „bölcesség szakadékait”.

Anélkül, hogy jelen kontextusban tovább kívánnánk követni a PATMOS gondolatmenetét, egy hiátussal a következő összegzést kell megállapítanunk: Jézus e világi jelenlétének paradoxonában, mely az utolsó vacsora eseményében tetőződik, a szeretet és a halál olyan egységet alkot a költő vallásról alkotott képzeletvilágában, amit a hívők „együgyű szeme” kimondatlanul és meg nem értve őrizhet ugyan, de annak valóságos drámáját csak a költő tudja szóba foglalni és ezzel a hagyományt a maga elfedett igazságában a költészetben bemutatni. A zárósorok tanúsága szerint kizárólag a költészet képes a szilárd betű ápolására, Isten és ember szeretetviszonyát annak felfoghatatlanul merész és fájdalmas tragédiájában megértetni. A költészet tehát, Hölderlinnek éppúgy, mint a kora romantikusoknak vagy a SYSTEMPROGRAMM szerzője számára, a vallás folytatója, beteljesítője.

A HOMBURGER FOLIOHEFT második kézírata (ZWEITE FASSUNG, H309) e kész és a fedjellemelek átnyújtott változat első átírásaként olvasandó. Hogy miért is érezhetett készte-tést Hölderlin arra, hogy egyszer már befejezett verseit később újra átdolgozza, mondhatni szinte szétírja, erre nem tudunk világos választ adni. Korábbi tanulmányaimban arra figyeltem fel, hogy mennyire széthasadnak a költői szövegek is amaz általa megköltött világtörténelmi hasadás mentén, melyet ő az antik és a keresztény világ szétszakadásának helyein meglát, az APOSTOLOK CSELEKEDETEI-nek Ephesosánál, János Patmosán, sőt mint alább bemutatjuk, egyáltalán az Archipelagus szigetein. Ezt a megfigyelést a PATMOS kézíratainak átírási folyamatára alkalmazva úgy módosíthatjuk, hogy a szere-

tevallás jánosí lejegyzése a változatok során egyre inkább ütközni fog a költő poétikájával. A második kézírattól kezdve egészen a negyedik változatig megfigyelhető, hogy éppen a szeretetről szóló passzusok változnak meg. Vizsgálódásunk szempontjából a negyedik változat (H310) különösen izgalmas, mert ez a fragmentum kérdez rá újra az isteni szeretet mibenlétére. A kontextus ezúttal az áldozati halál és egyáltalán az extrém, animális szenvedés: már maga Patmos szigete is „*thiergleich*”, „*állathoz hasonlatosan*” szolgál Jánosnak, az „*emberszeretőnek*”. Ezzel az attribútummal a szeretet maga sem több, mint humanizmus, altruizmus, ember és ember viszonya. A fragmentális, töredezett versek folyamatosan a szenvedés elementáris nyelvi kifejezésére törekszenek, a Getsemáne-kertben verejtékező Messiást a beszélő „*szomjas állathoz*” hasonlatosnak láttatja, akinek szava az állat „*kiáltásához*” hasonlatos, Jánosnak, a prófétának a feje pedig „*ehetetlen és hervadhatatlan*” írásként nyugodott Salome edényén. Jézus áldozati halála, a betlehemi gyermekek lemészárlása és Keresztelő János lefejezése olyan lírai narratívát alkot, melynek fókusza az a sokszor felvetett kérdés, hogy ha Isten maga jó – amiként a PATMOS első sora is erre változik: „*Voll Gült’ ist... Gott*” –, akkor miért van annyi mértéktelen szenvedés? A theodicaea közismert kérdése ez, és mégsem egészen az.¹⁸ Mert mint Rainer Nägele már pontosan megfigyelte:¹⁹ a „*mert minden jó*” lakonikus jézusi kijelentéshez a harmadik változattól kezdve kemény illeszkedéssel társul a paradox folytatás, hogy „*erre meghalt*” a theodicaea testet öltött alakja:

*„Denn begrifflos ist das Zürnen der Welt.
Das aber erkannt’ er. Alles ist gut. Drauf starb er.”*

(Prózaparafrázisban: „*Mert felfoghatatlan a világ haragja. / Ezt azonban ő ismerte. Minden jó. És erre meghalt.*”)

A versbeszéd ellentételezéseit tehát úgy is olvashatjuk, hogy a theodicaea nem feltétlenül világgépe a versnek: „*a minden jó*” nem filozófiai állítás, hanem elgondolkodtató citátum, Jézus szavainak idézése, amivel a vers-én az esemény elbeszélésével reflektál.

E szuggesztív paradoxonokra, a versbeszéd végletes antinomikus ellentételezéseire következik az a sor, amely az implicit kérdésre történő válasz is: „*Wie Feuer, in Städten, tödlichliebend / Sind Gottes Stimmen.*” (47 sk.) Isten hangjai „*halálosan szeretők*”, olyan az ő beszéde, mint az emésztő tűz, mely városokat lobbant lángra. Az isteni természetéhez tartozik, hogy „*tödlichliebend*”, akárcsak a görög tragédiák istene. Egyre nyilvánvalóbban antik mítikus képzetekkel vegyül a bibliai Isten képe. Gondoljunk arra a szerelemre, amellyel Zeusz Szemelét meglátogatta: a villámként megjelenő Olümposzi tüzével hamuvá égette a földi asszonyt. Tudjuk, hogy persze ebben elsősorban Szemelé a bűnös, mert valódi isteni mivoltában akarta látni szerelmesét. A PATMOS utolsó strófája a Jézust gyászoló tanítványokat a görög tragédia hőseihez abban a vonatkozásban is hasonlatosnak nevezi, hogy a szeretet hübrisze jellemzi őket: „*Zu viel aber / Der Liebe, wo Anbetung ist, / Ist gefährreich...*” (87 skk.) („*A szeretetnek az a túlsága, ami az imádatnál jelen van, veszélytel.*”)

A szeretet és a szenvedés izzó vasával és emésztő tüzével szemben az istenihez fűződő helyes viszony kulcsfogalma immár a „*tisztaság*” lesz. A tisztaság fogalmát azonban a költő nem etikai kategóriaként használja. A 83–84. sorok szerint sokkal inkább „*sors*” és élet a tisztaság: „*Nemlich meistens ist rein / Zu seyn ein Geschick, ein Leben*” („*Ugyanis tisztának lenni – ez sors, ez élet.*”) Élet és út is, amennyiben a jeruzsálemi zarándokok hajója olyan, „*mint a hattyú*”: „*Wie Schwänen der Schiffe Gang*”. És persze mindennekfelett a szavaknak kell tisztáknak lenniük: Jézus szavai „*hőtiszták*” voltak (76. sor), arca tisztán

ragyogott, mint a „*kard*” (67 sk). A kommunión alapuló szeretetnyelv helyére lép a tiszta szavak pengeélessége. Ha értelme van egyáltalán a Patmos kapcsán „eucharisztikus poétikáról” beszélni, ezek az utolsó átiratok mindenképpen ellenállnak ennek a minősítésnek. A negyedik változat képvilágával, metaforikájával nyelvileg is egyre közelebb áll az ÓTESTAMENTUM-hoz.

A tisztaság e hideg pengéje maga az elválasztás, az, amit szentségnek szokás nevezni. Megerősíti azt, amit az „*éjszakai dalokkal*” történő alábbi rövid összehasonlítás is alátámaszt majd: a szeretet, azáltal, hogy egyesíti a végest, a temporálist az örökkévalóval, a megtérés és a bűnbocsánat aktusában – mint a kései Kant mondja – a választás noumenális cselekedetével magát az örökkévalóságot változtatja meg.²⁰ A szeretetvallás jó híre a maga forradalmiságában és szükségyszerű túlságában a költő számára botrány, nem egyéb, mint maga a hübrisz, a gőg. És ezzel egyszersmind kiteljesedik a kép, ti. hogy az EVANGÉLIUM Hölderlin olvasatában olyan görög tragédia, amelyben csak az istenség végtelen búcsúja tarthatja vissza embert és istent egyaránt ettől a gőgtől, a Krisztusban lelt halál által önmagunk és ezáltal az idő, a történelem és örökkévalóság megváltoztatásától, noha ezt a titkot a költő korábbi alkotásaiban nagyon is kutatta, például az EMPEDOKLÉS-ben.

2. A szeretet más szigetei: THRÄNEN

A szeretet hübrisztét Hölderlin nemcsak a tanítványok és Jézus viszonyában, illetve általában a kereszténységben mutatja be a maga tragikus kimenetelében. A HYPERIÓN athéni beszédének ama passzusa, miszerint az ókori görögök még egyensúlyban tudták tartani a föld és az ég iránti szeretetüket, a Casimir Böhlendorffhoz írt első levél tanúsága szerint egyre inkább megrendül Hölderlinben. Vajon nem hasonlítható-e össze a korai kereszténység önpusztítása az ILLÁSZ és a tragédiák görögségének dionüszikus agónjaival? Vajon mi a közös az isteni túlzott szeretetének pogány és keresztény formái között, ha egyszer mindkettőt megkísérti az isteni mértéktelen közelsége, azaz az isteni „*abgöttisch*” imádata?

E kérdések körüljárásához tennünk kell egy rövid összehasonlítást a PATMOS és a THRÄNEN (KÖNNYEK) szeretetfelfogása között.

THRÄNEN

*Himmlische Liebe! zärtliche! wenn ich dein
Vergäße, wenn ich, o ihr geschicklichen,
Ihr feurgen, die voll Asche sind und
Wüst und vereinsamet ohnedies schon,*

*Ihr lieben Inseln, Augen der Wunderwelt!
Ihr nämlich geht nun einzig allein mich an,
Ihr Ufer, wo die abgöttische
Büßet, doch Himmlischen nur, die Liebe.*

*Denn allzudankbar haben die Heiligen
Gedient dort in Tagen der Schönheit und
Die zorn'gen Helden; und viel Bäume
Sind, und die Städte daselbst gestanden,*

*Sichtbar, gleich einem sinnigen Mann; jetzt sind
Die Helden tot, die Inseln der Liebe sind
Entstellt fast. So muß übervorteilt,
Albern doch überall sein die Liebe.*

*Ihr weichen Tränen, löschet das Augenlicht
Mir aber nicht ganz aus; ein Gedächtnis doch,
Damit ich edel sterbe, laßt, ihr
Trügrischen, Diebischen, mir nachleben.*

(Prózaparafrázisban: 1. „Mennyei szeretet! Gyengéd! Bárcsak / elfeledhetnélek, ó ti sorsszerűek / tüzesek, hamuval teltek és / pusztán, elhagyatottan állók, 2. Ti kedves szigetek, a szem csodás világa! / Egyedül ti érintetek engem, / ti partok, ahol a bálványozó / szeretet az égieknek lakol. 3. Merthogy túlzott hálával szolgáltak / a szentek ott a szépség napjaiban / és a haragos hősök; és sok fa áll, / ott, ahol városok lakoztak, 4. Láthatóan, a töprengő elme előtt; most / a hősök halottak, a szeretet szigetei / szinte eltorzultak. Így kell, hogy előnyt élvezzen / botor módon mindenütt a szeretet. 5. Ti lágyn könnyek, ne oltsátok ki szemem világát / teljesen; maradjon az emlékezet, / hogy nemesen haljak meg, adjátok meg, / ti csalókák, tolvajok, hogy nyomdokotokban éljek.”)

Az ÉJSZAKAI DALOK-nak ez az első darabja egyenest a kezdő verssoraiban az „isteni szeretetet” invokálja:

*„Himmlische Liebe! zärtliche! wenn ich dein
Vergäße...”*

Ennek az egykori mennyei, isteni szeretetnek az emlékezete fűzi a versbeszélőt az Archipelagus egykor étellel teli szigeteihez, amelyek azóta pusztasággá és hamuvá lettek. Kiknek a szeretete volt ez?

A harmadik strófa a szigetek pusztulásának miéértjére kérdezve ezt a pusztulást „szentek” „bálványozó” szeretetének műveként mutatja be:

*„Denn allzudankbar haben die Heiligen
Gedient dort in Tagen der Schönheit und
Die zorn'gen Helden...”*

A szeretet túlsága, mely mindenkor az isteni iránti felfokozott hálában fejeződik ki, ez töltötte el a „szenteket” és a „haragos hősöket”. Az utóbbiak nyilvánvalóan az ILIÁSZ hősei, egy Akhilleusz például. De kik azok, akiket a költő a „szentek”-nek nevez? A vers eddigi kommentátorai – Michael Knaupp szövegkiadása éppúgy, mint például Anke Bennholdt-Thomsen értelmezése – „a szentek”-et is antik embereknek tekintik, mintha a hősök és a szentek voltaképpen ugyanazokat jelölnék. Ehhez azonban „a szentek” kifejezés szemantikailag túlzottan kötött: Pál apostol nevezi így szinte valamennyi levelében Krisztus követőit, a megtérteket: „Pál Jézus Krisztus apostola Isten akaratajából, az Efezusban lévő és Krisztus Jézusban hívő szenteknek” (EPH 1,1). Nem valószínű tehát, hogy a „szentek” egyszerűen a „görögök” vagy a „hősök” szinonimája lenne. Ez iránti kételyeinket megerősítheti továbbá az a körülmény is, hogy a „die Heiligen” kifejezés összesen még kétszer fordul elő Hölderlin verseiben. Az egyik utolsó fragmentális versben, a GÖRÖGORSZÁG második vázlatában, ahol ismételten a Föld eszkatologikus pusztasággá válásával kapcsolatban van szó „a szentek kísértéseiről”.²¹ A másik, a Beißner által 59-es számmal jelzett fragmen-

tum, mely Hölderlin ama tervének a lenyomata, hogy emléket állítson Klopstock halálának: „*Nicht ist vorauszusagen. / wie Gott hinwegnimmt auf dem Wagen / In der Erde Gesetzen einen Heiligen oder Seher.*”²² A szent, a látnok itt azonos a MESSIÁS mélyen vallásos szerzőjével, Klopstockkal.

Mindhárom szöveghely azt bizonyítja tehát, hogy „*a szentek*” kifejezés hölderlini használatából nem zárható ki az újtestamentumi jelentés. A THRÄNEN „szent”-jei és „*haragos hősei*” mintegy együttesen lakják az Égei-szigeteket. Ámde állíthatjuk-e, hogy a költő időszinkroniát hoz létre a hősök és szentek által jelzett különböző időszakok, a különböző pusztulástörténetek között? A versbeszélő megjelöl egy sajátos idődimenziót, amelyben a szeretet szigetei hamuvá égtek: a „*Szépség napjaiban*” történt ez.

A „*Szépség napjai*” bizonyára az antik görög kultúra egészére utalhatnak, a görögök esztétikai vallására, a szép ember, a szép istenek ábrázolását célzó művészetük korára. Ámde ehhez, mint a PATMOS-ban is bemutattuk, voltaképpen Krisztus ideje is hozzátartozik, akit Hölderlin másutt az antik félistenek közé is sorol, aki lezárja az istenek epifániáját, aki közöttük a beteljesítő: Ő az, akin „*a szépség leginkább csüngött*”: „*An dem am meisten / Die Schönheit hieng*” (PATMOS II, 137 f). Más olvasatban nem Jézusra vonatkoznak ezek a sorok, hanem János apostolra, akit a hagyomány mindig is szép férfiként említett, s akinek hangsúlyozottan szép alakjában Hölderlin a „szép” kereszténység ideáját alkotta meg.²³ Vajon nem kapcsolódik-e itt össze a szigetek hamuvá égésében a görögök kezdete és vége, nem válnak-e az ILIÁS haragos hősei a szenteknek, Jézus tanítványainak az előfutáiraivá? A kezdet és a vég összeérne?²⁴ Vagy pedig, mint De Roche állítja, folyamatosság lenne az antik világ alkonyában, amelynek romjai a homérikus heroikus kor hanyatlásától máig tartanak?

Tételezzük fel, hogy a hölderlini történetfelfogás alapján egyetlen történésnek olvassuk a görög világot a maga kezdetével és végével, az eposzi hősök és az evangéliumi szentek mértéktelen szeretetével. Ez tehát az egyik szeretet, a szigeteké, amelyek ebben a szeretetben megsemmisültek, mert ez a szeretet nem ismerte a mértéket. Ahogyan az Ég iránti tüzes szeretet sohasem ismer mértéket, ez a természete. A versben azonban ellenpontként szó van egy másik szeretetről, arról, amelyik e lobbanékony, önfelemesztő szeretet helyébe lépett. Ez utóbbiról összesen két sorban szól a költő. Ez az „*ostobának*” nevezett szeretet a hölderlini jelent jellemzi, mint általános és mindenütt jelenvaló: „*So muß übervortheilt, / Albern doch überall seyn die Liebe.*” („*Igy kell túlhangsúlyozódnia, botorul és mégis mindenütt jelenvalóan a szeretetnek.*”) Vajon arról az „*ostoba*”, sekélyes, képmutató szeretetideológiáról van-e itt szó, amit a jámbor vallásos kispolgárok a szeretetről mint keresztényi elvről mindközönségesen össze szoktak hordani? Aminek mint nagyon is emberi szeretetnek voltaképpen semmi köze sincs a hősök és a szentek „*mennyei*”, lángoló, elemesztő szerelméhez? A vers zárlatából arra következtethetünk, hogy a költői én mindkét szeretetformát visszautasítja. Az emésztő szerelem könnyei helyett az emlekezés distanciált poétikáját választja.

Ámde térjünk vissza most ebben a kontextusban a PATMOS szövegéhez. Az ÉJJSZAKAI DALOK megfelelően rávilágíthatnak arra, hogy miért nem tudjuk elfogadni azt az igen elterjedt felfogást, mely szerint a PATMOS-ban a Krisztus iránti szeretet túlsága azért lenne mértéktelen, pusztán azért volna hiba, sőt bűn, mert elfogadtat egy egyoldalúságot, vagyis mert ezzel egyszersmind kizárja a többi isten tiszteletét.²⁵ Ha ugyanis egy pogány, politeista kontextusban is felmerül egy hasonlóan elfogult, egyoldalú, pusztító szeretet lehetősége, akkor a Hölderlin-filológia emez értelmezése megkérdőjelezhető. A PATMOS negyedik változata azonban egy igen rejtélyes szöveghellyel pontosan alátá-

masztja, hogy nem önkényesen vontuk be a THRÄNEN-t a PATMOS szeretetfelfogásának értelmezésébe. Az utolsó átírt versszak a Szentlélek püнкösdi kiáradásáról szólva az apostolok és Kadmosz sárkányfogvetése között von mitikus analógiát:

„Drum sandt er ihnen
Den Geist [...]
Männer schaffend, zornige wie wenn
Drachenzähne, prächtigen Schicksals”

(Prózaparafrázisban: „Ezért küldte el nekik / a Szellemet [...] / férfiakat alkotva, haragosakat, mint amilyenek / a sárkányfogak, a pompás sorsúak.”)

A hasonlat szerint a Mestertől elválasztott, a világ négy égtája felé szétszórt apostolok igazi férfiakká, „haragos hőökké” válnak, hasonlóképpen Kadmosz „pompás sorsú sárkányfog-veteményé”-hez.²⁶ A rendkívül merész és ambivalens metafora nyilvánvalóan összekapcsolható a görög archaikus kezdet haragos hőseinek az apostolokkal történő rokonításával, noha ez a metaforikus kapcsolat még enigmatikusabban utal valamiféle sorsközösségre a földből született antik harcosok és az apostolok között, éspedig a vetés, a magvetés képe alapján. A mítosz szerint Kadmosz sárkányfogvetéséből felsarjadtt harcosok közül csak öt maradt meg, a többiek kölcsönösen lekaszabták egymást. Ez a maradék öt harcos lett a spártaiak magva. A sárkányfogvetemény e megrostálása szolgálhatott a metaforikus képi kapcsolatteremtés alapjául. A költői metafora szerint tehát a spártaiakhoz hasonlatosan a hit harcosai, az apostolok is megrostáltattak, és csak egynémelyikük, de nem a közösség vált a szeretetvallás termékeny magjává.

3. A szeretet patológiája

Miért problematizálja Hölderlin kései költészete az ég iránti szeretetet? Ismételten a fiatal Hegellel való intellektuális közösségre gondolva, idézhetjük a filozófustól: a szeretet azért kérdéses javunk, mert „patologikus”, mert semmilyen korlátot, uralmat nem tőr el, semmis előtte a jog és a kötelesség, csak a szabadság létezik: „Kétségkívül nem lehet megparancsolni a szeretetet, kétségkívül patologikus a szeretet, egy vonzalom – de vajon mindezzel semmiképpen sem csorbítottuk-e a nagyságát, egyáltalán nem értékeltük-e le azzal, hogy a szeretet lényege szerint nem tőr el semmilyen uralmat a másik, mint valami idegen felett? Következésképpen nem rendelhető alá a szeretet a kötelességnek és a jognak, sőt sokkal inkább akkor triumpfál, amikor semmi fölött nem uralkodhat [...] A szeretet nem ismer határokat, amit nem egyesített, az számára objektíve nem létezik...”²⁷ Másutt, a BROD UND WEIN kései átdolgozását vizsgálva már felhívtuk a figyelmet arra, hogy a kereszténység megjelenését Hölderlin szakadásként, traumaként fogja fel, mely felhasítja, megsebzti az addig organikus egységként, a kozmikus körforgás rendjében mozgó antik pogány világot.²⁸ A PATMOS-ban a hasadás az utolsó vacsora szereteteseményében ölt szimbolikus alakot, amelyet a költő annak a János apostolnak az elbeszélésében értelmez, akinek a mennyei dolgok (JELENÉSEK KÖNYVE) s ezzel együtt az isteni szeretet végtelen értelme (JÁNOS LEVELEI) éppen ezen a szigeten nyilatkoztak meg.

Amennyiben Krisztus halála a *par excellence* forradalmi esemény a világban, akkor egyúttal minden rá következő forradalmi esemény lehetséges hivatkozási alapjává is válhat. Az ÚJTESTAMENTUM intenzív tanulmányozása ezért elválaszthatatlan a francia forradalommal való testközeli találkozásától. E két meghatározó élményéből arra következett a költő, hogy a testvériség és egyenlőség utópiája ugyanúgy magában rejti azt

a veszélyt, amelyet a költő szerint már az újtestamentumi szereteteszme is magában foglalt, ti. hogy eloldozza az egyént mindattól, ami számára otthonos volt, ami – Lacannal szólva – a szimbolikus rend világa.²⁹ A keresztény hagyomány és a kortárs történelmi-politikai helyzet együttes problematizálása tehát a HOMBURGER FOLIOHEFT kései szövegeinek logikus konzekvenciája.³⁰

Jegyzetek

1. A vers fennmaradt kézíratait minden kiadás másként közli. Én magam Michael Knaupp müncheni kiadását veszem alapul (Friedrich Hölderlin: SÄMTLICHE WERKE. Hrsg. Michael Knaupp. 3 Bde. München, 1992 = MHA), mivel Beißner a későbbi változatokat kombinálja, s nem tekinti azokat önálló szövegeknek, Jochen Schmidt kiadása pedig a befejezett változatra szorítkozik. MHA I, 685 f.
2. Uo.
3. Jochen Schmidt: HÖLDERLINS GESCHICHTSPHILOSOPHISCHE HYMNEN „FRIEDENSFEIER”, „DER EINZIGE”, „PATMOS”. Darmstadt, 1990. 193.
4. Schmidt, op. cit, Wolfgang Binder: HÖLDERLINS PATMOS-HYMNE. = Hölderlin Jahrbuch (=HJb), 1967–68. 92–127.
5. Karlheinz Stierle: DICHTUNG IM AUFTRAG. HÖLDERLINS PATMOS-HYMNE. = HJb, 1980–81. 47–78. Jochen Hörisch: DICHTUNG ALS EUCHARISTIE. ZUM MOTIV „BROT UND WEIN” BEI HÖLDERLIN. = Herbert Anton (Hrsg.): INVALIDEN DES APOLL. MOTIVE UND MYTHEN DES DICHTERLEIDS. München, 1982. 52–77. Charles de Roche: FRIEDRICH HÖLDERLIN: PATMOS. DAS SCHEIDENDE ERSCHEINEN DES GEDICHTS. München, 1999. Meg kell jegyezni, hogy korábban én is elsősorban azt a poétológiai dimenziót vizsgáltam, mely a praetextus, a jánosi narratíva és a költészet feladatának holderlini dilemmája között megnyílik. Eva Kocziszkó: MYTHENFIGUREN IN HÖLDERLINS SPÄTWERK. Würzburg, 1977.
6. Akéziratok és a kiadások rövid áttekintéséhez l. legutóbb: Johann Kreuzer: PHILOSOPHISCHE HINTERGRÜNDE DER GESÄNGE DER EINZIGE UND PATMOS VON FRIEDRICH HÖLDERLIN. = Edith Düsing, Hans-Dieter Klein (Hrsg.): GEIST UND LITERATUR. MODELLE IN DER WELTLITERATUR VON SHAKESPEARE BIS CELAN. Würzburg, 2008. 107–135.
7. MHA I, 447.
8. Rainer Nägele: LITERATUR UND UTOPIE. VERSUCHE ZU HÖLDERLIN. Heidelberg, 1978. 193.
9. Johann Kreuzer: HÖLDERLIN HANDBUCH. LEBEN – WERK – WIRKUNG. Stuttgart–Weimar, 2011. 372.
10. MHA III, 271 f.
11. A HYPERIÓN-ban Hölderlin a bolygók elliptikus, görbe pályáját nevezi excentrikusnak, mely egy excentrikus életpályára való felszólításként hangzik el. L. Lawrence Ryan: HÖLDERLINS HYPERION. EXZENTRISCHE BAHN UND DICHTERBERUF. Stuttgart, 1965. Illetve legutóbb, részletesebb és kontroverziálisabb asztronómiai értelmezéssel: Alexander Honold: HÖLDERLINS KALENDER. ASTRONOMIE UND REVOLUTION UM 1800. Berlin, 2005. 72.
12. A PATMOS-nak természetesen van magyar nyelvű műfordítása is, ám ezt a fordítást nem tudtam használni az értelmezésemhez. Összeolvasható a megadott nyersfordítás a Bernáth Istvánéval. L. Hölderlin: VERSEK – LEVELEK – HÜPERIÓN – EMPEDOKLÉSZ. Budapest, 1961. 472 kk. Hölderlin egyébként itt is, mint a költemény egészében, konkrét bibliai helyekre utal, melyek arról tudósítanak, hogy Jézus különösen szeretete Jánost (Jn 13,23, Jn 15,12 etc.).
13. Lásd G. W. F. Hegel: FRÜHE SCHRIFTEN. = WERKE. Bd. 1. Frankfurt am Main, 364.
14. Slavoj Žižek: A TÖRÉKENY ABSZOLÚTUM. Budapest, 2011. 166.
15. Praetextusként valószínűleg a JÁNOS EVANGÉLIUMA 13. fejezetének sorai szolgáltak: „...tudván Jézus, hogy eljött az Ő órája, hogy átmenjen e világból az Atyához, mivelhogy szerette az övét e világon, szeretetében elszánta magát a végsőkre.” Jn 13,1. Revideált Károli-fordítás.
16. Wolfgang Binder, Jürgen Link és Karlheinz Stierle is megjegyzi, hogy a holderlini szelektált elbeszélés demitologizál. Felfogásom szerint azonban ez nem feltétlenül a történeti bibliakritika párhuzamával magyarázható, hanem, mert Hölderlin dolgozik a mítoszon; azaz a szeretet-

vallás sajátos költői, sőt majd poétológiai mítoszává formálja a narratívát. A szelekció poétikailag koncepcionális, és nem szűkíthető le a teológiára.

17. Jürgen Link e képpel kapcsolatban a korabeli kémiára hivatkozik, Priestley modelljére, mely szerint a vas megolvadásánál a tűz anyaga, a phlogiston, egyesülne a vassal. Jürgen Link: BEIM ZWEITEN MAL STIRBT NICHT JESUS, SONDERN JOHANNES. EINE ABWEICHENDE LEKTÜRE VON HÖLDERLINS „PATMOS” UND WAS AUS IHR FOLGT. = Jürgen Link, Rolf Parr (Hrsg.): HÖLDERLIN: FRANZÖSISCH-DEUTSCH. Essen, 1999. 43–52.

18. A hölderlini vilásképről mint theodicaeáról beszél Jochen Schmidt PATMOS-elemzése. I. m. 225 sk.

19. Rainer Nägele: i. m.

20. Žižek: i. m. 167 sk.

21. MHA I, 478.

22. SÄMTLICHE WERKE. Hrsg. von Friedrich Beißner. 8 Bde. Stuttgart, 1946–1985 („Stuttgarter Ausgabe”) 2, 333, StA, 2,2 947.

23. Jürgen Link: i. m. 47.

24. Ezzel szemben, ha a vers kizárólag az antik világ pusztulásáról szólna, akkor a tanulsága az lenne, amit például Bennholdt-Thomsen vezet le, hogy ti. Hölderlin egyfelől rá akarja vezetni a nyugati költőket arra, hogy korrekcióként befogadják azt, ami a júnói józanságon alapuló

hesperikus költészet valódi hiánya, vagyis az antik tüzes lelkesedést, éspedig úgy, hogy másfelől ennek – mint veszélyes szeretetnek – rögtön határt is kíván szabni. Anke Bennholdt-Thomsen–Alfredo Guzzoni: ANALECTA HÖLDERLINIANA, II. Würzburg, 2004. 23 sk.

25. L. Detlev Lüders kommentált kiadását: Friedrich Hölderlin: SÄMTLICHE WERKE. Wiesbaden, 1989. II. 343.

26. Charles de Roche szerint Kadmosz a bibliai Magvető eltorzított képe, a görög mítosz itt a hesperikus orbis allegorikus töréspontja lenne. Charles de Roche: i. m. 220 sk.

27. Hegel: i. m. 363.

28. Eva Kocziszy: PATMOS. Bad Homburger Vorträge, 1992/3. 33–51., illetve: Eva Kocziszy: MYTHENFIGUREN IN HÖLDERLINS SPÄTWERK. Würzburg, 1997.

29. Az eloldozó szeretet csak a szabadság végső eszméjéből érthető meg. A kettő szoros egysége a tübingeni himnuszoktól kezdve megfigyelhető Hölderlin verseiben. Gondoljunk csak a HYMNE AN DIE FREIHEIT-re.

30. L. például az elsők között Reinhard Zbikowski tanulmányát: „UND DER FÜRST”. ACCESSUS ZU EINEM THEMA DES SPÄTEN HÖLDERLIN. = Christoph Jamme–Otto Pöggeler: JENSEITS DES IDEALISMUS. HÖLDERLINS LETZTE HOMBURGER JAHRE (1804–1806). Bonn, 1988. 211–251.

Takáts József

FŐMŰ HELYETT

Jászi Oszkár utolsó budapesti előadása

Huszonnyolc évi távollét után 1947 októberében két hétre, először és utoljára, közép-európai tanulmányútja keretében hazatért emigrációjából Budapestre Jászi Oszkár, már amerikai állampolgárként, hetvenkét évesen. Jászi pályájának kutatóitól sok minden megtudható e két hétről. Egyetlen nyilvános szereplésének, a szabadkőműves Martinovics-páholyban tartott október 29-i előadásának kiadatlan szövegét Bán D. András tette közzé értő magyarázattal;¹ az utazás előkészítéséről és utóéletéről, magyarországi napjairól Litván György írt alapos, Jászi naplóját is kivonatoló tanulmányt;² a szabadkőműves páholy ülésének körülményeit Berényi Zsuzsanna Ágnes forrásközlése tárta fel.³ Az alábbi írás, az előadás elemzése, nagymértékben támaszkodik e munkákra.

Az előadás valószínűleg sok hallgatója számára volt megrázó élmény. Jászit több mint ötszázan hallgatták meg a szabadkőművesek Podmaniczky utcai székházában. Az előadást felvezető ceremónia, a páholy egykori alapítójának köszöntése maga is emelkedett légkört teremthetett. Az előadást olyan idős férfi tartotta, akit a hallgatók döntő többsége sosem látott és hallott, hírét azonban jól ismerték, sokan bizonyára írásai egy részét is. Az előadó is, hallgatói is tudták, hogy most látják és hallják őt utoljára. S nemcsak a személyes élettörténeti pillanat volt kivételes, hanem a történelmi is: az átmenet rövid időszaka „a háború utáni remények és a vasfüggöny végleges lezárulása között”.⁴ Jászi budapesti vendéglátója, Csécsy Imre, az előadás előző esti, megírás utáni próbafelolvasását nevezte „megrendítő élménynek” naplójában;⁵ egyik hallgatója, a jogszociológus Horváth Barna 1950-es levelében emlékezett vissza rá „szinte megrázó beszámoló”-ként.⁶

Az előadást Jászi régi ismerősei, egykori hívei is feszülten várhatták. 1947-ben Jászi éles vitába került velük, miután az újraindított *Huszedik Század* első számába írt beköszöntő cikkében⁷ idejétmúltnak minősítette a folyóirat egykori, század eleji tudományos és politikai pozícióját, elutasítva a „kauzális világnézet” két formáját, a gazdasági és a természettudományos determinizmusra épülő szemléletet (azaz a marxizmust és a pozitívizmust), rehabilitálva a történelem és a társadalom idealista megközelítését, s elismerve az emberben élő örök vallási szükségletet. A *Huszedik Század* új feladatai közt immár az olyan baloldali dogmák elleni szellemi küzdelmet is felsorolta, mint az osztályharc vagy az ellenforradalmi veszély képzete. Cikkét megütközéssel fogadta a polgári radikálisok kis budapesti közössége (s a polgári radikális apák immár kommunista fiai),⁸ s hónapokig tartó személyes (levelezésben történő) és sajtóvitához vezetett, amely már Jászi hazalátogatása előtt is zajlott.

Jászit összes hallgatója politikusnak, ideológusnak, politikatudósnak vagy politikai publicistának tekintette, ám ő több okból sem tarthatott politikai beszédet. Egyrészt amerikai állampolgár volt, aki „a háború utáni remények” éveiben sem kívánt véglegesen hazatérni és politikai szerepet vállalni (legfeljebb tanácsadóit),⁹ a remények letűnése után még kevésbé. Másrészt tanulmányúton tartózkodott Budapesten, meg kívánta őrizni viszonylagos semlegességét,¹⁰ mert beszélni kívánt (beszélt is) minden jelentős politikai szereplővel. Harmadrészt úgy ítélte meg, mint leveleiben írta, hogy a tényleges politikai véleményét már nem mondhatja el Magyarországon, mert azzal csak hazai híveinek ártana. Ezért kétheti ittléte alatt egyetlen politikai nyilatkozatot sem adott, s egyetlen politikai eseményen sem vett részt. „Mint magánember jöttem haza, s különben sem vagyok politikus” – nyilatkozta rögtön megérkezése után a *Világ* újságírójának.¹¹ Ugyanakkor az előadása mégiscsak a politikáról szólt: a jó politika alapjairól.

1947-re Jászinak már lesújtó véleménye volt a magyar demokrácia esélyeiről. Már 1946 nyarán így írt a remények szertefoszlásáról Polányi Károlynak: „a történelem áthúzta azokat a reményeinket, hogy a Szovjetek demokráciát akarnak Közép-Európában. Ők mennek tovább dialektikájuk örületében, és le fognak tiporni minden igazán demokratikus törekvést”.¹² A következő év közepén pedig már úgy érezte, nyilvánosan is el kell határolódnia „Magyarország szovjetizálásától”.¹³ A *New York Times*-ban megjelent HUNGARIAN SITUATION című cikke tartalmát Litván György így foglalta össze: „Jászi egyértelműen kimondja, hogy az utóbbi hetek eseményei rációfoltok »óvatos reményeire«, s az ország a diktatúra felé halad.”¹⁴ Budapestre érkezése előtt Ausztriában kommunisták elől menekült magyar politikusokkal is találkozott, köztük régi oktobrista „bajtársával”, Nagy Vincével. Nemigen lehetett tehát kétsége afelől 1947. október 28-án, előadása megírásakor, hogy egy hamarosan kiteljesedő diktatúra árnyékában hangzik el beszéde a jó politikáról.

Csécsy Imre azért érezte megrendítő élménynek Jászi beszédét, mert mestere, idős barátja végrendeletének tekintette. Valószínűleg Jászi annak is szánta. Mint Csécsy naplójából tudjuk, az előadás napja előtti este fogalmazta meg a szövegét: „*láthatóan nagy erőfeszítésbe került a megfogalmazás, bár igen gyorsan csinálta meg. Amikor elmondta, úgy éreztem, mintha a végrendeletét hallanám*”.¹⁵ Noha a beszédnek valóban vannak rögtönzés-szerű, alkalmi jellegű részei, a legfőbb témáiról – az idealista megközelítés érvényességéről, a természetjogról, a nihilizmusról és a demokráciáról – szóló központi gondolatmenete nagyon is kimunkáltnak látszik. Jászi valójában hónapok óta készült e beszédre. Egyik 1946-os levelében három indokát sorolta fel tervezett magyarországi útjának: 1) tanulmányozni a helyzetet, „2) *szűkebb körben elmondani véleményemet Magyarország és a világ szörnyű válságáról s megkísérelni az emberek lelkiismeretére hatni; 3) kezet szorítani barátaimmal és híveimmel, mielőtt a földi létet itt hagyom*”.¹⁶ Több mint egy évvel később tartott előadása valóban „*Magyarország és a világ szörnyű válságáról*” szólt.

Az előadásnak, különösen záróbekezdéseinek, valóban hagyatkozásjellege van. Ám ha valaki Jászi politikai végrendeletének kívánja tekinteni, nem árt, ha hozzáteszi, hogy olyan végrendelet ez, amelynek hiányzik az aktuálpolitikai fele, amelyet a szerző későbbi cikkeiben lelhet fel az olvasó. Én összegző alkotásnak látom az előadást, Jászi húszas-harmincas évekbeli politikai gondolkodása összefoglalásának, akár azt is mondhatnám, megíratlan főműve tartalmi kivonatának, amelybe friss, elemi politikai élmények is betörték (mint például a szlovákiai magyarok 1945 utáni elűzése vagy az új, színlelő jellegű kommunista taktika tapasztalata), olykor fellazítva, kitérőbbe ágaztatva el központi gondolatmenetét. S az összegzés is, a friss élmények is arra készítették, hogy gondolatmenetét egyben önrevízióvá is változtassa, önnön ifjúkori nézeteinek kritikájává. Ugyanakkor előadása válasz is volt a *Huszádik Század* új száma elé írt beköszöntője nyomán támadt bírálatokra, ennyiben beköszöntő cikke folytatásának vagy igazolásának is tekinthető, továbbá hozzászólásnak is az 1945 utáni évek legfőbb hazai politikai vitájához, amely a demokrácia fogalmának jelentéséről bontakozott ki.

Jászi a harmincas évek közepén-végén sok levelében írt arról, milyen művön dolgozna, ha fiatalabb volna, s ha hagyna számára elegendő szabadidőt az amerikai egyetemi oktatás. Így írt például egyik 1935-ös levelében: „*Egy nagyobb munka terve is erősen foglalkoztat, bár félek, hogy nem fogok hozzájutni, s melyet An idealistic reinterpretation of historynak szeretnék nevezni. | Valószínűleg egyike marad azoknak a torzónak, melyekből az életem áll.*”¹⁷ Az alábbi idézet egy szintén Csécsynek szóló, négy évvel későbbi levélből való: „*A Harvard University Press felkért, hogy egy kötetet írjak Deák Ferencről. De a téma nem érdekel eléggé ahhoz, hogy talán utolsó éveimet erre koncentráljam. [...] Kossuthról vagy Eötvösről írni nagyobb kísértés lett volna. De talán ez sem volna az igazi. Ha tehetném – ha időm, erőm és koncentráciási lehetőségem volna – inkább írnék egy könyvet a Zsidókérdésről vagy a Természetjogról, melynek elpusztítása Spinoza, Marx és Freud által egyik fő oka annak az erkölcsi nihilizmusnak, amelybe jutottunk, s mely még nem érte el tetőpontját.*”¹⁸ A fenti levélrészletekben említett három terv közül kettőnek a témája – a történelem idealista értelmezésének igazolása, illetve a természetjog elvetésének és az erkölcsi nihilizmusnak az összefüggése – alkotja az 1947-es előadása törzsét.

Az előadásban ugyanis arra a következtetésre jutott, hogy a nemzeti kisebbségek elűzése a lakhelyükről, a közéleti harc „szörnyűségei eldurvulása”, a militarizmus – mindazok a politikai jelenségek tehát, amelyek a közeli éveket jellemezték –, nem magyarázhatók meg egyszerűen a Hitlerre való áthárítással. Jászi szemében Hitler maga is a „nemzetközi bomlásnak a terméke”, az európai civilizáció válságáé, amely azért következett

be, mert összeomlott „a kategorikus imperativusoknak egy rendszere, amely évszázadokon, sőt évezredekken át fejtette ki hatását az európai népek jellemére”. Ez a nagy hatású erkölcsi rendszer, amely „a világ egységének és a szabad egyéniségnek hitvallása volt”, először a görög stoikusok tanításaiban formálódott ki, a természetjog rendszerében érte el kiteljesedését, s a rá következő évszázadokban ennek szellemét vitte tovább a római jog rendszere éppúgy, mint a kereszténység. Ám a XIX. század közepétől kezdődően ezt a nagyszabású, az emberi, politikai, jogi viselkedést szabályozó rendszert ledöntötték különféle új eszmeáramlatok, s ettől fogva „az emberek úgy érezték, hogy nincsen szükségük erkölcsi parancsokra, végső értékekre”. E civilizációs válság terméke a XX. század első felének erőszakra épülő politikája.

Nem a totalitárius államok két világháború közt kiépült rendszere, s nem a II. világháború tapasztalata vezette Jászit e megállapításokhoz, hanem korábbi politikai élmények: az I. világháború, illetve a marxizmus, majd a belőle kinövő bolsevizmus elemetáris hatásának a látványa. 1947-ben elmondott nézetei 1918–1919-es eredetűek. Már a döntően 1919-ben, bécsi emigrációjában írott Anti-Marx-könyvében, liberális szocializmusa akkor kiadatlan maradt kifejtésében is hosszú szövegrészt találhatunk „egész kultúránk mai szörnyű”, lényegében vallási jellegű válságáról, illetve a természetjogi felfogáshoz való visszatérés szükségességéről.¹⁹ A természetjogi gondolkodás rehabilitálása már 1918 elején közzétett *Mi a radikalizmus* című írásában is fontos elem volt, s ekkortól kezdve Jászi politikai gondolkodása egyik központi témájának számít. Naplója tanúsága szerint 1920-ban neki is kezdett egy, a természetjog felújításáról szóló mű megírásának, ám ez befejezetlenül maradt.²⁰ S még 1952-ben is emlegette egy levelében e megírandó művét, rezignált humorral: „Valószínűleg reinkarnációs stúdiumaim közé fog tartozni.”²¹

Az 1947-es előadás gondolatmenete így folytatódik: a XIX. század második felétől kezdve olyan nagy eszmeáramlatok „jutottak hatalomra” – a haszonelvűség, a pozitivizmus, a darwinizmus, a marxizmus, a materializmus, a jog erőszak- és hatalomelvű magyarázata, a freudizmus –, amelyek mindegyike „megingatta azt a hitet, hogy vannak alapvető, változatlan értékek”: mindegyikük relativizmushoz vezetett.²² „Egyéb filozófiai áramlatokról is lehetne beszélni, amelyek mind az erkölcsi nihilizmus felé sodorták az emberiséget. Itt azért említettem csupán ezeket, mert ezek a különböző áramlatok a legismertebbek, és a közhit, a társadalom ezeket követi. | A szellemi és erkölcsi faktorok relativizálása és lekicsinylése lett e korszaknak igazi levegője. Nincsenek többé alapvető, változatlan értékek, a fejlődést egyszerűen mint anyagi változások függvényét magyarázzák.” Ledőlt hát a kategorikus imperativusok korábbi rendszere, megszűnt a természetjog szabályozó ereje, „egész civilizációnk pillérei megmozogtak”, írta Jászi.

Az előadásnak ez a része a már emlegetett *Huszonegyedik Század*-beköszöntő cikkhez kapcsolódik. Ám míg ott csupán idejétmúltnak minősítette a „kauzális világnézet” két formáját, a gazdasági és a természettudományos determinizmusra épülő szemléletet (a marxizmust és a pozitivizmust), itt azt írja róluk, hogy relativizmushoz s így végső soron erkölcsi nihilizmushoz vezettek, s lerombolták az európai civilizáció ama pilléreit, amelyek a békés demokratikus fejlődés előfeltételei voltak. Az önrevízió eleme, amely a beköszöntő cikket is áthatotta, az előadásban – kimondva, kimondatlanul – jóval erősebben érvényesült. Jászi minden hallgatója tudta a teremben, hogy mindazoknak a modern eszmeáramlatoknak, amelyeket most kárhoztat, egykor az ő folyóirata, a *Huszonegyedik Század* is teret biztosított, vagy éppen zászlóvivője volt. A beszéde azért is lehetett megrázó, mert úgy is lehetett értelmezni, hogy ez a sok év után visszatérő idősebb férfi visszavonja ifjúkori tanait.

Persze akik a húszas-harmincas években legalább magyar nyelvű, a *Századunkban* közzétett írásait olvasták, azok tudhatták, hogy Jászinak döntően változtak meg a nézetei a *Huszádik Század* korszaka óta. Egy példa 1935-ből, RÉGI VITA ÚJ MEGVILÁGÍTÁSBAN című cikkéből: „Miként 1902-ben, most is azt hiszem, hogy a gondolat és a propaganda szabadsága a legfőbb szabadságjog, bár ma a természetjogi doktrína nagyobb részét tartom fejlődési igazságnak, mint három évtized előtt, amikor még – mint kortársaim közül legtöbben – egy sekély pozitívizmus és erkölcsi relativizmus hatása alatt voltam.”²³ A harmincas évektől kezdve Jászi gyakran hangsúlyozta levelezésében is, hogy messze került egykori szemléletétől. Budapesti hívei bizonyára érzékelték eltávolodását az egykori közös szemléleti alaptól, ám nem követték, vagy másfelé távolodtak el tőle. 1947-ben, a *Huszádik Század* újraindítása kapcsán kiobbant vitában ez vált nyilvánvalóvá mindegyikük számára. Jászi úgy ítélte meg (talán leegyszerűsítve a helyzetet), hogy budapesti híveinek a világnézete megrekedt a századelő évtizedeiben. Csécsy kérését, hogy írjon válaszcikket a beköszöntőjét ért támadásokra, azzal hátrította el, hogy „nem verekedhetem csak úgy melleleg egy világnézettel, melyet 25 évvel ezelőtt már túlhaladtam”.²⁴

A bécsi emigrációja első hónapjaiban többek közt Dosztojevszkijt, az ÖRDÖGÖK-et olvasó Jászi a nihilizmus fogalmát akkoriban a marxizmussal kötötte össze. 1919. augusztus 19-i naplófeljegyzése is használta e kifejezést, amelyben először merült fel az Anti-Marx-könyv ötlete: „Komm Manifest. *Csupa ellentmondást, részben erkölcsi felháborodást ébreszt bennem, hogy sok év múlva újraolvasom. Egy új manifestre volna szükség. A mai rettenetes, tanácstalan világhátréves nem kis mértékben a marxizmus mechanikus kommunizmusának és amorális nihilizmusának a következménye. A szellem, szabadság és szolidaritás új formuláit kell megtalálni.*”²⁵ Húsz évvel később Hermann Rauschning *DIE REVOLUTION DES NIHILISMUS* című könyvéről írt szemléjében, az ismertetett könyv tézisét követve, a nácizmussal kapcsolódott össze a nihilizmus fogalma, amikor a „célátalan dinamizmust, a teljes nihilizmust” nevezte a náci mozgalom valós lényegének, amely „a nemzet minden erkölcsi állandója, a teljes közös keresztény és európai hagyaték” lerombolására irányul.²⁶

Az 1947-es előadásban Jászi az előző példákban emlegetettnél jóval általánosabb értelemben használta az erkölcsi nihilizmus fogalmát. Mint rövid összefoglalásomból is kitétnetett, itt már az AN IDEALISTIC REINTERPRETATION OF HISTORY körében járunk: eszmék okozzák a kategorikus imperatívusok egykori rendszerének a bukását. Jászi bírálata szinte az összes nagy modern elméletre kiterjed, s azzal, hogy a felsorolásához hozzáfűzi: még „egyéb filozófiai áramlatokról is lehetne beszélni”, az olvasónak az lehet a benyomása, hogy Jászi szinte a modern gondolkodás egészét elutasítja (pontosabban az 1947-es hallgatói által modernnek tartott gondolkodás egészét). A megelőző években, tanulmányaiban vagy levelezésében valóban megnevezett más eszmeáramlatokat is, amelyek a természetjognak vagy a gondolkodás szellemi alapzatának a lerontását eredményezték. 1931-es Hegel-cikkében a német gondolkodó munkásságát értelmezte úgy, mint kihívást a természetjog egész filozófiája ellen, amely „a kategorikus imperatívust áthelyezte a parancsoló államhoz”;²⁷ egyik 1933-as levelében pedig a pragmatizmust és a behaviourizmust is azon eszmék közé sorolta, amelyek „lerombolták a fiatalabb nemzedék [lehetőséges] szellemi alapzatát”.²⁸

Említettem, hogy mire Jászi 1947-ben hazatért, eszmei-politikai értelemben eltávolodott hazai híveitől. Ez a megállapítás még Csécsy Imrére is igaz, akivel ellentétes irányú politikai gondolkodási utat jártak be az előző másfél évtizedben: míg 1933 táján Csécsy a liberalizmus megújításának a lehetőségét kereste, Jászi viszont kitartott a liberális szocializmus mellett, 1947-re szinte megcserélődött az ideológiai pozíciójuk. Az a magyar gondolkodó, Polányi Mihály, akinek a műveivel párhuzamba lehet állítani Jászi

itt tárgyalt előadását, angolul írt. 1951-ben kiadott *THE LOGIC OF LIBERTY* című tanulmánygyűjteményének két írása is közeli rokona Jászi fejtegetéseinek: az 1945-ből származó *A TISZTA TUDOMÁNY TÁRSADALMI ÜZENETE*, illetve (még inkább) az 1950-ben publikált *A KÖVETKEZETLENSÉG VESZÉLYEI*. E cikkekben a szerző Jászihoz hasonló módon a relativizmushoz (radikális szkepticizmushoz) vezető modern filozófiai áramlatokat okolja a szabadság XX. századi bukásáért, utóbbi írásában a nihilizmus fogalmát is használva.²⁹ Jászi rendkívül nagyra becsülte Polányit, s 1950-ben azt írta róla egyik levelében: nagy elégtétel látni, „*hogy a leglényegesebb pontokon utunk párhuzamos*”.³⁰

Az előadás rövid történetfilozófiai szakasszal tér át a demokrácia értelmének és előfeltételeinek a taglalására. E történetfilozófiai bekezdést szerintem akár a meg nem írt *AN IDEALISTIC REINTERPRETATION OF HISTORY* című műve tézisének is gondolhatjuk: „*Az egész emberi történet minden magasabb megnyilvánulásában harc volt a tényleges adottságokkal és a merőben mechanikus felfogással szemben. Amit demokráciának nevezünk, az is ebből a vallási, erkölcsi és filozófiai szintézisből [értsd: a sztoicizmusból a természetjogon át kifejlődött rendszerből – T. J.] jött létre. Ezekon a kategorikus imperatívusokon alapult az emberi lelkiismeret állandó küzdelme a társadalmi adottságokkal szemben.*” Mint e néhány sorból is kitűnik, a demokrácia az előadó számára nem politikai rendszert (intézmény- és szabálygyűttest), hanem örök emberi eszményt jelentett: az emberek tudatában homályosan élő vagy világosan kirajzolódó mércét és célt, amely történelmi cselekvésük (egyik) alapvető mozgatója. E dinamikus demokráciafelfogás némiképp a Franz Oppenheimerre emlékeztet, akinek liberális szocializmusa a tízes évek közepétől nagy hatással volt Jászi gondolkodására, ugyanis a német szociológus szintén a történelemben állandóan jelen lévő, dinamizáló eszményként beszélt a demokráciáról, illetve a helyére állított fogalomról, az akráciáról, az uralommentes társadalmi állapotról.³¹

Az 1947-es előadás demokráciabetéte azonban kevésbé elvont és utópikus, mint Oppenheimer akráciája volt. Jászi láthatóan azt kívánta hangsúlyozni, bizonyára az 1945–1947 közötti hazai demokráciavitára is utalva, hogy a demokrácia létrehozásához, működtetéséhez nem elégségesek különféle gazdasági, illetve alkotmányjogi intézkedések; vannak szükséges erkölcsi előfeltételei is. A hazai demokráciavita szövegei, tömören összefoglalva, egymással összeegyeztethetetlennek tűnő demokráciafogalmakat használtak: volt, aki keletinek és nyugatinak (Szekfű Gyula), volt, aki kollektívnek és individuálisnak (Csécsy Imre), volt, aki népinek és polgárinak (Révai József) nevezte e kétfajta demokráciát. A keletinek, kollektívnek, népnek nevezett demokrácia alapjellemzője a valós (vagyoni, gazdasági) egyenlőségre törekvés volt; a nyugatinak, individuálisnak, polgárinak nevezett demokrácia fogalmán viszont a formális szabadságjogokat biztosító intézményrendszert értették.³² Az előadás egyrészt mintha meghaladni kívánta volna e vitát, amikor azt mondta, hogy „*a demokrácia nem egyszerűen bizonyos gazdasági és alkotmányjogi változásoknak keresztülvitele*”, azaz van mélyebb alapja is, „*az erkölcsi parancsok*” érvényesülése. Másrészt a demokrácia előfeltételének tekintett „*erkölcsi parancsok*” közé mindkét demokráciafogalomból beemelt bizonyos elemeket, szintézisként állítva hallgatói elé saját változatát.

Az öt vagy hat „*erkölcsi parancs*”, kategorikus imperativus, aminek érvényesülése nélkül „*a demokrácia élettelen, alaptalan [értsd: alap nélküli] formulának bizonyul*”, a következő: 1) az egyenlő emberi méltóság elve s a belőle következő elv: nem az egyén van az államért, hanem fordítva; 2) a társadalmi egyenlőtlenségek mérséklésének szükségessége az igazságosság elvét követve; 3) a kisebbség jogának érvényesülése a többség akarata mellett; 4) a teljes vallás- és szellemi szabadság; 5) a háború kiküszöbölésére törekvés. Liberális normák együttesének tűnik ez, ugyanakkor elgondolkodtató, hogy

nem esik szó köztük se a tulajdonról, se a politikai intézményrendszeréről (a hatalmi ágak megosztásáról, fékek és ellensúlyok rendszeréről), azt sugallva, hogy az utóbbi kérdések nem tartoznak a demokrácia alapkérdései közé. A liberálisok többsége, azt hiszem, másként fogalmazna. A „parancsok” közül különösen a 2), a *szociális pont* érdekes: „Az emberi egyenlőtlenséget bizonyos értelemben sohasem lehet megszüntetni. Ámde az egyenlőtlenséget mérsékelni kell az igazságosság parancsa szerint.” Talán túlzás volna azt állítani, hogy Jászi e pontban visszavonta liberális szocializmusát, de itteni megfogalmazásában a jó társadalom ismérve nem az, hogy kizsákmányolásmentes legyen, azaz ne jöhessen benne létre munka nélküli jövedelem (mint a liberális szocializmus esetében), hanem az, hogy mérséklék benne az elkerülhetetlen egyenlőtlenséget. E pontot csak szociálisnak lehet nevezni, szocialistának nem.

Az előadás demokráciafogalmát reálissá az e témát lezáró bekezdés teszi, amely a *sikeresség* szempontjait fogalmazza meg a demokráciával szemben. Eszerint „a demokráciának igazi ereje csak akkor lesz, ha csakugyan telíteni tudjuk emberi méltósággal és az emberek egyenlősítésével nem lefelé, de felfelé”. E kijelentést talán úgy kell érteni, hogy az emberek csak abban az esetben fogadnak el demokráciának egy magát így nevező politikai rendszert, ha két, egymással összefüggő feltételnek eleget tesz: biztosítja számukra az emberi méltóságot, és képes „felfelé egyenlősíteni”. Az első, ha jól értem, főként jogi, a második főként gazdasági sikerességi feltétel. A „felfelé egyenlősítés” talán azt jelenti, hogy a gazdasági egyenlőtlenségek mérséklését nem alacsony vagyoni szinten nivellált társadalommal kell elérni, hanem olyannal, ahol az alul lévő többség vagyoni értelemben is felfelé emelkedik. Ám lehet, hogy a „felfelé egyenlősítést” tágabban kell itt érteni, s nemcsak az anyagi gyarapodást foglalja magában, hanem általában a társadalmi emancipálódás folyamatát.

Nem könnyű megmondani, milyen politikai nézetegyüttes hatja át Jászi 1947-es előadását. Egészen biztosan demokrata, individualista, antietatista és antinacionalista szöveg ez. Sok mindent átértékelte vagy egyenesen visszavont az előadásban – kimondva vagy kimondatlanul – század eleji nézeteiből: például a politika kétosztatú (progresszió *versus* reakció) szemléletét; a pozitivistát, marxistát, materialistát világszemléletet; a Habsburg-monarchia megítélését. Noha a föderalizmusról nem esik szó a szövegben, ellentétét, a „*túlzott nemzeti szuverenitások rendszerét*” tarthatatlannak nevezte 1947-ben is, akárcsak annak idején. Az előadásnak a Népszövetség és az ENSZ sikertelenségéről szóló bekezdése, azt hiszem, föderalista szemszögből íródott, noha úgy véli, mindaddig hamis és eredménytelen a nemzetállamok együttműködése, amíg nem azonos értékrend alapján működnek. Az előadásban liberalizmusról, szocializmusról, konzervatívizmusról nem esik szó. Ugyanakkor, ha a demokrácia két sikerességi feltételét – az emberi méltóság biztosítását és a „felfelé egyenlősítést” – liberális, illetve szocialista elvárásnak tekintjük, akkor talán mondhatjuk azt, hogy az előadás politikai javaslata liberális és szocialista elemek liberális többségű (már nem liberális szocialista) elegye. Ám mindezt nagy konzervatív lépés kell, hogy megalapozza: a visszatérés a jó politika modern eszméaramlatok előtti fogalmához.

Jászi csak ennyit jegyzett be naplójába az előadás estéjéről: „*A Martinovics munkáján 550 tv. [testvér] jelen. Tomboló lelkesedés. Hirdettem a visszatérést az erkölcsi alapokhoz.*” Számára az előadás témái közül ez volt a legfontosabb: hogy vissza kell térnie az emberiségnek a kategorikus imperatívusok egykori, lerombolt rendszeréhez, a természetjoghhoz s ezzel együtt a politika erkölcsi szemléletéhez. Figyelemre méltó a naplójában használt ige is: „*hirdettem*”. Mintha nem politikusként vagy tudósként fogta volna fel saját cselekvését, hanem inkább paphoz vagy prófétához hasonló világi tanítóként.

Nemcsak alkati vonásra vezethető ez vissza (Litván idézi életrajzában, hogy amerikai barátja, Hamilton Fish Armstrong, a *political visionary* kifejezéssel jellemezte őt nekrológiájában),³³ hanem a különös helyzetre is: előre tudhatta, hogy beszédével nem képes elérni, befolyásolni semmiféle gyakorlati politikai lépést, így hát nem is külső, hanem belső (gondolati és erkölcsi) eredményre törekedett. S együttal, mint írásműveiben már hosszú ideje oly sokszor, „leszögezte álláspontját a jövő számára”.

Jegyzetek

1. Jászi Oszkár: ELŐADÁS 1947-BEN A MARTINOVICS-PÁHOLYBAN. Közzéteszi: Bán D. András. In: ÚJHOLD-ÉVKÖNYV, 1988/1. Magvető, 1988. 431–437. Az előadást a *Beszélő* is közzétette 1997/12-es számában.
2. Litván György: FATE CALLS ME... JÁSZI OSZKÁR 1947 VÉGI DUNA-VÖLGYI BÚCSÚLÁTOGATÁSA. *Beszélő*, 1997/12. 34–40. A világhálón olvasható változat: <http://beszelo.c3.hu/cikkek/fate-calls-me>.
3. Berényi Zsuzsanna Ágnes: „EGÉSZ CIVILIZÁCIÓNK PILLÉREI MEGINOGTAK”. A MARTINOVICS-PÁHOLY ÉS JÁSZI OSZKÁR 1947-ES BESZÉDE. *Tekintet*, 1998/4–5. 170–182.
4. Litván: i. m. 35.
5. Csécsy naplójának e részét Bán D. András idézte az előadás kommentárjában. Id. kiadás, 437.
6. Horváth Barna kiadatlan levele Jászi Oszkárhoz, 1950. július 27. OSZK Kézirattára, 419. fond, „Levelek” feliratú doboz, külön jelzet nélkül.
7. Jászi Oszkár: HUSZADIK SZÁZAD: AKKOR ÉS MOST. In: JÁSZI OSZKÁR PUBLICISZTIKÁJA. Vál., szerk. Litván György, Varga F. János. Magvető, 1982. 453–458.
8. Lásd erről Litván György tanulmányát: APÁK ÉS FIÚK. A POLGÁRI RADIKALIZMUSTÓL A KOMMUNIZMUSIG – ÉS VISSZA. *Világosság*, 1998/2. 13–17. Litván röviden Jászi-életrajzában is ismertette a vitát: JÁSZI OSZKÁR. Osiris, 2003. 422–424.
9. Lásd erről Csécsy Imrénének írott 1946. január 13-i levelét. In: JÁSZI OSZKÁR VÁLOGATOTT LEVELEI. Összeállította Litván György, Varga F. János. Magvető, 1991. 486.
10. Vö. Csécsy Imrénének írott 1947. május 13-i levelével. In: JÁSZI OSZKÁR VÁLOGATOTT LEVELEI. Id. kiadás, 506.
11. Idézi Litván: FATE CALLS ME, 37.
12. Jászi Oszkár levele Polányi Károlynak, 1946. július 22. Közzölte: Gyurgyák János–Litván György: VÁLOGATÁS JÁSZI OSZKÁR ÉS POLÁNYI KÁROLY LEVELEZÉSÉBŐL. *Medvetánc*, 1987/3–4. 333.
13. 1947. június 4–5-i naplóbejegyzését idézte: Litván: FATE CALLS ME, 36.
14. Uo.
15. Csécsy naplójának e részét Bán D. András idézte az előadás kommentárjában. Id. kiadás, 437.
16. Jászi Oszkár levele Böhm Vilmosnak, 1946. augusztus 14. In: JÁSZI OSZKÁR VÁLOGATOTT LEVELEI. Id. kiadás, 491.
17. Jászi Oszkár kiadatlan levele Csécsy Imréhez, 1935. február 14. OSZK Kézirattára, 163/1541.
18. Jászi Oszkár kiadatlan levele Csécsy Imréhez, 1939. május 7. OSZK Kézirattára, 163/1545.
19. Jászi Oszkár: A KOMMUNIZMUS KILÁTÁSTALANSÁGA ÉS A SZOCIALIZMUS REFORMÁCIÓJA. Századvég, 1989. 98. k., illetve 37.
20. Több Jászi-kutató is emlegeti a hagyatékában fennmaradt AD NATURRECHT című kéziratot, ám sajnos egyikük sem adott részletes leírást vagy elemzést róla. Jászi hagyatéka Amerikában található: Columbia University, Butler Library, Rare Books and Manuscript Division, Jasi Papers. Az OSZK Kézirattára 149. fondjának öt dobozába kerültek azok a másolatok, amelyeket Litván György készített a Butler Libraryben. Sajnos ezek közt nem találtam meg a természetjogról szóló kézirat másolatát.
21. Jászi Oszkár levele Horváth Barnának, 1952. november 4. In: JÁSZI OSZKÁR VÁLOGATOTT LEVELEI. Id. kiadás, 544.
22. Az előadás e részének A JÓ TÁRSADALOM című Jászi-tanulmány az előképe, amely Walter Lipp-

mann *THE GOOD SOCIETY* című könyve kapcsán íródott (*Századunk*, 1938). Lippmann műve maga is az 1870-es évektől számítva a kollektivistás utóbb totalitáriussá váló közgondolkodás kialakulását, amikortól az embert leértékelő, az egyén sérthetetlen lényegét megtagadó elméletek terjedtek el: a hegelianizmus, a marxizmus, az áldarwinizmus, a spenglerizmus. Erről részletesebben is írtam: JÁSZI ÉS A JÓ TÁRSADALOM. A LIPPMANN-FELFEDEZÉS ÉS CSALÓDÁS TÖRTÉNETE. *Budapesti Könyvszemle*, 2012/3–4. 220–229.

23. A KOMMUNIZMUS KILÁTÁSTALANSÁGA ÉS A SZOCIALIZMUS REFORMÁCIÓJA. Id. kiadás, 241.

24. Jászi Oszkár levele Csécsy Imrének, 1947. május 13. In: JÁSZI OSZKÁR VÁLOGATOTT LEVELEI. Id. kiadás, 505.

25. JÁSZI OSZKÁR NAPLÓJA, 1919–1923. Sajtó alá rendezte Litván György. MTA Történettudományi Intézete, 2001. 55.

26. Oscar Jászi: DIE REVOLUTION DES NIHILISMUS. BY HERMANN RAUSCHNING. *The American Political Science Review*, Vol. 33 (1939), No. 4. 691. k.

27. Oscar Jászi: HEGEL: A HUNDRED YEARS AFTER.

The Nation, 1938. nov. 18. 541. k. Én a cikk kéziratát olvastam: OSZK Kézirattára, 419. fond, „Cikkek” feliratú doboz, külön jelzet nélkül.

28. Jászi Oszkár kiadatlan levele Brent Dow Allinsonhoz, 1933. július 15. OSZK Kézirattára, 419. fond, „Korai levelek” feliratú doboz, külön jelzet nélkül.

29. A THE LOGIC OF LIBERTY tanulmányainak nagy része magyarul e válogatásban jelent meg: POLÁNYI MIHÁLY. Vál., a bevezetést írta Molnár Károly Attila. *Új Mandátum*, 2002. 64–66., 98–109. Lásd különösen: 65., 100., 105.

30. Jászi Oszkár levele Polányi Károlyhoz, 1950. november 5. In: JÁSZI OSZKÁR VÁLOGATOTT LEVELEI. Id. kiadás, 529.

31. Franz Oppenheimer: A DEMOKRÁCIA. (A Huszadik Század Könyvtára, 55.) Politzer, 1914.

32. Az 1945–1947 közti demokráciavita legfontosabb szövegeiről röviden: Takáts József: MODERN MAGYAR POLITIKAI ESZMETÖRTÉNET. Osiris, 2007. 137–140.

33. Litván György: JÁSZI OSZKÁR. Osiris, 2003. 472.

Borgos Anna

MADZSARNÉ JÁSZI ALICE A NŐI TESTKULTÚRA ÚJ ÚTJAIN*

A mozdulatművészeti iskolák megjelenése és működése Magyarországon szoros összefüggésben zajlott a huszadik századelő modern tudományos, művészeti és társadalmi mozgalmainak hullámaival, a pszichoanalízistól a fotográfián át a baloldali és feminista mozgalmakig. Talán a legismertebb és leginkább életben tartott irányzat Dienes Valéria orkesztikai iskolája, aki filozófiai és matematikai tanulmányai után ismerkedett meg Raymond Duncan görög táncrekonstrukcióival és Isadora Duncan szabad tánccírányzatával, és hozta létre a mozdulatok tudományos rendszerét. Szentpál Olga zongoraszakot végzett, majd Émile Jacques-Dalcroze módszere nyomán alakította ki iskoláját. Számos külföldi tanulmányút után saját iskolát nyitott Kállai Lili is. Egyéni utat

* A tanulmány az ELMOZDULÁS. MUNKÁSKULTÚRA ÉS ÉLETMÓDREFORM A MADZSAR-ISKOLÁBAN című katalógusban megjelent szöveg bővített változata. (Szerk. Csatlós Judit. PIM, Kassák Múzeum, 2012. 18–46.) Köszönet Repiszky Tamás (Madzsar Alice dédunokája) szóbeli információiért és a rendelkezésemre bocsátott anyagokért.

járt a fiatalon elhunyt Nagy Etel, Kassák nevelt lánya, bécsi tanulmányokkal és munkaszociális kapcsolatokkal, néptáncmotívumokat építve koreográfiáiba.¹ Az iskolák, bár eltérő koncepciók alapján működtek, és némi rivalizálás is volt közöttük, respektálták egymást, és amikor a mozdulatművészeti képzés veszélybe került, képesek voltak közösen fellépni (a szó szoros és átvitt értelmében is). A Madzsar Alice-iskola sajátossága mindenekelőtt egy speciális női testkultúra kialakítása, a női test fizikai, pszichés és társadalmi jelentéseinek s ezek kölcsönhatásainak felismerése volt.

Gyökerek

Jászi Alice 1877-ben (és nem 1885-ben, amint ezt a MAGYAR SZÍNHÁZMŰVÉSZETI ÉS A MAGYAR ÉLETRAJZI LEXIKON, a korabeli női előadóművészek részéről gyakori önfiatalítás nyomán közli) született a partiumi Nagykárolyban. Bátyja Jászi Oszkár társadalomtudós, politikus és Jászi Viktor jogász, apja Jászi Ferenc orvos, anyja Liebermann Róza.² A Jászi család élénk kulturális, köz- és társas életet él; a város lakója Kaffka Margit, Marcussiu Ottília (azaz Itóka, a helyi román pap lánya, a későbbi Bölöni Györgyné). Adyval közös hittanórára járnak, és életre szóló baráti viszonyba kerülnek (bár egy jó évtizeddel később, Léda „elbocsátása” után Jászi Alice egy ideig nem áll szóba vele). 1901-ben köt házasságot a szintén nagykárolyi, kissé különc fogorvossal, Madzsar Józseffel, akitől egy évvel később megszületik Lili lánya. Pestre költöznek, saját otthont alakítanak ki, ahol hasonlóan sűrű a vendéglátás; Baross utcai, később Ménesi úti, Nyúl utcai és Ferenc József rakparti lakásuk népszerű értelmiségi találkozóhellyé válik. *„Dédszüleim széles baráti körének létezése elsősorban Alice tüneményes, sokoldalú és szuggesztív személyiségének volt köszönhető. Házukban megfordult majdnem minden jelentős művész, és [...] otthonuk kedvelt találkozóhelye volt a Huszadik Század, a Népszava, a Világ és a Nyugat íróinak. [...] A képzőművészeket elsősorban Stoki, azaz Kernstok Károly, Tihanyi Lajos és a gödöllői iskola két tagja, Nagy Sándor [...] és Kőrösfői-Kriesch Aladár képviselte.”*³ Czigány Dezső 1908-ban portrét fest Madzsar Alice-ról. A társas élet a lakáson kívül is zajlik. Szabó Ervinnek írja Madzsar Alice: *„Vasárnap a Svábhegyen voltunk Vikivel [Lorenc Viktor] és Lukács Gyurival. Igen jól mulattunk, miután Pollacseket csak Zsófia képviselte, és ő nem számít. Nagyon hideg volt, hát társas tornát rendeztünk, ugráltunk és versenyt futottunk, végül pedig szőlő- és dióevést csináltunk.”*⁴

Madzsar Alice eljár a Társadalomtudományi Társaság előadásaira, amint erről több levelében is beszámol Szabó Ervinnek, de meghatározó olvasmányainak fényében komoly (bár önironikus) kritikával fogadja a hallottakat. *„A szabadiskolában eddig még legnagyobb érdeklődéssel [Theodor] Hertzka előadásait hallgattam. Roppant sok újat, érdekeset mond, és nagyon szépen, világosan, meggyőzően ad elő. De tudod, kis Ervin, mióta Marxot olvasom, sok dolgot nem fogadok el azóta abból, amit Hertzka mondott [...]. Ne nevéss ki, kicsi fiam, hogy így kritizálni merek; régi dolog, hogy mennél kevesebbet tud valaki, annál merészebben kritizál.”*⁵

Szoros, „spirituális” kapcsolata alakul ki Szabó Ervinnel, aki utolsó időszakában gyakorlatilag egy háztartásban él velük, sajátos dinamikát hozva létre a családban. A vonzalom és gondoskodás egészen Szabó Ervin 1918-ban bekövetkezett haláláig tart. Dienes Valéria benyomása szerint *„tüneményes, gyönyörű emberi kapcsolat létesült Szabó Ervin és Alice között”*.⁶ Ez a nyilvánosan is vállalt viszony kifejezi a házassághoz, a párkapcsolathoz való konvenciómentes viszonyulását. *„Tény viszont, hogy 1907-től kezdve, amikor ez a kapcsolat véglegessé vált, és mintegy a kívülvilág előtt is megpecsételődött, ez többé sem a barátok, sem*

a házaspár között nem vezetett – legalábbis a felszínen – konfliktusokhoz vagy akár feszültséghez. Drezdába írt válaszelevelében [...] Madzsarné főként arról igyekszik megnyugtani Szabó lelkiismeretét, hogy szerelmük nem károsítja sem férjéhez, sem kislányához való viszonyát: »nem vetted el senkitől semmit, csak azt, ami a tied volt, tartottad meg magadnak... Józsi iránti nagy, végtelen nagy szeretetemből semmit sem vett el a teirántadi végtelen nagy szeretetem, bármilyen csodálatos is, de igaz, hogy csak növelte azt«. Valóban, férje iránti szolidaritása e sok tekintetben rendhagyó házasságban haláláig töretlen maradt.»⁷ (Ezt a feszültségmentes állapotot azért némileg megkérdőjelezi Madzsar József sorozatos öngyilkossági kísérletei, melyekben szerepet játszhatott családi élete hektikussága is.)

Mivel Madzsar Alice veszélyeztetett terhes, férje javaslatára tornagyakorlatokat végez a terhesség alatt. Ez az első találkozása a gyógyító mozgással. (A családban egyébként is erős a hipochonder, depresszív hajlam, erre is keres valami alternatív gyógymódot.) Ezután ismerkedik meg már tudatosan a francia zenész, tanár François Delsarte alkalmazott esztétikájával (az emberi test kifejezőeszközeinek vizsgálata, beleértve a hangot, légzést, mozgást) és Bess Marguerite Mensendieck holland–amerikai orvosnak kifejezetten a női test önmegismerésére, képzésére irányuló rendszerével.⁸ A formális képzéshez csak tíz év múlva jut el: 1911-ben Berlinben jár tanulmányúton, majd a norvégiai Loftusban, a Mensendieck-féle női testkultúra-intézetek egyikében megszerzi diplomáját.

Az iskola

1912. május 1-jén (Magyarországon elsőként) nyitja meg a Ménesi út 8. szám alatt⁹ Funkcionális Torna Tanítóképző Intézetét (a húszas évek végétől Madzsar Alice Intézet). Az 1913-as ismertető¹⁰ rövid jelentést is közöl az iskola első évéről. (Egyéni oktatás: 6 gyermek és 11 felnőtt. Csoportos oktatás: 2 gyermek- és 5 felnőttcsoport, összesen 29-en.) A testkultúra a tornán túl jóval általánosabb életmódrendszert is jelent, melynek célja a civilizációs vívmányokkal együtt járó ártalmak, kedvezőtlen munkakörülmények, kevés mozgás stb. ellensúlyozása. Ebben a rendszerben a táplálkozás, az öltözködés, a levegő, a fürdő vagy a lakáskörülmények egyaránt fontosak, és az egész képzés elsősorban a prevenció jegyében zajlik, bár sikerrel kezel már kialakult rendellenességeket is. Ennek az elvnek (de a modern nő imázsának nem) némileg ellentmond, hogy Madzsar Alice és tanítványai is intenzíven dohányoznak, akár az órák alatt is. Madzsar Alice gyorsan meghaladja Mensendieck rendszerét, és az évek során mintegy 6000 saját gyógytornagyakorlatot állít össze (melyek még feldolgozásra várnak).¹¹ Egyszerre legfeljebb 10-15 növendékkel dolgozik, elengedhetetlennek tartja az egyénre szabott oktatást. Mai szóval egyfajta testtudati munkát végez, nagyobb fokú testi önismeretre és tudatosságra nevel, ahol a mozgás mellett-előtt a légzésnek jut kulcsszerep – ez a keleti mozgásformák, leginkább a jóga bizonyos fokú hatását is jelezheti, de legalábbis rokon vele. Figyelemre méltó, hogy a résztvevők meztelenül tornáznak, hogy az izmok munkája látható és korrigálható legyen – ez némi felháborodást is kelt a közvéleményben és a hatóságokban.

A csoportba különféle társadalmi rétegekből származó nők járnak: arisztokratától értelmiségi, tisztviselő- vagy munkásháttérrel rendelkezőig, de a jómódú középosztálybeli a legjellemzőbb, akinek családja nyitott az újfajta nézőpontra, és hajlandó pénzt is áldozni rá. Egy 1927-es előadás próbáiról írja visszaemlékezésében az egyik növendék, Kálmán Kata, hogy ott „*demokratikusan keveredett Zichy gróf, aki minden előadáson közreműködött, és szenvedélyesen világosított, a növendékek tarkabarka együttese és a Munkás Testedző Egyesület fiúcsoportja*”.¹² A húszas évektől már tanári képesítést is nyújtó iskola elvégzésétől

pénzkereső pályát is remélnék a szülők. A magas tandíjjal működő csoport mellett Madzsar Alice ingyenes munkahelyi tornát is tart gyárakban munkásnőknek.

„Ezekben az években a férje által létrehozott első magyarországi szülőotthon gyakori látogatója, ahol terhes nőket tornáztat. Ő volt egyébként Magyarország első »hivatalos« védőnője. Aktívan kapcsolódik be a Stefánia Szövetség munkájába, 1915-ben gyakran keresi föl a kisgyermekes proletár anyákat, de megfordul a bebörtönzöttek között is. [...] A Tanácsköztársaság alatt Lukács György hívását a Testkulturális Főiskolára nem fogadja el, viszont gyógytornát tanít, és július 11-én egy női testnevelési főiskola szervezési tervével fordul Lukácshoz.”¹³

1922-ben Madzsar Alice is segít terjeszteni a Hevesy Iván és Palasovszky Ödön által megszövegezett művészeti manifesztumot.¹⁴ Férje Tanácsköztársaságban való aktív részvétele miatt rendőrségi eljárások, házkutatások kezdődnek, Madzsar József 1921-ben Bécsbe, majd Skopjébe emigrál, és csak 1924 tavaszán tér haza. Közben öngyilkosságot kísérel meg, hamis halálhíre megjelenik a lapokban.

A családfenntartói szerep egyre inkább Madzsar Alice-ra hárul. „Az ő keresetéből él ekkor lánya, lányának vőlegénye és a családhoz verődött és befogadott »családtagok«. [...] Egyértelműen rá vannak utalva a [...] Madzsar-iskolára, Alice rendezői, koreográfiai munkásságára és nem utolsósorban grafológiai írásaira.”¹⁵

1922-től elindul a tanárképzés is az iskolában. „Az oktatás kétéves volt, délelőttönként gyakorlati, délutánonként pedig elméleti tárgyakat tanítottak. A napi tornaóra légzőgyakorlattal indult. Alice diktálta ülve a gyakorlatokat. Nem tartotta helyesnek, ha bemutatja a gyakorlatokat, mert akkor kifulladás, és nem tud szuggesztíven diktálni. Az órákon mindig jelen volt egy vagy két asszisztens, akik segítették a gyakorlatok helyes elsajátítását. Az első asszisztens nagyanyám [Madzsar Lili] volt, később Tallián Mária, Pátzay L. Lucy, Thomán Baby, majd Mici [Róna Magda] és Katzi [Kövesházi Ágnes]. Az egyik asszisztens lejegyezte a gyakorlatokat, és azokat nyaranta egy hónapon át szövegezték. Az órák nagyon ügyesen voltak szerkesztve, és olyan szuggesztív hatással voltak a növendékekre, hogy senki sem fáradt el torna közben.”¹⁶ Később növendékei is bekapcsolódnak a tanításba.¹⁷

Többen is leírják, mennyire szuggesztíven volt jelen az órákon; ő maga nem mozgott, csak a szemével instruált. Növendéke, Róna Magda idézi fel: „Madzsar Alice-ról nem tudok mit mondani. Egyszerűen nem tudok mit mondani, mert olyan egyéniség volt. Ezt én hiába mondom így, hogy olyan egyéniség volt, meg szuggesztív ereje volt meg minden, azt nehéz elképzelni. Ilyen kicsi volt, a vállamig ért, ilyen pici keze volt, 35-ös lába volt, kicsi volt, vékony volt, eddig érő bronz, rozsdavörös haja volt, ekkora fekete szemekkel, rendkívül kedves volt mindenkire, és mindenkinek olyan bizalomkeltő, hogy még a legtitkosabb gondolataikat is elmondták neki. Nem kérdezte, de elmondták.”¹⁸ „A gyakorlatokat olyan benső erővel, szuggesztívítással igyekezett diktálni, irányítani, hogy ennek hatására a növendékek valóban a megfelelő ritmusban és a kellő izomerővel végezték a mozgásokat. A hagyományos »vezénylés« helyett ilyen »szuggesztív diktálás« vezetni a tornát, ez szintén fontos újítás volt.”¹⁹

Szoros, bizalmas kapcsolatot alakít ki növendékeivel, akik női mintát is láthatnak benne; az órák alatt-után gyakran beszélgetnek akkoriban tabunak számító témákról is. Az iskola a gyakorlatok elsajátításán túl intim, biztonságos női térként is szolgál a résztvevők számára. Kálmán Kata szavaival: „Ennél a pontnál azután számtalan kérdés merült fel, a lányok nem győzték közbevetni kérdéseiket, és ezekre biztos választ vártak, a női funkcióktól kezdve egészen a szabad szerelem, a házasságon kívüli nemi kapcsolat megengedett vagy nem megengedett voltáig. Aliz néni ült közöttünk, kicsit mosolyogva, élénken és szuggesztíven, bölcsnek tűnt, mint egy ókori papnő, a szerelmi élet papnője. Élvezte a helyzetet, felelt a kérdések-

re kellő mérséklettel, de mégis új szempontoktól áthatva, nem úgy, mintha az otthoni környezet vélekedett volna. Mert persze a növendékek otthon élő se hozták volna ezeket a kérdéseket, belátva, hogy az felesleges, hiábavaló. Így lassan bizalmas kapcsolat alakult ki Aliz néni és növendékei között, s volt egy csoport, amelyik különösen hatása alá került."²⁰

Mozdulatművészeti előadások és politikai (re)akciók

A húszas évek közepétől indul Madzsar Alice legaktívabb időszaka: dolgozik könyve előkészítésén, tanít, koreográfiai tanácsadóként működik, és önálló mozgáskompozíciókat készít, grafológiai előadásokat tart és publikál. Hamarosan jelentkeznek a fizikai kimerülés és pénzhiány tünetei. A helyzetet súlyosbítja, hogy a hatóságok mind gyakrabban zaklatják a kulturális ellenállás fészkeként tekintett iskolát: működését az 1930-as évek elején többször (1939-ben pedig végleg) betiltják, a nyilvános előadásokat egyre inkább ellehetetlenítik. Az 1930-as évek elején az illegális kommunista párttag Madzsar Józsefet többször bebörtönzik, sajtóperek zajlanak, és a családi viszonyok is egyre rendezetlenebbé válnak. Jászi Oszkár egy unokahúgához írt levelében rögzíti aggódó benyomásait: „A baj nem is anyagi természetű, hanem teljes képtelenség rendet tartani az életükben. Gyakran egészen kétségbe ejt, ha szegény Alka sorsára gondolok, mivel nem látok semmi megoldást.”²¹ Jászi többször is kifejezi, mennyire felelőtlennek, céltalannak tartja húga életmódját. Egy Szabó Ervinhez szóló korábbi levelében írja indulatos iróniával: „én két zöld gyermeknek szocialista, anarchista, antimilitarista, antialkoholista, feminista, vegetáriánus stb. ostoba, éretlen s a közre teljesen haszontalan játéka miatt életem munkáját feldúltni nem engedem”.²² Palasovszky Ödön folyamatos támogatása és a barátok segítségével sokat jelent a számukra. Lányának írja Madzsar Alice: „Most, hogy kis apuka dolgában egyelőre semmit sem tehetek, ezeknek a dolgoknak fekszem neki. Valahogy csak lesz, sehogy még nem volt. Elég nyugodt vagyok, csak aludni nem tudok. Továbbra is mindenki nagyon jó hozzám, elsősorban Ödön, Beti [talán Thomán Erzsébet?], [Gottschlig] Izu és a két Lily [Edelstein és Mezei?].”²³

A NŐI TESTKULTÚRA ÚJ ÚTJAI című könyvében²⁴ összefoglalja a témáról alkotott elméleti és gyakorlati nézeteit. Az 1926-os, néhány hónap alatt elfogyott első kiadás után könyvét 1929-ben mozdulatművészeti fejezetekkel bővíti, ez jelzi a koncepcióbeli elmozdulást: a gyógytorna, az egészség megőrzése-visszaszerzése mellett érdeklődése a kidolgozott gyakorlatok művészeti alkalmazása felé mozdul. Az előszóban írja: „Csak hosszú évek munkája alatt jöttem rá, hogy az út egy, a természet törvényeiben van lefektetve a legnagyobb szépség, és ott az örök művészet. [...] A testkultúra terén szerzett tapasztalatok lassanként elvezettek a mozgás kultúrájának általános rendszeréhez.”²⁵ A levelek tanúsága szerint a könyv létrejöttében, legalábbis a gyakorlatok rögzítésében lánya és egyik legjelentősebb növendéke, Kövesházi Ágnes is segített. „Rendeteg a dolgunk a Kisanya könyvével, gyakorlatok összeállítására és leírására kb. 100 drb.”²⁶ 1936-ban (már a szerző halála után) megjelenik a francia kiadás; elkészülnek az angol és orosz fordítások is, ezek azonban nem jutnak el a megjelenésig. Közben Madzsar József 1936 tavaszán Moszkvába emigrál, de még onnan is intézi a fordítás ügyét. „Holnap megindítom az ügyet az orosz fordítás dolgában. Oszkár angol fordításról tárgyal, ebből volna valami haszna Ödönnek is.”²⁷ Két év múlva eltűnik, feltehetőleg sok százezer sorstársa mellett ő is a sztálini tisztogatások áldozata lett.

1925-től Madzsar Alice több kísérleti színpaddal működik együtt (Zöld Szamár Színpad, Új Föld Színpad, Rendkívüli Színpad, Prizma Táncszínpad, „A Műhely”, Cikk-cakk estek). Palasovszky Ödönnel mindvégig munkatársak. A színpadkép többek között Borznyik Sándor és Boromisza Tibor, a díszlet és jelmez többnyire Kövesházi Kalmár Elza, a zene

Kozma József és Szelényi László munkája. Jellegzetes az egyfelől a modernitást, a gépeket, a munkáslétet, másfelől az ókori keletet idéző tematika. A Madzsar Alice nevéhez fűződő fontosabb előadások:²⁸ *A hatkarú istennő, Géprombolók, Új Prométheusz, Bilincsek, Ayrus lánya*, végül a *Korszerű szvit*, melyből csak egy előadás megy le (Szolnokon), 1933-ban betiltják.²⁹ Amint Róna Magda felidézi, a mozdulat, a szöveg és a zene együtt, közös munkában született meg. „Szóval az úgy volt, hogy rendszerint Alizkának volt valami ötlete, ezt meg azt csináljuk. Akkor gondolkoztunk, beszélgettünk hármasan, ugye Ödönnel. Rendszerint úgy volt, hogy Alizka elmondta, ő mit gondol, én viszont megcsináltam. Szóval összedolgoztunk. [...] És Ödön állította színpadra. Na most hogy én mit tanítottam közben, eltekintve a művészeti résztől, ugrások, lendületek, forgás, minden, ami hozzátartozik a színpadi dolgokhoz.”³⁰

Míg a tornagyakorlatok alkalmazása hangsúlyozottan egyéni központú, a művészi kompozíciók sokkal inkább a kollektivitás eszméjére épülnek (hasonlóan a korabeli baloldali mozgásszínházakhoz és szavalókórusokhoz). Madzsar Alice baloldali közege, társadalmi osztályok iránti érzékenysége megnyilvánul abban is, hogy a darabokba munkásokat is bevon (növendékként, alkotóként és közönségként egyaránt). Kapcsolatban áll a munkáscsoportokkal, több előadásában szerepelnek a Munkás Testedző Egyesület tagjai. A mozdulat nemcsak az egészséges testhez kapcsolódik, az előadásokban művészi és egyben politikai aktussá is válik, egyfajta közvetítőeszköz, médium; „*a bemutatott testek nemegyszer politikai tételt bíró testek is*”.³¹ Mindvégig szoros a kapcsolata a társművészetekkel és -tudományokkal (fotográfia, képzőművészet, zene, filozófia).

A húszas évektől egyre több nehézség jelentkezik az önálló képzés elismerését illetően; a mozdulatművészeti iskolák konkurenciát jelentenek a hagyományos svéd torna³² számára. Megindul a küzdelem a mozdulatművészeti képzés állami elismertetéséért, egyszersemind függetlenségéért az 1925-ben alakult Magyar Királyi Testnevelési Főiskolától, amely alá a belügyminiszter a tornatanárképzést utalta.³³ 1925-ben a belügyminiszter rendeletben szabályozza, táncmesteri oklevélhez és hatósági engedélyhez köti a nyilvános tánctanítást, majd 1928-ban testnevelő tanári oklevélhez a tornatanítást. 1928-ban a három mozdulatművészeti iskola részvételével³⁴ megalakul a Mozdulatkultúra Egyesület.³⁵ A közös lobbizás sikerrel jár, elismerik az oktatás, a mozdulatművészeti diploma érvényességét. „*Küldöttségek, beadványok, tiltakozások és hosszas tárgyalások után a belügyminiszter 1929 tavaszán módosította a szabályozást. Elismerve a mozdulatművészet különálló voltát, azt »a ritmikus tornától különvált és a tánc egy nemét alkotó« ágazatként határozta meg. Egyidejűleg az addig kétszakos, társastáncmestereket és balettmestereket képző Magyar Országos Táncmesterképző Tanfolyamot mozdulatművészeti szakkal bővítette a Mozdulatkultúra Egyesület felügyeletével.*”³⁶

Utóélet

Madzsar Alice 1935-ben bekövetkezett halála után az iskolát legközelebbi tanítványai, Róna Magda, Gottschlig Iza és Palasovszky Ödön folytatják. 1939-ben a rendőrség végleg betiltja a Madzsar-iskolát.

Madzsar Alice utóélete, emlékezete mind ez ideig elsősorban gyógytornászi tevékenységére irányult. Mozdulatművészeti iskolája a háború után nem folytatódott, hamarosan az egész irányzat nemkívánatosná vált; néhány túlélési kísérlet után a Mozdulatkultúra Egyesület 1949 áprilisában „önkéntes feloszlataásáról” határozott. 1967-ben felvette nevét az Állami Gyógytornász-képző Szakiskola (de miután beolvadt az Egészségügyi Főiskolai Karba, a név eltűnt); Kaposvárott, a Somogy Megyei Kórház fizioterápiás

részlegén nevével munkacsoportot hoztak létre. A Semmelweis Egyetem Egészségtudományi Karának Fizioterápiai Tanszékén zajló gyógytornászképzésben máig a tananyag része a női, a terhestorna, a gyerektorna. A klinikai gyógytorna, a pulmonológia ugyancsak hivatkozik rá. Az ízületek korrekcióját, a saját helyzet érzékelését lehetővé tevő tükör és meztelen torna szintén a ma proprioceptív gyógytornaként használatos módszer előzményének tekinthető.

Érdekes adalék, hogy 1988-ban a Fidesz megalakította a (rövid életűnek bizonyuló) Madzsar Alice-csoportot. „*Rögtön Krakko után volt a szárszói konferencia, és itt megbeszéltük az ötletet Honecz Ágival és Handó Tündével. Belelkesedtünk. Fogalmazzunk egy rövid kis felhívást, melyet – Tünde javaslatára – úgy írtunk alá, mint »A Fidesz Madzsar Alice-csoportja«. Tudom, most megkérdezed: ki volt Madzsar Alice? Jászi Oszkár nővére volt, Madzsar József orvos felesége. Női testkultúrával foglalkozott; terhestornával és testrehabilitációval. [...] A jogász-szakkollégium épülete a Madzsar családé volt. Úgyhogy eléggé kézenfekvőnek tűnt, hogy a Szárszón sebtiben megalakított csoportunkat Madzsar Alice-ről nevezzük el.*”³⁷

2012 nyarán a Kassák Múzeum ELMOZDULÁS. MUNKÁSKULTÚRA ÉS ÉLETMÓDREFORM A MADZSAR-ISKOLÁBAN címmel önálló kiállítást rendezett számára, elsősorban a társadalmi-mozgalmi kapcsolódásokra fókuszálva, az Iparművészeti Múzeum pedig MOZDULAT – A MAGYAR MOZDULATMŰVÉSZET TÖRTÉNETE ÉS KAPCSOLATAI 1902–1950 KÖZÖTT című mozdulatművészet-történeti kiállítása részeként mutatta be tevékenységét. A kiállításokhoz katalógus, tematikus tárlatvezetés, illetve szimpózium is kapcsolódott.

Madzsar Alice személyes és szakmai hatását jelzi tanítványainak későbbi pályája is (akik szinte kizárólag nők; a kivétel talán csak Csányi László). Sokan sokfelé emigrálnak Caracastól Palesztináig, Londontól Párizsig, New Yorktól Sydney-ig. Néhányan a holokausztban pusztulnak el. Többen valamilyen formában folytatják, ha nem is a mozdulatművészeti, de a gyógytornászi tevékenységet.

Néhány a nevesebb növendékek és közreműködők, a jelentősebb pályát befutott nők közül: *Kálmán Kata* neve a szociofotó műfajában vált ismertté. Az iskola egyik oktatója, Hevesy Iván esztéta felesége lett. *Sugár Kata* szintén szociofotós lett. *Róna Magda* ötvösné tanult, de első férje, Magaziner Pál (redőnygyáros, hegymászó, síelő) révén őt tekinthetjük az első női sziklamászónak. A háború után egy ideig Palasovszkyval együtt lépett fel a Madách Színházban, aki élettársa is lett. A mozdulatművészet „apostolának” tekintik. Lánya Szemes Marianne, az első diplomás női rendező. *Kövesházi Ágnes* (Katzi),³⁸ Kövesházi Kalmár Elza szobrászművész (Kaba) lánya (az anya jelmez-, színpadterveket készített a Madzsar Alice-előadásokhoz). A legtöbb fotón ő látható. 1929-ben Berlinbe, 1930-ban Párizsba megy, férjével, Markos György geográfussal 1939 körül térnek vissza. A háború után a gyógytornászképzőben tanított, majd a Budakeszi Tüdőgondozó főgyógytornásza volt, Levendel Lászlóval dolgozott együtt. *Gottschlig Iza*, Gottschlig József rumgyáros lánya. Leginkább ő írta le a gyakorlatokat, nagyrészt németül. 1945 után magánnövendékeknek tanított gyógytornát. *Madzsar Lili*, Madzsar Alice lánya, az első tanítvány, 1922-ben szerez oklevelet, később Kassán tanít gyógytornát. *Liebermann Lucy*, Madzsar Alice másod-unokatestvére, gyógypedagógus, pszichoanalitikus.³⁹ *Máté (Mautner) Melinda* (Mela), Máté Olga húga, Madzsar Alice egyik első növendéke. Később Dienes Valériával dolgozott együtt. 1916-ban saját tornaiskolát nyitott a Zoltán utcában. *Palotai Erzsébet* író, előadóművész. *Kepes Éva* Palasovszky Ödön verseit fordította franciára, és ötvenévesen festeni kezdett.⁴⁰ *Zeisel (Stricker) Éva*, Polányi Laura lánya. Kiképzést nem kapott, de színpad- és kosztümterveket készített az előadásokhoz. Polányi Laura

óvodájába járt, Arthur Koestler gyerekkori szerelme volt. *Földiák (Kaufmann) Zsuzsa*, az Országos Traumatológiai Intézet gyógytornásza. *Venetianer Margit*, a Magyar Gyógytornászokképző megalapítója.

Test és lélek

Madzsar Alice mozdulatművészeti koncepciójában (s ez a korabeli tudományos és művészeti érdeklődés egyik lényeges iránya is) test és lélek összefüggő rendszert alkot, s ezek kölcsönösen hatnak és utalnak egymásra. Feltehetőleg ismeri és használja a modern pszichoszomatika elgondolásait, jelentőséget tulajdonítva annak, hogy a pszichés állapot (kívül-belül) nyomot hagy a testen. „Kétségtelen, hogy a test minden fizikai elváltozása nyomot hagy a lélekben is, de kétségtelen az is, hogy a lelki folyamatok nagy hatással vannak a testre. *Ezt a modern lélektan annyira bebizonyította, hogy ezzel ma már az orvosok is számolni szoktak. Elég, ha a tüdővéaszt említjük, ami kétségtelenül fizikai betegség, és a lelki folyamatoknak mégis óriási a szerepük a tuberkulotikus megbetegedéseknél.*”⁴¹

Ez lehetőséget ad számára különféle pszichológiai, mozgáskarakterológiai megfigyelésekre, „mozgás és jellem” összefüggéseinek, a „testbeszéd” értelmének keresésére; tudományos célú „diagnózisok” felállítására és művészi nyelvre fogalmazott jelentések kifejezésére. „*A tudomány és a művészet számára óriási lehetőségeket tár fel a mozgáskarakterológia. Megmutatja az egész mai élet képét, a társadalmi betegségeknek s a mai színpadművészetnek is a diagnózisát. Azt hiszem, minden idegorvosnak kellene vele foglalkozni, és a művészeknek okvetlen kellene tanulniok a mozgáskarakterológiát.*”⁴² Ez olykor kissé sematikusnak tűnő értelmezésekhez vezet; egyik „pácienséről” testtartása alapján például nagy magabiztossággal állapítja meg a női sikereket és művészi balsikereket: „*Mért horpasztja be például a mellkasát, tartja félénken előre a vállát, mért dönti előre ugyanekkor a medencéjét és ringatja a csípőjét járás közben az a fiatal leány, ki művésznek indult, balsikerei voltak és felhagyott vele, de mint nőnek sikerei vannak. Az illetőnél, ki páciensem volt, anélkül, hogy az életét ismertük volna, ki lehetett a járásából analizálni, a vállak, a mell tartásából a szellemi téren aratott kudarcot és a csípők fölényes ringásából a női biztonságot.*”⁴³

A korban egészen újszerűnek számító grafológia iránti érdeklődésének⁴⁴ alapja is a mozgás, a motoros tevékenység személyiséget kifejező ereje: „*az írás megrögzített gesztus*” – hivatkozik egy szakértőre MOZGÁS, ÍRÁS, JELLEM című írásában. „*A grafológia sem tesz egyebet, mint lerögzített finom kézmozgásokat tanulmányoz a jellemmel, a lélekkel és pillanatnyi lelkiállapottal való összefüggésük szempontjából.*”⁴⁵ A GRAFOLÓGIA MINT TUDOMÁNY⁴⁶ című tanulmánya végén íráselemzéseiből⁴⁷ kibontott esettanulmányokat, személyiségrajzokat mutat be. Az egyik ilyen voltaképpen kis női élettörténeti narratívum, mely a korszak jellegzetes, talán több (valós és fiktív?) figurából összegyúrt modern városi női (sztereo) típusát rajzolja meg, erős stilizálással, ironikus felhanggal. A (többnyire férfiak által karikírozott) sznob, felszínes kékharisnyáét, aki valódi érdeklődés nélkül, úgy használja a kultúrát, mint egy divatos kalapot, amely valójában női vonzereje erősítését szolgálja (ha a selyemharisnya nem válna be). Az irónia és elhatárolódás mögött feltételezhető egyfajta „internalizált mizoginizmusból” adódó félelem attól, hogy esetleg őt magát is ezzel a típussal azonosítják...

„*Ez a fiatal hölgy a legtípusosabb magyar nagyvárosi levegőben felnőtt virág, annak minden hibájával és jó tulajdonságával. Elvértve találunk vidéki nők közt is ilyen típust, de melegágya ennek a nőnek Budapest egy bizonyos társadalmi osztálya. Ennek a típusnak a női annyira hasonlítanak egymáshoz, hogy ha a lelket észrevétlenül ki lehetne cserélni és más testbe átlátnálni,*

ezeknek a lelkét kicserélve sem ők maguk, sem környezetük nem nagyon venné észre a változást, pedig mindegyik külön-külön érdekes, egyéni és apart akar lenni.

Jóeszü, gyors felfogású, ügyes, rutinírt fiatal nő. Minden koncerten ott van, ha egy Dohnányi-koncertet elmulaszt, kétségbeejtőnek találja a helyzetet; tud minden modern könyvről, ami megjelenik, tud róla beszélni, néha el is olvassa. Ott látjuk minden vernisszáson, nyelveket tanul; egyáltalában mindent tanul, amit csak tanulni lehet, de azért van ideje jégre és zsúrokra, teniszre és Gerbeaud-hoz járni, sok időt tölt a szabónőjénél, mindennap »kommissziózik«. Pedig későnkelő, és az ember csodálattal veszi tudomásul, mi mindenre ér rá egy rövidke nap alatt. Azaz csak a társaságon kívülálló bámul, a társaság nem, hiszen ők mind ilyen bravúrosan intenzív »kultur«-életet folytatnak.

Természetesen mindez a felszedett kultúra csak máz, nem megy mélyre. Érdeklődése alapjában véve mégis csak a szerelem, divat és a szórakozások közt oszlik meg. Ő csak azért tanul és olvas, mert a műveltség és tanulás is egy divatos, okos kokettálási mód, és ahol nem válik be a selyemharisnya, ott néha jobban fest p. o. az expresszionizmusról beszélni. [...] Az írás beküldője szerint az analízis a legapróbb nüanszokig találó volt.”

Nemcsak test és lélek, hanem testi egészség és külső szépség is erősen összefügg Madzsar Alice rendszerében: az ember mindkettőért képes, sőt köteles aktívan tenni. AZ EGÉSZSÉG ÉS SZÉPSÉG: KÖTELESSÉG – ez könyve első fejezetének címe.⁴⁸ Ennek része a mesterségesesség kerülése, a visszatérés a „természetességhez”: „*az igazi szép sohasem mondhat ellen a természetnek*”, „*festék helyett lég- és napfürdő*”, hirdeti A NŐI SZÉPSÉG ÚTJA című cikkében.⁴⁹ Itt kapcsolódik a gondolatmenet a korszak egyik felfutóban lévő, akkoriban ideológiailag még kevésbé terhelt irányzatához, az eugenikához vagy fajegészségtanhoz (amely Madzsar József egyik szakterülete is volt), s amely a minél egészségesebb új generációk nevelését szorgalmazza. Az egyéni egészség és életminőség javítása mellett az emberi faj sikeresebb továbbörökítésének szempontja is ott húzódik a Madzsar Alice-féle iskola mögött.

A meztelen testtel végzett gyakorlatok nem kis merészségről tanúskodnak, forradalminak és szokatlannak minősülnek a korban, többletjelentést hordoznak. Tornatechnikai szempontok mellett a ruhátlan mozgás a szabadon lélegző test érdeke is, egyszersmind az általa kritizált beszorítottság teljes ellenpontja, a konvenciók levetkőzésének emble mája. A tabujelleget jelzi, hogy a könyvhöz készült fotókat férje, Madzsar József készítette, de „Ádám Jozefa úrhölgy” néven.

Női szerepek és gyakorlatok

A test erősen kapcsolódik a nőiségről alkotott képzetekhez és gyakorlatokhoz is. Könyve előszavában Madzsar Alice kiemeli az összefüggést a testi egészség (és szépség) és a nő különféle szerepeinek megfelelő betöltése között, s mintegy elő is írja ezek követését. „*Szeretném, ha ez a könyv hozzásegítené a még kételkedőket is annak belátásához, hogy csak az egészséges és szép testű nő lehet egész ember, és hogy csak helyes testkultúra alapján nevelhetjük fel az új asszonytípust, aki mint élettárs, mint anya, mint nő és mint ember egyaránt megállja a helyét.*”⁵⁰

Jellemző a sajátosnak ítélt női szerepek meghatározása, elkülönítése és összeegyeztetése: az „*élettárs, anya, nő és ember*” a partnerkapcsolati, a szülői, az erotikus, illetve az ezekbe nem besorolható „univerzálisan” emberi szerepek betöltésére utal. Az „új asszonytípus” rokonítható a századfordulón Nyugaton megjelenő „Új Nő” alakjával, aki egyre inkább igényt formál az azonos jogokra a politikai részvétel, a tanulás, a munkába állás vagy a párkapcsolat területén, azaz élni szeretne a szellemi kiteljesedés, az

anyagi függetlenség és az érzelmi egyenrangúság lehetőségével.⁵¹ Anyaság, munka, alkotás, produktivitás, férfi-nő kapcsolat, szexualitás – mind nyomot hagynak a testen és a testhez való viszonyuláson. Madzsar Alice rámutat arra, hogy a testhez és a társadalmi női szerephez kapcsolódó ideálok és normák együtt, egymással összefüggésben vannak változóban. A beszorítottaságot, bezártságot elutasító, aktív és a test valóságos igényeinek jobban megfelelő életmód az öltözködésben, a testmozgásban éppúgy megnyilvánul, mint a női munka átalakulásában.

„A női testkultúra ideálja: hogy a vagyonos osztály asszonya kiszabaduljon a semmittevés mocsarából, a munkásasszony pedig a túlmunka romboló fogaskerekei közül. Csak akkor jöhet létre az a nőtípus, amely nem tesped el szellemileg, és nem lesz merev, formátlan és petyhüdt. [...] A nő észrevette azokat az örömeket, amelyek az egészséges test egészséges életműködéséből fakadnak. [...] Amint azelőtt hajlandók voltak a nők elnyomórítani testüket a fűzőpáncélokban, úgy most is hajlandók áldozatot hozni és munkát végezni az új szépségideálért.”⁵²

A női szerepeknek és tevékenységeknek megfelelően tehát az életmód, az öltözködés, a hajviselet is átalakul, s ez a társadalmi változásokon vagy az e változásokat jól közvetítő divaton túl Madzsar Alice értelmezésében, „evolúciós” előnyt is jelent. *„A lányok és asszonyok részt vesznek a sportokban, érdeklődési körük túlnőtt a háztartás és a család szűk területén, részt kérnek a szellemi munkából; és öltözködésük is praktikusabb, egészségesebb lett [...]. A hosszú, porseprő szoknyát, halcsontos derekat, magas nyakat, tornyos frizurát higiénikusabb viselet, szellős, rövid ruha, rövid haj váltotta fel.”⁵³ „A divat is követi a nő testi és lelki felszabadulását. Mindjobban terjed a rövidre vágott haj, pedig ez szerintem nem divatot jelent, hanem evolúciót. Egészséges, praktikus hajviseletet akar úgy a dolgozó, mint a sportoló nő. Nincsen idejük órákat elvesztegetni, míg kifésülük és kikeféléik a hosszú haját, és míg egy fodrászi remekmű elkészül a fejükön.”⁵⁴*

Tágabb perspektívába helyezve a kérdést, rámutat a szépségideálok történeti és kulturális változására, viszonylagosságára. Reflektál arra az elfogultságra, hogy hajlamosak vagyunk saját kultúránkat abszolútnak és felsőbbrendűnek tételezni; ugyanakkor arra a szükségszerűségre is, mely szerint nem tehetünk mást, mint hogy saját történeti időnknek és kulturális terünknek megfelelő ideálokat alakítunk ki. *„A női szépségideál éppen annyira relatív, mint minden más az emberi életben. Minden kornak és minden emberfajnak megvan a maga ideálja. [...] A mi felfogásunkban csak a mi korunk és a fehér faj ideálját kereshetjük.”⁵⁵*

A torna mögött Madzsar Alice felfogásában összetett (biológiai és társadalmi) szükségletek húzódnak. A biológiai és társadalmi célszerűség, egészség, adaptivitás, „természetesség” elősegítése előbbre való a nemi jelleg „kidomborításánál”. *„A természetes egyjelentőségű azzal, ami célszerű. [...] A szépséget nem lehet kizárólag a nemiség kidomborításával meghatározni; a nő és a férfi egyaránt emlős állat, egyaránt ember, és így a női testnek éppúgy el kell végezni az élőlények általános működéseit, tehát célszerűnek, egészségesnek és így szépségesnek kell lennie elsősorban mint embernek, eltekintve a nemiségétől.”⁵⁶*

Ugyanakkor hangsúlyozza, hogy a női testnek vannak sajátos fiziológiai jellegzetességei és biológiai funkciói, s ez szükségessé teszi egy speciális női testkultúra kidolgozását. *„A nő teste ugyanis a terhesség, szülés és szoptatás ideje alatt igen nagy változásokon megy át, és a nő teste csak akkor lehet szép, ha nemcsak az általános emberi életműködés lebonyolítása, hanem a szaporodás nehéz feladatának elvégzése szempontjából is célszerűen van berendezve. Soha, semmilyen mozgásnál nem szabad elfelejteniünk a női test fiziológiai fölépítésének különbségét a férfival szemben.”⁵⁷* Ez a különbségesség mindenekelőtt a nő szaporodásban betöltött szerepét jelenti. Madzsar Alice tornája kiemelt feladatának tekinti az anyaságra való „előkészítést”. Madzsar Alice először vezeti be az orvosok által

addig ellenzett terhestornát. „A női testet már gyermekkortól elő kell készíteni arra, hogy az anyaság funkcióit maradandó eltorzulások nélkül tudja végezni. De nagyon fontos egy speciális, komoly torna, éppen a másállapot alatt.”⁵⁸

A nemek kapcsolatának változása, a nő anyagi függőségének csökkenése a házasságban, a tudatos „életmunka” és önmegvalósítás lehetősége egyenrangúbb párkapcsolat esélyét hordozza. Madzsar Alice ugyanakkor mégis a férfi (a férj vagy a [férfi] művész) szükségletei felől tekint az ideális nőre – hogyan közelítheti meg a nő leginkább „a művészek elképzelését” és „a dolgozó férfi ideálját”.

„Az érdekházasságok, amelyek a nőnek pénzbeli és nem egészségbeli vagyonára voltak alapítva, egyre ritkulnak, mert a férfiak nagyobb érdeke a házasságban a nő munkaképessége, egészsége; nagyobb érdeke, hogy szellemileg magához méltó, differenciált lelkű élettársat kapjon, ami erősebb támasza és segítsége az élet küzdelmeiben, mint a pénz. Így fogja a mai szépségideál szaporodását elősegíteni az ilyen modern érdekházasságból származó egészséges nemzedék és a házassáért folytatott versenyben a nők győzni akarása, hogy tudatos életmunkával mindjobban megközelítsék azt a női szépségideált, amely nemcsak a művészek elképzelése, hanem a dolgozó férfi ideálja is.”⁵⁹ Az ideálokat tehát szükségszerűen a férfi alkotja.⁶⁰ Az nem merül fel, hogy a nő esetleg önmagáért, a férfitől és a házasságtól függetlenül is törekedhet fizikai egészségre és szépségre, anyagi és szellemi tőkére.

Madzsar Alice pszichológiai-pszichoanalitikus ismereteire utal, hogy a könyvben megjelenik a hisztéria és a neuraszténia, a korszak két emblematikus pszichés betegsége. Ezek a szublimálás kedvezőtlen, ugyanakkor rendkívüli energiákat hordozó útjai, melyek a könyv szellemében végrehajtott életmódváltással produktívabb tevékenységekké alakíthatók: „Betegesnek és károsnak hitt ösztönök a legaktívabb, legkedvezőbb, legszociálisabb formába alakulhatnak át. [...] A neuraszténia és a hisztéria, a mai kor két legaktuálisabb lelki betegsége, mely egész szövevényes voltával roppant energiát képvisel, kedvező körülmények között a legszívesebb, legváltozatosabb termékenységnek lehet a kútforrásává.”⁶¹

Az erotika kifejezést Madzsar Alice ugyancsak pszichoanalitikus szempontból, a freudi libidóval rokon értelemben használja, azaz olyan tudattalanul ható erőként, pozitív energiaként tekinti, amely primer formájában a szexuális kielégülésre irányul, de szublimálható társadalmilag konstruktív tevékenységekké vagy kreatív, újat kereső és teremtő alkotómunkává. Felismeri, hogy a (tág értelemben vett) erotika, illetve ennek szublimálási lehetőségei a nőknél kevésbé fejlődhetnek szabadon⁶² (alkotásban, munkában legalábbis; gondoskodásban, szoros kötődésekben igen).

„Itt rá kell mutatassak arra, milyen komoly jelentősége van az intenzív testkultúrának az erotika fejlődésére. Hangsúlyoznom kell, hogy amikor a produktivitással kapcsolatban erotikáról van szó, nem szabad csupán a szerelmi dolgokra vagy éppen pusztán érzékiségre gondolnunk. Az erotika sokkal átfogóbb és tisztább erő, mint a szexualitás, és a szerelem határain túl is fontos szerepet játszik életünkben. Minden érzésünket színezi, akaratunkba belejátszik, ott lappang fantáziánkban, minden cselekedetünk és alkotásunk lendületében. A nemiséget odáig szublimálja, hogy a produktivitással kapcsolja össze – a nemiségben rejlő mozgatóerőt beleviszi a harcba, a keresésbe, és ritmizálja vele egész életünket. Az erotika ilyenformán az élet hatalmas teremtőereje, s azáltal, hogy szépségre, teljességre s így változatosságra, újságra törekszik, konzervatívizmusunknak is erős ellenfele lehet.”⁶³

Ez a teremtőerotika-felfogás Lesznai Annáéval rokon. Madzsar Alice egy Szabó Ervinnek szóló levélben kommentálja is a Lesznai–Dienes nézőpontkülönbséget⁶⁴ a Nyugat hasábjain megjelent Dienes-levél kapcsán. Lesznai szerelem- és erotikaközpontú nő-világképével szemben „az én kapum a gondolkodás – én ezen át járok az örökkévaló-

ságba”, írja Dienes. Miközben abban nincs köztük vita, hogy Dienes több megszólalásában is a női készségek sajátos, férfitól eltérő értékét hangsúlyozza – legfeljebb más területen látja ezt a különbözőséget és értéket. Madzsar Alice úgy véli, hogy Dienes válaszában hangtűzése a maga módján voltaképp Lesznai érveit erősíti; ám ezt meglehetősen ironikus és sztereotip módon próbálja alátámasztani, „erotikus hisztériká”-nak minősítve Dieneset.

„A Nyugatban jött Valitól egy nyílt levél Lesznai Annához. Válasz a Máli Erdős Renée-kritikájára. Olvasások el: Málnak igaza van, Vali őt ugyan abszolúte nem értette meg, de ez a válasz mégis a legerősebb bizonyíték a nagyon is erős női erotika mellett. Így csak egy nagyon erotikus hisztérika írhat. Kíváncsi vagyok, hogy tetszik neked ez a cikk. Engem, magam sem tudom, miért érint olyan kellemetlenül. Talán mert annyi benne az önimádat. Máli azt mondja, szeretne neki csak ennyit válaszolni: »Igazad van, ó Dienes Valéria (Vali ír ebben a modorban), megvédted, amit én állítottam, csak az a különbség, és ő tud meg, Dienes Valéria, hogy igazam van, hogy kellemesebb a kanapén szeretkezni, mint a zöld vizeken.«”⁶⁵

A női szerepek szabadabb megélése Madzsar Alice szerint társadalmi és „antropológiai” szükséglet is. A női produktivitást többféle irányban látja kibontakozni. A nő egyfelől (hagyományosabb, de szintén jelentős) inspirátori szerepében megtermékenyítő a férfira (míg a férfi biológiai értelemben termékenyíti meg a nőt), emellett egyre általánosabbá válik a valódi, „férfi módra” való alkotás, a nő önálló szellemi termelése. Ez olyan típusú aggodalmat vet fel benne, ami a korszak női szerep diskurzusának visszatérő eleme: nem káros-e a nőre nézve a „férfi módra” alkotás és az anyaság együtt. Azaz egyfelől nem viseli-e meg túlságosan a női szervezetet és pszichét, másfelől nem veszíti-e el általa a „nőiességet” – amiről nem tudjuk meg pontosan, mit takar, hiszen a hagyományos nőiségfelfogással Madzsar Alice láthatólag igen kritikus. Madzsar Alice végül arra jut ebben a kérdésben, hogy a nő intenzív szellemi élet és kibontakozási lehetőségek mellett, „erős testi-lelki higiénié segítségével megőrzi nőies értékeit, és olyan további tulajdonságok fognak kifejlődni benne, melyek számára szebb, termőbb nemiséget és differenciáltabb, gazdagabb, tisztább életet jelentenek”.⁶⁶

A testkultúrával való foglalkozás azon túl, hogy kompetensebbé teszi a nőt a „munkaerőpiacon”, maga is szakmai lehetőséget, életpályát adhat a nőknek, ami a korban kardinális kérdés. „[E]gyik legértékesebb és legnagyobb fontosságú pályának, amely pályán egyedül a nő hivatott dolgozni és alkotni, a női testkultúra művelését tartom. [...] Kétségtelen, hogy a modern testkultúrán átment nő testileg-lelkileg alkalmasabb a kenyérkereső pályára, de alkalmasabb az anyaságra is. [...] Tapasztalataim szerint ez az a pálya, ahol már ma sok nőnek nyílna elhelyezkedés.”⁶⁷

ÖSZINTESÉG A LÁNYNEVELÉSBEN című cikkében⁶⁸ a téma neveléslelektani oldalát veszi szemügyre. Kritikus azzal a kettős neveléssel, amely kezdettől, biológiai alapon eltérő normákat állít a fiúk és a lányok elé. Ugyanakkor egyetért azzal, hogy a női psziché valóban más, „komplikáltabb”, alkalmazkodóbb, ösztönösebb, s ezt tekintetbe kell vennünk a nevelésben. Arra nézve nem tesz fel kérdést, vajon mennyire veleszületett tulajdonságai ezek a lányoknak, illetve mennyire épp a nevelés alakítja ki bennük a fenti sajátosságokat. Mindenesetre hangsúlyozza, hogy a lányokat nem „rafinériákra” kell nevelnünk, hanem valódi ambíciókra, manír nélküli szépségre. Ez különösen azért fontos, mert ők felelősek a következő generációkért is – azaz újra megjelenik a reprodukció szempontja, melyben a szülőség a nő fő értéke és (gyakorlatilag egyedüli) felelőssége.

„A leánynevelés nagy reformra szorul. És talán még nagyobb horderővel bír, mint a fiúgyermeké, hiszen hogy milyen nőket nevelünk testben és lélekben, ettől függ a jövő generációk egész sora. Lelkileg-testileg másképp kell nevelni őket, ha azt akarjuk, hogy a nő sem testileg szépítőszerekkel, ruharafinmanokkal és még kevésbé lelki festékkel ne csaljon. Kell, hogy igazi ambíciót fejlesszünk ki benne, hogy képesek legyenek család nélkül szépek lenni. [...] A nők pszichéje komplikáltabb. Jó és rossz tulajdonságai élesebbek, és fizikumuk, bár gyöngébb, mint a férfié, sokkal nehezebb feladatok megoldására van hivatva.”

Cikke végén három „nőtípust” ír le, amely egyben három jellegzetes női kulturális reprezentáció is: az anya, a szerető és a dolgozó nő típusa. Mint írja, önmagában mindegyik egyoldalú – az első a gyermekben, a második saját hódításaiban és nárcizmusában, a harmadik a munkában „olvad fel”. Az utóbbi típus jellemzésében újra a korszak (főleg férfi szerzők által megjelenített) diskurzusának fontos eleme köszön vissza: Madzsar Alice szerint a dolgozó nő „vesztett női bájából, erotikus vonzerejéből [...] erősen fejlődtek ki benne az emberi vonások, de a női vonások rovására”. De megnyugtat afelől, hogy (többek között épp a testkultúra segítségével) lehetséges a három típust összehangolni: „helyes életneveléssel mind a három fontos képesség kifejlődhetik egymás mellett, ha természetesen a veleszületett alapjellemvonás domináló marad is”.

Ha megvizsgáljuk a nőiség fogalmának használatát Madzsar Alice-nál, azt látjuk, hogy a „speciálisan női” jellegzetesen az „általános emberivel” állítja szembe. Az utóbbi ebben az összefüggésben gyakorlatilag a „férfi” szinonimája. Ez szintén jól reprezentálja a korszak nemiszerep-felfogását. A Kaffka Margit-portréknak ugyancsak visszatérő eleme a partikuláris „asszonyi” szembeállítás az univerzális „emberivel”. („...aki asszony létedre ember voltál, mint kevesen”, mondja búcsúztatójában Babits. „Jaj, egy asszony, aki ember, s mégis egy túlságos asszonyt kell vagy kellene önmagában lebírnia”⁶⁹ – így Ady.) Általánosabb szinten a különbözőség és egyenlőség diskurzusa fogalmazódik meg itt, mely a korabeli feminizmusnak is egyik fő témája, ha némileg reflexív módon is.

Noha a feminista mozgalommal Madzsar Alice-nak feltehetőleg nem volt közvetlen kapcsolata, tevékenysége mégis rokon a feminizmus értékeivel és céljaival, és több méltatója is ebben a kontextusban értékeli. Liebermann Lucy nekrológja így zárul: „A magyar nőemancipáció előharcosai közé tartozott, nem szavakkal, hanem étellel.”⁷⁰ Palasovszky Ödön ugyancsak nagy nőemancipátorokkal említi együtt: „Nevelési rendszere és pedagógiai eredményei a nagy magyar nőnevelők sorába emelik. Teleki Blanka, Lővey Klára, Veres Pálné neve mellé ma már odairhatjuk Madzsar Alice nevét is.”⁷¹

A mozdulatművészet tudományos és társadalmi kontextusát vizsgálva úgy tűnik, Madzsar Alice a lehetőségek és határok között maximálisan érzékeny volt a nemek viszonyának változására, a munkavállaló nő újfajta szükségleteire – ez volt tornája egyik motiváló gondolata is. Ugyanakkor hasonlóan erős meggyőződése volt, hogy az anyaság megkérdőjelezhetetlen prioritás a nő életében, a szülőség és az erre való megfelelő fizikai felkészülés a nő elsődleges feladata, felelőssége.⁷² Madzsar Alice női testkultúrájának alapeszméje egyfelől test, lélek és szellem szabadsága, másfelől az egészség és szépség megőrzésének „kötelessége”, az anyaságra való felkészülés és az erre irányuló testi nevelés volt. A kidolgozott speciális gyakorlatok célja, hogy a nő testi és pszichés sérülések nélkül képes legyen adaptívan betölteni ezeket a funkciókat. Az anyaság mint legalapvetőbb női feladat normáját és értékét tehát Madzsar Alice nem kérdőjelezte meg, de gyakorlati tevékenysége, életmódja, értékrendje erősen feszegette a határokat, és óriási perspektívákat tárt fel a modern női szerepek elgondolása és realizálása előtt.

Jegyzetek

1. Nagy Etel iskolájától a rendőrség 1936-ban megvonta a működési engedélyt.
2. Madzsar Alice családi hátteréről részletesen olvashatnak Repiszky Tamás frissen megjelent, könyvnyi tanulmányában. Repiszky Tamás: MADZSARNÉ JÁSZI ALICE CSALÁDTÖRTÉNETE. In: Zaletnyik Zita, Repiszky Tamás: A GYÓGYÍTÓ MOZGÁS MŰVÉSZE. MADZSAR ALICE EMLÉKÉNEK. Semmelweis Kiadó, 2012. 197–382.
3. Repiszky, 316., 319.
4. Madzsar Alice levele Szabó Ervinnek Genfben. Budapest, 1908. szeptember 14. Litván György, Szűcs László (szerk.): SZABÓ ERVIN LEVELEZÉSE. Fapados Könyvkiadó, 2011. IV. 72.
5. Madzsar Alice Szabó Ervinnek Drezdába. Budapest, 1907. február 26. Uo. 281.
6. Borus Rózsa, Györki Mária (szerk.): A SZÁZAD NAGY TANÚI. RTV–Minerva, 1978. 19.
7. Litván György: SZABÓ ERVIN, A SZOCIALIZMUS MORALISTÁJA. Századvég, 1993. 165.
8. Bess M. Mensendieck: KÖRPERKULTUR DES WEIBES. PRAKTISCH HYGIENISCHE UND PRAKTISCH ÄSTHETISCHE WINKE. Bruckmann, München, 1906.
9. Ma Ménesi út 12. Ebbe az épületbe költözött 1983 szeptemberében az ELTE Jogász (1985-től Bibó István) Szakkollégium, 1988. március 30-án pedig itt alakult meg a Fidesz.
10. Dr. Madzsar Józsefné Jászi Alice: EGÉSZSÉGI ÉS SZÉPSÉGI TORNA NŐK ÉS GYERMEKEK SZÁMÁRA MENSSENDIECK RENDSZERE SZERINT A LIGET SZANATÓRIUMBAN. OSZK Plakát- és Kisnyomtatványtár, C 2.892.
11. A gyakorlatok egy részét az MTA Művészettörténeti Kutatóintézete Adattárának Palasovszky-hagyatéka őrzi, másik része Repiszky Tamás örökös tulajdonában van.
12. Kálmán Kata: A MADZSAR-ISKOLA 1927–1929. Vintage Galéria, 2007. 82.
13. Repiszky, 321–322.
14. Hevesy Iván, Palasovszky Ödön: ÚJ MŰVÉSZETET! KIÁLTVÁNY A TÖMEGEK ÚJ KULTÚRÁJÁÉRT. Merkantil Nyomda, 1922.
15. Repiszky, 324.
16. Uo. 351.
17. A tanári kar és a tantárgyak egyebek között: anatómia, egészségtan (Madzsar József, Kovács György); tánc történet, légzés, mozgáskarakterológia, női torna, gravid torna stb. (Madzsar Alice); művészettörténet, esztétika (Hevesy Iván); zeneelmélet, ritmika (Kozma József, Szelényi István); mozgáselmélet (Róna Magda); ugróiskola (Csányi László, Kövesházi Ágnes).
18. Szabó Júlia interjúja Róna Magdával 1980 körül. MTA Művészettörténeti Intézet, MKCS-C-I. 107/436. 48.
19. Palasovszky Ödön: MADZSAR ALICE. In: Palasovszky: A LÉNYEGRETÖRŐ SZÍNHÁZ. Szépirodalmi, 1980. 140.
20. Kálmán Kata, 16.
21. Jászi Oszkár levele Simai Bélának és Madzsar Lilinek, 1932. február 13. OSZK Kézirattár, Madzsar Lili hagyatéka.
22. Jászi Oszkár levele Szabó Ervinnek Párizsba, 1908. szeptember 5. SZABÓ ERVIN LEVELEZÉSE, V. 62.
23. Madzsar Alice levele Madzsar Lilinek Kassára. Budapest, 1930 körül. Repiszky Tamás tulajdona.
24. Dr. Madzsarné Jászi Alice: A NŐI TESTKULTÚRA ÚJ ÚTJAI. Athenaeum, 1926. Az 1929-es, bővített kiadás után a könyvet még egyszer megjelenteti a Sport Kiadó 1977-ben – az első kiadás szövege alapján, de a szerzői előszókat egy korszellemnek megfelelőbb kiadói bevezetővel helyettesítve, az ábrákat megkurtítva, a fotókat elhagyva, a nőket „felöltöztetve”.
25. Dr. Madzsarné Jászi Alice: A NŐI TESTKULTÚRA ÚJ ÚTJAI. Athenaeum, 1929.
26. Madzsar Lili levele Simai Bélának, 1925 ősze. Repiszky Tamás tulajdona.
27. Madzsar József levele Bének (vejének, Simai Bélának). Moszkva, 1936. július 16. Madzsar József moszkvai leveleiből. Közreadja Kárpáti Endre. *Századok*, 1971/1. 122.
28. Az előadásokról, illetve Madzsar Alice könyvéről többek között Kosztolányi, Tersánszky és Schöpflin írtak kritikát a *Nyugatban*. Kosztolányi Dezső: ZÖLD SZAMÁR. *Nyugat*, 1925/7.; Schöpflin Aladár: A NŐI TESTKULTÚRA ÚJ ÚTJAI. DR. MADZSARNÉ JÁSZI ALICE KÖNYVE. *Nyugat*, 1926/11.; Tersánszky J. Jenő: MADZSAR ALICE MOZDULATMŰVÉSZETI CSOPORTJA AZ ÚJ SZÍNHÁZBAN. *Nyugat*, 1929/12. További kritikák jelentek meg többek között az *Együtt*, a *Ma*, a *Magyar Írás*, a *Munka*, a *Tánc tanítók Lapja*, a *Mozdulatkultúra* és a *Színház és Film* lapjain.
29. Lásd Dr. Dienes Gedeon: A MOZDULATMŰVÉSZET TÖRTÉNETE. Orkesztika Alapítvány, 2001.
30. Interjú Róna Magdával, 64.
31. K. Horváth Zsolt: A GONDOLATGERJESZTŐ TEST.

POLITIKUM, TÁRSADALOMKRITIKA ÉS TESTKULTÚRA A KASSÁK MÚZEUMBAN. http://tranzit.blog.hu/2012/08/14/a_gondolatgerjeszto_test_politikum_tarsadalomkritika_es_testkultura_a_kassak_muzeumban.

32. A svéd torna az egyén életműködésével, anatómiájával, élettani folyamataival összehangolt, ún. racionális gimnasztikai rendszer, amely a test minden izomzatát egyenletesen foglalkoztatja. A XIX. század elején dolgozta ki Per Henrik Ling.

33. Az ezzel kapcsolatos dokumentumok bősége és jól kommentált válogatását lásd Lenkei Júlia (szerk.): MOZDULATMŰVÉSZET. Magvető–T-Twins, 1993. (Többek között: a Mozdulatkultúra Egyesület memoranduma a közoktatási miniszterhez; Scitovszky Béla (m. kir. belügyminiszter): TORNA ÉS TÁNC. *Budapesti Hírlap*, 1928. november 11.; Madzsar Alice előadása rendszeréről a régi diplomákat érvényesítő vizsgabizottság előtt, 1929. szeptember.)

34. Madzsar Alice, Dienes Valéria és Szentpál Olga mozdulatművészeti iskolája.

35. Elnök Zichy Géza Lipót gróf, alelnökök dr. Dienes Valéria, Madzsar Alice és Szentpál Olga. Az egyesület 1933 és 1935 között *Mozdulat-kultúra* címmel gimnasztikai és táncművészeti folyóiratot adott ki.

36. Lenkei Júlia: A MOZDULATMŰVÉSZET. In: Gajdó Tamás (szerk.): MAGYAR SZÍNHÁZTÖRTÉNET 1920–1949. <http://tbeck.beckground.hu/szinhasz/htm/32.htm>.

37. LÁSSÁK CSAK, HOGY NINCS IGAZUK! Szilágyi Sándor interjúja Szelényi Zsuzsa negyedéves pszichológushallgatóval, a szeptember 17-i nagyvárosi nőtüntetés egyik szervezőjével. *Beszélő*, 1988/3. 583.

38. Kövesházi Ágnesről lásd Lenkei Júlia: A TÁNCOSNŐ ESETE A ZENESZERZŐVEL, A GYÓGYTORNÁVAL ÉS A KOLLEKTIVITÁSSAL. *Liget*, 1992/1. 21–27.

39. Liebermann Lucy mozdulatművészeti kapcsolatairól lásd Lenkei Júlia: EGY ANALITIKUS A MOZDULATMŰVÉSZEK KÖZÖTT. *Thalassa*, 2009/1. 92–99.

40. Unokafivére lánya, az író-műfordító Sophie Kepes visszaemlékezése: LA VIE D'ÉVA. *Le Revue des Ressources*, 2012. január 9. <http://www.larevuedesressources.org/les-vies-d-eva,1779.html>.

41. Dr. Madzsarné Jászi Alice: A NŐI TESTKULTÚRA ÚJ ÚTJAI. Athenaeum, 1926. 53. Kiemelés az eredetiben.

42. Madzsar Alice: MOZGÁS ÉS JELLEM. *Film és Színház*, 1931/1.10–12.

43. Madzsar Alice: MOZGÁS, ÍRÁS, JELLEM. *Női Rovat*, 1935. április. 25–29.

44. Goldzieher Klára grafológus ÍRÁS ÉS EGYÉNSÉG című könyvének (Révai, 1926) előszava Madzsar Alice-t nevezi meg első inspirálójaként.

45. MOZGÁS, ÍRÁS, JELLEM, 25.

46. Dr. Madzsar Józsefné Jászi Alisz [sic]: A GRAFOLÓGIA MINT TUDOMÁNY. *A Gyermek*, 1925/5–8. 1–13.

47. Grafológiai hagyatéka Pikler Blanka (a Szabó Ervin által kinevezett első magyar könyvtárosnő) Sziget utcai lakására került, melyet 1944 nyarán bombatalálat ért, s az anyag az ott őrzött Szabó Ervin-dokumentumokkal és a Madzsar-hagyaték más részeivel együtt elégett.

48. Vö. Kosztolányiné Harmos Ilona TŰZES CI-PŐBEN című, 1948-as memoárjának egy passzuszával: „Gyűlölöm a csúnyaságot és szégyenlem. Félek tőle, mint a járványos betegségtől, betegségnak is gondolom, téveszmének, bűnnek. [...] »Krankheit ist entweder Dummheit, oder Schlechtigkeit« – mondta Groddeck, a kiváló német orvos-pszichológus, s ezt magam is így hiszem, mivel pedig a csúnyaságot is betegségnek érzem, a csúnyaságról is ezt gondolom.” (Noran, 2004. 93–94.)

49. Dr. Madzsar Józsefné Jászi Alice: A NŐI SZÉPSÉG ÚTJA. *Ujság*, 1926. október 24. 31.

50. A NŐI TESTKULTÚRA ÚJ ÚTJAI, 7.

51. Látványos változás főleg a munka területén történik ebben az időszakban. Szavazati jogot (egy egyszeri, 1920-as alkalmat leszámítva) csak 1945 után kapnak a nők Magyarországon. Ami a felsőoktatáshoz való hozzáférést illeti: az 1895-től nőket is befogadó bölcsész-, orvosi és gyógyszerészkarok mellett megnyílt előttük az 1925-ben alakult Testnevelési Főiskola, a művészeti főiskolák, 1928-tól pedig a Szegedre helyezett Polgári Iskolai Tanárképző Főiskola. A közgazdasági, a jog- és államtudományi, valamint a hittudományi karokról továbbra is ki voltak zárva a nők. Külön tanári engedéllyel, vendéghallgatóként bejárhattak a Műegyetem gépészmérnöki és vegyészmérnöki osztályára, 5%-os kvótával pedig rendes hallgatóként az építészeti osztályra is. Lásd Pukánszky Béla: FEJEZETEK A NŐNEVELÉS TÖRTÉNETÉBŐL. *Gondolat*, 2006. 119. Az orvosi egyetemen (először a nőkkel és csak később a zsidó hallgatókkal szemben) alkalmazott numerus claususról lásd Kovács M. Mária: A MAGYAR FEMINIZMUS KORSZAKFORDULÓJA. *Café Babel*, 1994/1–2. 179–183.

52. A NŐI TESTKULTÚRA ÚJ ÚTJAI, 33–34.

- 53.** Dr. Madzsarné Jászi Alice: A NŐI TESTKULTÚRA. In: Bucsányi Gyula et al.: AZ EGÉSZSÉG ENCIKLOPÉDIÁJA. Enciklopédia R. t., é. n. 405.
- 54.** A NŐI TESTKULTÚRA ÚJ ÚTJAI, 13.
- 55.** Uo. 28.
- 56.** Uo. 29.
- 57.** Uo. Kiemelés az eredetiben.
- 58.** Uo. 61.
- 59.** A NŐI TESTKULTÚRA ÚJ ÚTJAI, 35. Kiemelés az eredetiben.
- 60.** Vö. Robert Musil szavaival, ugyanebből az időből: „*A nő belefáradt abba, hogy a férfi eszményképe legyen, a férfié, akinek az eszményítéshez nincs már igazi ereje, és így vállalta, hogy saját magát gondolja ki saját vágyképeként. [...] A nő egyáltalán nem akar eszmény lenni többé, hanem eszményeket óhajt teremteni.*” (Robert Musil: A TEGNAP ÉS A HOLNAP NŐJE. [1929.] In: Musil: ESSZÉK. Kaligram, Pozsony–Budapest, 2000. 210–216.)
- 61.** Uo. 38.
- 62.** Vö. Karen Horney német pszichoanalitikus gondolatával: „*Ez ideig – tisztán férfi jellegű civilizációknak köszönhetően – a nők sokkal nehezebben végezhetek természetüknek igazán megfelelő szublimációt, minthogy az összes »rendes« szakmát férfiak folytatják. Ez ugyancsak kétségtelenül hatást gyakorolt a nők alsóbbrendűségi érzéseire, tekintve, hogy*

- ezeket a férfiak által uralt pályákon egyszerűen nem állt módjukban a férfiakéhoz hasonló teljesítményt felmutatni.*” Karen Horney: MENEKÜLÉS A NŐISÉG ELŐL. [1926.] In: Csabai Márta, Erős Ferenc: FREUD TITOKZATOS TÁRGYA. PSZICHOANALÍZIS ÉS NŐI SZEXUALITÁS. Új Mandátum, 1997. 118–130.
- 63.** A NŐI TESTKULTÚRA ÚJ ÚTJAI, 38.
- 64.** Lesznai Anna: ERDŐS RENÉE MEGTÉRÉSE. *Husadik Század*, 1910/II. 39–41. Dienes Valéria válasza: LEVÉL LESZNAI ANNÁNAK. *Nyugat*, 1910/15.
- 65.** Madzsar Alice levele Szabó Ervinnek. *Körtvélyes*, 1910. augusztus 1. SZABÓ ERVIN LEVELEZÉSE, 248–249.
- 66.** A NŐI TESTKULTÚRA ÚJ ÚTJAI, 41.
- 67.** Dr. Madzsar Józsefné: A NŐI TESTKULTÚRA MINT ÉLETPÁLYA. *Magyar Hírlap*, 1927. október 30.
- 68.** Madzsarné Jászi Alice: ÓSZINTESÉG A LÁNYNEVELÉSBN. *A Jövő Útjain*, 1927. október. 10–14.
- 69.** Ady Endre: KAFFKA MARGIT VERSEL. *Nyugat*, 1918/9. 791–792.
- 70.** Liebermann Lucy: MADZSAR ALICE 1880 [sic!] –1935. *Századunk*, 1935. szeptember. 280.
- 71.** Palasovszky, 139.
- 72.** Saját anyasága a gyakorlatban nem feltétlenül volt ennyire ideális, Madzsar Lili elég gyorsan elmenekült a kissé kaotikus családi életből.

Kurdi Imre

ELLENNE BÁRHOLO

Ha lenne, hova kapjon,
nyilván nem lenne rest,
elillant volna régen,
ha nem kötné a test.

Ki tudja, mi hiányzik,
a túlság vagy a hit.
Ellenne bárhol, bármikor,
csak ne most, és ne itt.

MÖGÖTTEM ÖTVEN

Mögöttem ötven,
és még előttem
a zélet.

Vagyis a mű
(-vi honderű),
a méltán félreértett.

Vagy lom, vagy ál-lom.
Mindegy, csinálom
addig, ameddig.

Hétfő ma már,
így hát akár
ellátni keddig.

KÓORRA

Van, aki belülről fénylik, úgy, olyan magától értetődő
módon, mint amikor égve marad a petróleum-
lámpa egy üres szobában. És átsüt a pórusain, a bőrén
szivároog át, a szemén, még ha lehunyja

is, nem, nem a melegség, hanem a fény, ami egyszerre több
és kevesebb amannál. Pedig meglehet, hogy igazából korom-
sötét van odabent, hideg, vetetlen ágy, rozoga szék, morzsák
az összevissza horzsolt asztallapon. Írmagtalan

intarzia. Talán krumpli- vagy káposztaszag, ámbár alighanem
puszta képzelgés az is. Belátni végtére nem lehet.
Vagyis a képzelet

szüleménye csupán az a megfakult fénykép, ami
– nem tudni, nő vagy férfi arcképe-e – az egyik falról
néz, néz, nem tudni, hová.

Bognár Péter

ALVÓ NŐ VONATON (TI AZÉRT ÍGY IMÁDKOZZATOK)

Akarom, és mert akarom, menni
Fog, mustármag, mustármag és
Paradicsom, ez a cél, egyébként
Miért pont paradicsom, miért pont
Hal, jó lenne tudni, urunk Jézus
Krisztus, a Paradicsomos Hal, a
Tested korianderrel megtöre,
Megtöretik, esszük és vesszük, így
Is lehetne mondani, könyörögj
Értünk és segíts minket, amikor
Élünk, most, most és halálunk óráján,
Amíg alszunk, lecsukódik...

Így lesz, csak így nem illik, mások is
Vannak satöbbi, ez a rend, tátott
Szájjal. A fáradtság az, hogy
Kimerülünk, miből merülünk ki,
Az élet a vizekben kezdődött,
És kint más van, az életen kívül,
És az a fáradtság. A félelem
Például mindig, a kiszolgálta,
A kiszolgáltatottság is mindig,
Ásítunk: fényes és erőszakos
Forgatás előtt.

Az ajkaink elnyílnak,
A lábaink szétesnek,
Nyitva van az, aki vol,
Aki voltunk, a torkunk
Szabad, ki-be jár a tor,
A torkunkból az álom,
Vagyunk, de nem vagyunk.

Fényes és erőszakos forgatás
Előtt, a testünk korianderrel
Megtöretik, vegyének és
Egyének, veszik és eszik. Mi van
Ebben, ami annyira. Századszor,
Századszorra is ugyanaz, az ar,

Az arcok ugyanolyanok, a tes,
A testek is ugyanazok, minden
Ugyanaz, mégis.

Az emberi arc által kifejezett
Érzések által kifejezett tartalmak,
És ezek a másik emberi arc által
Történő reprodukálása
Által létrehozott? Az így átvitt
Agyi ingerületek a testre
Gyakorolt hatásának következményei,
Illetve ezek kivetülései és
Visszahatásai átélhetővé teszik a?
És a másik ember magánya ezáltal?

A Paradicsomos Hal, elhagyván
Az ő apukáját és az ő any,
És elhagyván az ő barátait is,
Akkik az ő tanítványai
Valának ugyanakkor, kiméne
A pusztába, a Kaliforniai
Álmodozókban a hal, hogy egye,
Egyedül legyen az ő magányával,
És egyedül lévén az ő magányával,
Mégkísértetik ő az ő magánya által.

ANGYALKAR Áldassék a szeráfok királya,
Hogy felejtésének emlékezetét kitarja,
Mintegy jégvizében amelynek a Megváltó Hal
Félelmünk felszíne alá juthat le jóval!

Mégkísértetik ő az ő magánya
Által, mégkísértetik, lemerül
És lemerülvén egyedül van ember
A negatív pusztaságban,
Fúróval a jeget miután átfúrták őneki,
Hogy könnyűbú, bűváruhában
Legyen ő és lakozzon.

ANGYALKAR Ó, fúró és kalapács!

Millió éves, változatlan
Állatok, lét formájú funkciók,
Áttetsző anyagok, cserék, jégcsillár
Baktériumpalotából például,
Gömbök és puha halad,
Haladványok okfejtései,

Megfagysz, szépség vagy te is,
Érintések, a lefelé nyitott
Világban, mert soha nem lesz senkid.
És megkísértetvén így az ő ál,
Ő által ő magánya, magányát
Ő legyőzvé az ő legyőzte.

ANGYALKAR Áldassék a szeráfok királya,
Hogy felejtésének emlékezetét kitarta,
Mintegy jégvizében amelynek a Megváltó Hal
Félelmünk felszíne alá juthatott le jóval!

Csakhogy mi jogi személyek vagyunk,
Énekli a szennyvízmérnökök
Kara uniszónó, alanyiségünk
Jellemzően áfa-, illetve járulékkerhelt
Kicsi és közepes egyéni, mi
Tehát, szégyen, nem fogunk tudni most
Lemerülni, lenni és lakozni
Most nem fogunk tudni mi tehát,
Tevékenységünk mert akkor,
Magánszemélyként, megváltozott
Alanyiségünkben elpusztulna.

Akkor mit akartok, kérdezi a
Paradicsomos Hal. Hogy megbüntess
Minket, kiáltják a cégvezetők.
De én a Paradicsomos Hal vagyok,
A testem korianderrel satöbbi,
Vegyétek és egyétek,
Negyed kiló túróval eldolgolni.
A Te vessző és botod!

Még ha a halál árnyékának
Völgyében járok is, nem félek magmtl,
Mert a te verésed megérint
És megaláz engem. Még ha a
Nyaralás tengerének homokján
Fekszem is, a kilátás, a kilátás-
Talanság ölének megsimítv
Kagylóhúsát ujjammal, sem félek
Magamtól, mert a te vessződ és
A te botod megsemmisít engem.

És én? Ölem kagylóhúsát megsimítom
Ujjammal, egyétek és vegyétek,
Ez az én. Ez az én bőröm, amely

Ezeréves szivaccsal tiérettetek
Megdörzsöltetik, amely tiérettetek,
Ez az én lábujjam, ismeretlen vulkánok
Habkövével, és amely lemosat,
Satik, és amely megszáráztatik,
És bíztenítetik hónaljilag amely,
És illatosítottatik tiérettetek, állatok,
Állatok vágyainak és félelmeinek,
Plusz bergamott, anyagszerű
Emlékeivel, csak szőr ne legyen.

És mondá az Úr: a menekültek
Tábora. Vedd ezt a borotvát és
Borotvöld le a szögesdrótsövényt
Környül, és én hatalmat adok
Neked őrajtuk, és gyakoroljad
A te hatalmatodat őrajtuk.
Tűsarkú nők, szüzek frottírtörülközőben,
Gyereklányok, macskagömbálom
És tokás asszonyszalon,
Szalonna-hallgatás, férfiak év,
Éveivel, ereje. Parancsolj.
Én vagyok az Úr, a Seregek Ur.

És mondá az Úr ugyanakkor ezt
Is, mert ezt is mondá ugyanakkor
Az Úr: a horda megérkezvén itt
Van. Hordalék. Vedd ezt a borotvát
És borotvöld le a szögesdrótsöv,
Sövényt környül, és én hatalmat a,
És gyakoroljad a te hatalma.
Gyémánt cégvezető gondolatú
Férfiizmok, kamaszkampók izzadt
Önkeze, palacsinta, Westminster
Mintás álom fiúkórusból, pap,
Papperpapagájok háttértotyogásával
Rudakon, és nők erejét, vágyainak, évei.
Parancsoljál. Akarva akarat. Akaratlanul.

Aranyláz. Az arany feltárása
Az aranyláz kifulladásával
Sem szűnt meg. A folyók az arany
Egy részét szemcsék, ahol ezeket
Lelassuló folyásuk miatt azok.
Kotrásos módszerrel való
Aranykutatás, robbantással és
Ásással való, ez pedig rakódott

A homokzátanyokra így aztán.
A kőzetet a felszínre hozták,
Összetörték, és a fent leírt foly.
Folyóvízes módszerekkel.

Talicskanyüsztés, sár és
Törmelékvágy. Tizenkétmillió
Puncia. Angolnémetfrancia
Olaszlatinógörög nemzetköz
Tközikapcsolatok pszichológiai
Giája az alkalmazott agyseb
Elm matematikájának gyakor.

A Paradicsomos Hal dékászter,
Szerű arccal előrelép, vakuk
Villognak, élő, élő, élő, és
Én elindulok Ófeléje. És
Ő most elindul Ófeléje, és
Jár, képzeletbeli vonalon. Gyöny.
Gyönyörű pillanatnak vagyunk
Tanúi. Gyönyörű pillanat, mert
Ő most elkezd írni a porba
Őneki (titok), majd gratulál és
Átadja a platinaszegélyű
Gyémántdiplomát. Szent, szent, szent a Ser.
A Seregeknek Ura, énekl, az angyalkar.

Mi Atyánk, ki vagy a mennyekben,
Kísértessék meg a te neved,
Hogy eljövén a te országod
A te országod felfogjon minket,
Felfogjon és képes legyen ránk,
És, továbbá, méltó, úgyszintén.
És vigyél minket is a kísértésbe,
De szabadíts meg a gonosztól ugyanakkor,
Hogy mi is fel tudjuk fogni magunkat,
És mi is képesek legyünk a te országodra,
És, továbbá, méltók rá, úgyszintén.
És könyörülj mirajtunk,
És próbáld megbocsátani a vétkeinket,
Miképpen mi is könyörülünk terajtd,
És próbáljuk megbocsátani a te tökéletességedet,
Ami ugyanúgy nem könnyű,
Lévén tudásunk korlátozott.

FIGYELŐ

KÉT BÍRÁLAT EGY KÖNYVRŐL

Bognár Péter: *Bulvár*
Magvető, 2012. 104 oldal, 2290 Ft

I

„BONUM SEMENRE”, AZAZ „JÓ MAGRA” VÁLTOZTATTA NEVÉT A NÉZŐPONT INTÉZET

A BULVÁR hungarikum.* Csak itt és csak most alakulhatott ki, állhatott össze a magyar nyelvnek ez a képződménye, a magyar líratörténet, a magyar alternatív zenei dalszövegek, a magyar bulvár, illetve a magyar politikai és alap-törvényi bulvár nyelvhasználatának vegyítéséből – ennél magyarabb nem is lehetne. Egyszeri konstelláció voltukkal Bognár Péter versei tö-

* 2011-es törvénytervezet „a magyar nemzeti értékekről, a magyar nemzeti kincsekről és a hungarikumokról”: „Az Országgyűlés felismerve, hogy a) a nemzeti összetartozás, egység és a nemzeti tudat erősítése érdekében hazánk értékeit össze kell gyűjteni és ápolni kell; b) a magyar történelem legnemesebb hagyományait és évszázados értékeit egy átfogó értéktárban kell összesíteni; c) a nemzeti örökség nagyrabecsülése és védelme hozzájárul az új generációk nemzeti hovatartozásának, nemzeti azonosságtudatának kialakításához; d) nemzeti örökségünk széles körű hazai és külföldi bemutatása, megismertetése mind az orszáгимázs erősítésében, mind gazdasági, kulturális teljesítményünk, természeti értékeink elismertetése szempontjából kiemelkedő jelentőségű; kinyilvánítja, hogy ezen értékeket az egyetemes értékek és az emberiség öröksége részének tekintli. A magyar nemzeti értékek és azokon belül a magyar nemzeti kincsek és a hungarikumok nemzeti örökségünk megőrzendő és egyedülálló részét képezik, magyarságra, valamint a történelmi és a mai Magyarországra jellemző mivoltukkal, különlegeségükkel és minőségükkel jelentősen öregbítik hírnevünket, növelhetik megbecsülésünket az Európai Unióban és szerte a világon.”

De I. inkább Borbély Szilárd legutóbbi tanulmány- és kritikakötetének címbeli kérdését: HUNGARIKUM-É A MAGYAR LÍRA? (Parnasszus, 2012.)

kéletesen tisztában vannak, és önfeledten játszanak a feszültséggel, ami a kortárs közegre adott válasz és az improvizatív szövegszerkesztés mozgékonyasága, illetve az irodalmi műként való rögzítés statikussága közt keletkezik. Mint ha azzal is kísérleteznének, meddig mehetnek el versként – mit bírnak el a költészetre vonatkozó normáink, mi az, ami belefér, mi az, amit a kortárs irodalom *mint intézmény* még befogad, „szentesít”. Bognár Péter lírai provokációinak elsődleges célpontja ugyanis: mindennemű szentesítés és institucionalizálás. (Van, ahol kudarcot vall a BULVÁR, de sosem akkor, amikor túllő a célon, ugyanis Bognár nagyon pontosan lő túl, virtuóz módon tolja ki a határokat, szélesíti a versbeszéd és a társadalomkritika terét. Ott hibázik, ahol alulmarad, ahol nyegle; ahol nem normaszegés, elvárásokkal való játék, hanem hanyagság a sablonötlet, az el-laposodó zárlat.) Ez a mindössze százoldalas könyv egyszerre fergetegesen jókedvű, álmatagon szemlélődő, közállapotunk és köznyelvi állapotunk tekintetében pedig radikálisan, a végsőkig kritikus és sötétben pesszimista. Sőt, brutálisan az.

Bognár kötetében groteszkül kavarog mindaz, ami a hétköznapjainkhoz kényszerűen hozzátartozik: konditeremben edző rendőrök, kvadozó vállalkozók, gyilkos keresztapák, Fidesz és Jobbik, mangalicák, kolostorok, lakóparkok, ÁSZ és APEH, a magyar „történelmi” egyházak képviselői, Harry herceg, önkormányzatok és szövívők stb. Mindezek a kötet egészét egybefogó krimittörténetben találkoznak. A BULVÁR kulturális jelként, nyelvi elemként értelmezi és használja őket. Ez felszabadító; jó tudni, hogy a hatalom és annak összes rekvizituma valójában nyelvi jel, amivel egy jó vers azt csinál, amit akar.

Bognár krimiimitációjában vállalkozócsaládok mérszárólják le egymást, a nyomozók az észlelésről és a felderítés kognitív folyamatairól mondanak lírai monológokat, és a személycserre az ÁSZ élén is gyilkossággal oldódik meg (az elnök megöleti idősebbik fiát, hogy később a

fiatalabb kerülhessen a helyére). Mintha a várva várt új magyar krimi (hungarikum!) olvasnánk, a társadalmi erőszak groteszk tablóját – amire nemcsak azért vágyunk, mert az erőszakos bűntett és a felderítése élvezetet nyújt az arra fogékony befogadónak, hanem mert az erőszak-ábrázolás a fedésben maradó kortárs valóság feltárásának pontos eszköze. Az erőszaknak a fikcióban az a dolga, hogy szórakoztasson, borzongasson, élménnyé váljon; ha nem fikció, akkor pedig a rendőrségi és bulvárhírek karanténjában a helye. És akkor is borzongat, akkor is élmény, sőt, akkor is szórakoztat. Piaci áruvá szelídítjük, amelyre hatalmas a kereslet; és marginalizáljuk, mintha másodlagos hír lenne – mintha nem erőszak lenne minden. A BULVÁR posztmodern krimiparódiája kineveti ezt a félrenéző arisztokratizmust, de a leplezett kíváncsiságot, a véres hírekre való kیهezettséget, illetve azt a késztetést is, hogy elképzeljük „az embert a hír mögött”. A valóságra itt a túlzás utal, a törvényteleniségre a határt nem ismerő bűn – a nemi erőszakra a nemi erőszak. Ha bármit lehet, akkor a versben is lehet bármit: ez nem csak a közgépi időkben érvényes és sokatmondó játék a szöveg lehetőségeivel. Mindazonáltal, ami Bognárt e kérdések kapcsán a legjobban érdekli, az, úgy tűnik, a ma használatos, erőszakot elleplező beszédmódok funkciója, működése, szerkezete. Aképmutatás nyelve egyben az erőszak egyik eszköze is, ez derül ki a BULVÁR-ból. A *bulvár* tehát, ebben az értelemben, beszédmódot jelent, méghozzá a legáltalánosabbat, a leginkább szentesítettet, az elvárásoknak leginkább megfelelőt, amelynek az a célja, hogy fogyaszthatóvá domesztikálja a pusztítást, a tragédiát, a törvényteleniséget, a perverzsiót. Ez jóval tágasabb nyelvi szintér, mint mondjuk az *Index Velvet magazinjától* a *Blikkig* és tovább terjedő tartomány. A bulvár, Bognár szerint, önálló nyelv, a tehetetlenség beszéde, amely újabb és újabb fordulatokat, körülírásokat termel ki; és hatalmi nyelv, amely öszszeszevárija a viszonypontokat, párhuzamos valóságkonstrukciókat kényszerít ránk. Álszent, hazug. A BULVÁR ezt a nyelvhasználatot viszi a végéig, az abszurditásig – a normalizálóból csinál normaszegőt. Túlírja, túlfeszíti, túljátssza a mindenhol felénk áradó tartalmatlan frázisokat, és így nemcsak az ürességükre nyílik rálátás, hanem a mögöttük fedésben maradó rettenetes tartalomra is.

Bognár Péter versei nem tesznek különbséget zsurnalisztikus és politikai bulvár közt – de nem is kell és nem is lehet különbséget tenni. (Lásd például a *hungarikum* kifejezést.) Ez utóbbi úgy uralta el a magyar politikai közbeszédet, hogy valódi politikummal már alig találkozunk. Ezen belül Bognárt a politikai kereszténység retorikája foglalkoztatja a leginkább – a hazugság kenetteljes és részletesen kidolgozott nyelve, mely kitűnő alapanyag e versekhez. Mindezek miatt, úgy vélem, ma Bognáré a legfrissebb és legradikálisabb metapolitikai líra, amely nem merevedik bele nyelvkritikai megfigyeléseibe.

Az IDÉN HALASICS TAMÁS VEHETI ÁT A RUDAT című szöveg egyszerre karikőrözza a hivatalos közlemények és a „nemzeti”-„családvédelmi” kezdeményezések retorikáját. De megkapja itt a magáét az a férfiközpontú szemlélet is, amely a nőket birtoknak, eszköznek tekinti, és amelyet épp a családi értékekről szóló konzervatív bulvárszéd tart fenn:

„Halasics Tamás dunaszerdahelyi vállalkozó
Kapja idén a legjobb magyar apának és férjnek
Járó elismerést, a négy kiló
Huszonnégy karátos aranyból készült Rudat,
Jelentette be tegnap délután a MAMA
(Magyar Asszonyok a Magyar Asszonyokért).

A kúratórium 6:3 arányban úgy ítélte meg,
Hogy a 2011-es évben a jelölt férfiak közül

Halasics

Tett legtöbbet a speciális női értékek felismeréséért
És kibontakoztatásáért,
Hogy életünkben ne a fájdalom,
Hanem a megértés legyen a meghatározó elem.

Felesége méhrendszerét Halasics
Hatos betongyűrűvel vetette körül,
Az egyenként másfél méter vastag gyűrűk
Közé pedig gyapotot tömetett meg papírt,
Jelentette be tegnap délután a MAMA
(Magyar Asszonyok a Magyar Asszonyokért).”

Aztán elszabadul a szürrealitás logikája – de egy formai elem továbbra is feszesen a helyén marad; a páratlan versszakok zárata mindig: „Jelentette be tegnap...”, a párosaké pedig: „Hogy életünkben ne a fájdalom...” Semmiképp nem feledhetjük tehát, hogy variációs szövegkíséreltet olvasunk. Az ismétlés alakítja ki a BRUTÁLIS KETTŐS GYLKOSSÁG ÉRDEN indázó szerkezetét is.

A „hír”: „Varga Líviusz úr, fideszes honaty, / Étte-remtulajdonos, a budapesti éjszakai élet / Ismert szereplője / Szerelemfélétségből brutálisan meggyilkolta felesége szeretőjét, / Kobzos Ferenc Örs urat, / A Jobbik érdei szervezetének alapítóját.” Majd a feleség megsüttette a testet, Varga Líviusz egy kicsit evett belőle, végül az asszony őt is lelőtte. A történet Peter Greenaway A SZAKÁCS, A TOLVAJ, A FELESÉG ÉS A SZERETŐJE című filmjéből származik, ebbe tolul bele a mai magyar valóság. (Varga Líviusz egyébként a Quimby együttes tagja, a Quimby-dalszövegekből pedig többet is felhasznál a BULVÁR. A név itt elveszti referencialitását, bevonódik a játékba, éppúgy, mint a két párt elnevezése. Még ezt is meg lehet csinálni, Varga Líviusszal is, és olyan monstruózus jelölőkkel, mint például a Jobbik és a Fidesz.) Ebben a versben az ismétlés mindig a páros versszakok első három és utolsó sorában történik: „Félelem van a földön, / Az agy mélyéből följön a sírás, / És a térben jajgatásszerű nevetéssé lesz, / ... / És a térben jajgatásszerű nevetéssé lesz.” Úgy ellenpontozza ez a váltás a bulvárhír-imitációt, mint ahogy az ÁRAMÚTÉS VÉGZETT KÉT MUNKÁSSAL című szövegben a „tragikus munkaköri baleset” leírását siklatják ki a hirtelen felbukkanó bibliai idézetmorzsálok. Ezek tetőzik be a groteszk játékot – tartalmuk nincs, a szabadon engedett nyelv áradása hozza magával őket, mint egyfajta retorikai szélső értéket.

A BULVÁR diagnózisa szerint a politikai kereszténység retorikája nem is csupán az erőszak eszköze, hanem olyan verbális perverzión,* amely az elleplezést szerepjátékká változtatja. Minden önmaga ellentétébe fordul, az elkövető pappá válik, a tetteshez dicshimnuszokat zengnek, az esendő hatalom tévedhetetlenként szentesíti magát. És azért is perverzión, mert e beszédmód nem csupán ellephetetleníti az érveket, az argumentációt, hanem mert a hazugságot *imádat* tárgyává teszi. Bognár az OLETTKA ALÁERESZKEDÉSE AZ ÜVEGLIFTEL, a FEKETEMANGALICA-TENYÉSZTÉSBE KEZD DEBRECEN ÉS AZ IMÁDKOZZUNK című darabokban (az utóbbi kettő – az élete utolsó pillanataiban HIMNUSZ-t szavaló és virágápolási tanácsokat adó Herczeg Ferencné repetitív monológja mellett – a kötet két legerősebb verse) a politikai kereszténység retorikájából szentmise-paródiát csinál, tehát megint a végsőkig

viszi a szövegjátékot; ezt egészíti ki a KATASZTROFÁLIS ÁLLAPOTBAN A BUDAPEST–DEBRECEN VASÚTVONAL című vers, amelyben három „történelmi” és immár államilag is „bejegyzett” egyház főpapja, képviselője utazik közös benzines háttányon.

Bognár Péter a fiatal, kötet nélküli szerzőket elismerő Petri-díj 2011-es díjazottja, és ezzel azt a lehetőséget is megkapta, hogy első kötetét a Magvető jelentesse meg. De volt már egy kötet, amit csendben adtak ki, kis kiadónál, és csendben el is felejtettük, sőt, észre se vettük – magvetős könyve ezért igazi felfedezés. Mintha a játékszabályokat fessegető és átíró líra anarchiája megérintette volna a díjazókat is, így került a Petri-díj végül 2011-ben ahhoz, aki a politikai költészetben újat tud mondani. És érdekes módon Petrihez hasonlóan Bognár is kijelöli a társadalomkritika szférája mellett az *én* legprivátabb terét. Ám Bognárnál e szövegrétegek és szférák közt nincs átjárás. A BULVÁRban a közbeszéd stratégiáit imitáló és kijátszó darabok, illetve a krimiszál mellett olyan versek is szerepelnek, amelyek a személyesség törekény, belső tapasztalásaival, a tudattalan észleléssel foglalkoznak, a féllómmal, az érintéssel, a sejtésekkel, emlékezéssel, felejtéssel, városi térélményekkel. A különböző verstípusokat egyedül Bognár eljárásai kötik össze, az improvizatív, zenei megoldások, ismétlések és variációk, az asszociatív logika.

Egy-egy versben a zenei szerkezet olyannyira meghatározó, hogy akár egy kortárs abszurd opera vagy társadalmi varieté librettójában is el tudnám képzelni. Nem véletlen, hogy a Krétakör Színház FEKETEORSZÁG-ából származik a BULVÁR leghosszabb idézete, betoldása: a Lövedék monológja Tasnádi Istvántól, melyet Bognár az ISMERŐSÉVEL ITALOZOTT, VIZELÉS KÖZBEN FEJBE LÖTTÉK című nyitóversbe ágyaz be. A Krétakör improvizatív szövegei mellett Térey János és Borbély Szilárd költészetét tartom a kötet viszonypontjainak. Bognár Téreyhez a kortárs nyelvhasználatok mögött meghúzódó hatalmi viszonyok precíz bemutatásával kapcsolódik; ám az *én* Térey-féle mitizációját már nem találjuk meg nála. Borbélytól pedig az ismétléses struktúrák, a szerialitással való kísérletezés és természetesen a teológiai beszédmódokkal való játék vezet Bognárhoz, de anélkül, hogy nála ez negatív teológiává fordulna át. Ami pedig az erőszakábrázolást illeti: mintha Szorokin-da-

* L. a recenzió címét képező, 2013. január 7-i hírt.

lokot, könnyed Szorokin-etűdöket, -futamokat olvasnánk a BULVÁR-ban. Mindemellett a kötet rengeteg jelölt és jelületlen idézetet, áthallást tartalmaz (ezeknek a nem egészen hiánytalan listájával már a copyrightoldalon találkozunk). Bognár fittyet hány a szövegközi kölcsönzéssel kapcsolatos közmegegyezésre: ragaszt, kever, átír, átemel; még saját magától is lop, régebbi verseiből csinál betoldásokat. A nyelv radikális akadálymentesítésének része ez is.

Az ismétlés elveszi a kritika élet, domesztikálja a kritikus humort. Ami a határt feszegeti, idővel szövegtermékké válik, már nem újítja meg, hanem kielégíti az elvárásokat – remélem, hogy Bognár Péter költészetének zsigeri anarchiája mégis megőrzi magát.

Szűcs Teri

II

TISZTÁZATLAN BESOROLÁS

Bognár Péter világa hideg, kemény és ésszerű, mint a krómácel konyhafrontok, verseskötete semmilyen értelemben sem szokványos.

Borbély Szilárd fülszövege így hangzik: „Az utóbbi évek talán legerősebb költői hangja. Végre megint úgy tűnik, valamire mintha használható volna az avitt líra. Nem csak arra, hogy költők egymást olvassák, plusz még néhány ügyeletes kritikus. Bognár Péter szemtelen és tehetséges. Veszélyes kezdés, mert a magyar irodalom egyiket sem szereti. Főként ezt a két dolgot együtt. Údítóén pimasz. És az a szertelenség sugárzik belőle, hogy a nyelvvél való játék egy jó buli.” Ezekkel a mondatokkal nehéz lenne vitatkozni, annál is inkább, mert elég elnagyoltak – hiszen Varró Dánieltől Kemény Lilin át Petrik Ivánig bármelyik tehetséges költő első (vagy, mint Petrik esetében, még meg sem jelent) kötetéről elmondhatók volnának –, bár ez nem baj, hiszen nyilvánvalóan reklám céljából íródtak: hogy miután a reménybeli vásárló az érdekes cím miatt a kezébe vette a boltban a könyvet, lapozzon is bele.

Bulvár, pimaszság, játék, buli – ilyen kedvcsináló után mindenesetre éri majd némi meglepetés az olvasót, a reménybelit. Bognár ugyanis nem pimasz, hanem brutális, nem a bulváros tónust veszi át a tabloidokból, hanem a témákat, és a buli is csak annyira hangulatos, mint egy menekülttábor: a játék vére megy.

Igaz, arra, hogy Bognárnak brutálisak a témái, még akár legyintheznénk is – hiszen már a korábban oly kedélyes James Bond-filmek is erőszakosak –, csak hogy a témákat brutálisan is dolgozza fel. Az erőszak Homérosz óta nem újdonság az irodalomban, de hirtelen egyetlen kortárs költőt sem tudnék mondani, akinél ennek témája olyan kevésbé volna átesztétizálva, mint Bognárnál. (A kivétel talán épp Borbély Szilárd; az nem esztétizálás, amit ő csinál, hanem metafizika.) A BULVÁR-ban a gyilkosság, a megerőszakolás éppen az, ami a bulvársajtóban: gyilkosság és megerőszakolás. A költő objektíve éppoly elviselhetetlenül közel megy az áldozathoz, mint a paparazzóké, sőt még közelebb, mert itt-ott valósággal behatol a szereplőibe.

Ezen még az sem változtat, ha mindez, jobban megnézve, inkább csak a könyv egyik feléről mondható el, azokról a versekről, amelyek egy gyilkosságsorozat és az azt követő nyomozás körülményeibe avatnak be (már amennyire). Illetve ezek között is van néhány, amely a szakrális és a hétköznapi ötvözésének más korokban és másoknál már bevált eszközével hat (például az OLETTKA ALÁERESZKEDÉSE AZ ÜVEGLIFTTEL). Ezzel az eszközzel korábban Hollósvölgyi Iván ért el komikus hatást, újabban pedig például Vörös István használja. (Igaz, míg Bognárnak a hosszú sorok végét mintegy cifrázza ki-é-é-nek-lő-ő OLETTKA ALÁERESZKEDÉSE... vagy IMÁDKOZZUNK című verse a misekánon bevezető részének, a *praefatió*nak a tipikus dallammenetét imitálja, addig Vörös említett versei vagy Hollósvölgyitől például A JÓ SZPONZOR – „Az Úr az én szponzorom, nem szűkölködöm. / Fűves golfpályákon relaxál engem, / feszített víztükrű medencékhez terelget” – nyilvánvalóan zsolttárosak.)

Talán nem független ettől a jelenségtől, hogy a kötet legtöbb versét nem nagyon lehetne elszavalni. (Recitálni, oratóriumszerűen előadni nagyon is, de elszavalni közülük csak viszonylag keveset.) Az INTENZÍV HAVAZÁS KEZDŐDIK című vers, amelyben a páros sorok a páratlanoknak hol az azonosságig szöveghű, hol némileg különböző változatai, éppoly kevésbé él meg előadva, mint – más okokból bár – mondjuk az ID. HERCZEG FERENC I. című darab: „A szoba üres, / A szemközti épület homlokzata üveg, / Ennek az épületnek a homlokzata is üveg, / Az ágy mellett a telefon néma. // A férfi az ágyon ül, / Az ajka repedt, a hangja / Prüszkölésszerű, hangtalan csuklás, / Ingujja retkes, vizes rongy. // A víz hatórás jégvíz, / Felszíne

mozdulatlan, rétegei tiszták. / Alján a szennyeződés érintetlen, / A külvilágtól elzárt felület.” A szavalthatatlanság persze nem a retorikus előadásmód (van másmilyen is?) lehetetlenségét jelenti, hanem csak annyit: a vers önmagában nem áll meg a lábán, mert ahhoz, hogy az értelméhez való hozzáférésben egyáltalán reménykedni lehessen, vagy hogy legalább – a szónak bármely értelmében – szórakoztatónak találjuk, szükség van az egész kötet kontextusára. Annál érdekesebb, hogy a könyvben a mottó utáni első szöveg, a JÁTSSZÁK című szereplőlista a maga nagyon érdekes megoldásaival – „Lövedék – lopott, középkorú polgár [...] Harry herceg – angol trónörökös, fiatalabb polgár, első számú terrorcélpont [...] Fekete mangalicák – középkorú polgárok” – versszerűbb, de legalábbis önmagában élvezhetőbb, mint a kötet jó néhány, magát önálló versként tételező darabja. (Ami itt a sok, „polgár”-t illeti, ezek mintha nem elsősorban egy – lejárt szavatosságú – politikaimarketing-szótárból, hanem az antik vagy akár a Shakespeare-drámák színlapjáról volnának átemelve. Ami pedig Harry herceget: az angol királyi családot Hollósvölgyi Iván vezette be az újabb magyar irodalomba VIGYEN KI ENGEM ANGLIÁBA, LORD! című versével: „*Legyél anyám helyett anyám, Erzsébet, / és te légy apám nevében gyám, Fülöp, / nemes szülők híján tévútra térek / még, s ha így megy ez tovább, kikészülök.*”)

A BULVÁR versei között a szavalthatóság talán nem egészen külsődleges szempontján kívül azon az alapon is különbséget lehet tenni (a ciklusokra nem oszló kötet maga kelti fel az olvasóban az efféle rendcsinálási igényét), hogy mennyiben kapcsolódnak az említett gyilkosságokhoz, illetve a nyomozáshoz. A többé-kevésbé ezekkel összefüggő darabok mellett a könyvben olyan versek is olvashatók, amelyek a cselekménnyel csupán laza kapcsolatban állnak, és inkább csak az ennek háttérül szolgáló társadalomról nyújtanak antiutópisztikus víziót, illetve szerepelnek a kötetben a hagyományos költői megszólalás vonásait hovatovább jellegadó mértékben magukon viselő versek is. Mindezeket vagy majdnem mindezeket a szólalmokat egyetlen versbe komponálva előlegezi meg az első, tizenegy oldalas, polifonikus, szuggesztív és, mint a kritikák rendre megjegyzik, Tasnádi István és a Krétakör FEKETEORSZÁG-ának Lövedék-epizódjára feltűnően nagymértékben támaszkodó vers, az ISMERŐSÉVEL ITALOZOTT, VIZELÉS KÖZBEN FEJBE LÖTTÉK. Ezt az „újraírást” érin-

ti Molnár Dávidnak az *Irodalmi Jelen* honlapján megjelent rendkívül alapos, a kötet számos intertextuális összefüggését megvilágító kritikája is. A cím – PLÁGIUM VAGY READY MADE – kissé félreviszi ugyan az értelmezést, mert Bognár versei nem olyanok, mint Duchamp piszoárja, amennyiben nem arról van szó, hogy ezek talált szövegek lennének, amelyeket pusztán a művész címadó gesztusa és az irodalmi tér ruházna fel a műalkotás minőségével. Épp ellenkezőleg: mint egy internetes kommentíró („stupidlovesong”) írja, „*a Bognár-versek működése pont az inverze a readymade-nek (talált tárgy + saját cím helyett saját vers + talált cím), szerintem ez így nem ugyanannak a dolognak egy pontosításra nem szoruló alete*”. Bognár módszere tényleg inkább magritte-os. Ahogy Radnóti Sándor írja a HAMISÍTÁS-ban: „*Míg Duchamp ready made-jei a mindennapi használati tárgyaktól való megkülönböztethetlenséggel kísérleteznek, addig Magritte illuzionista művészete a képet a hasonlatosság körébe vonja, tükörré teszi, majd nem szűnő leleményű conceppal, ötletekkel vonja ki az érzéki tapasztalat köréből.*” Ahogy a festett pipa Magritte-nál „nem pipa”, úgy a Herczeg Ferenc nevű szereplő Bognárnál nyilvánvalóan nem azonos a hasonló nevű íróval, és Varga Líviusz „*fidesz honatyja, / Étteremtulajdonos, a budapesti éjszakai élet / Ismert szereplője*” sem a – kötetben különben többször megidézett – Quimby zenekar tagjával. Az ISMERŐSÉVEL ITALOZOTT...-ba mintha épp úgy lenne beillesztve (vagy ráillesztve?) egy nagyszerűre sikerült Szép Ernő-hommage – „*Galambok következtek alattam, / Én meg rájuk bámulva haladtam, / El a Tékóm előtt, a templom előtt, át a zebrán. [...] A lábuk, vagyis a meztelen törzsük nyújtózkodott, / Rezgették, mozgatták a lombjaikat, / Mintha ők – hajszálgöyökéig gyönyörben állva – / Egymás boldogsága miatt volnának kitalálva*” –, mint Magritte LE BOUQUET TOUT FAIT című festményén a férfi hátára Botticelli TAVASZ-ÁRÓL Flora alakja.

Molnár Dávid helyesen emeli ki, hogy Bognár versei többnyire nem szépek. Tényleg elgondolkodtató, hogy miközben a modern képzőművészet legérdekesebb alkotásai lemondani látszanak a szépség – végső soron talán a természeti szépre visszavezethető – fogalmáról, a költészet mintha kevesebb fogékonyságot mutatna az ilyen intellektuális megfontolások iránt. (E téren jellemző, hogy a kortárs versekben a megszólaló lírai én rendszerint szimpatikusan mély érzésű, de legalábbis szerethetően esendő.)

A BULVÁR versei tehát jellemzően nem szépek, de ami érdekesebb – erről korábban már volt szó –, sokszor nem is versszerűek. A kötet esztétikai becsét ugyanakkor nehéz lenne tagadni, ami azt jelenti, hogy Bognár igen szerencsésen tágitja ki a költészet határait, vagyis oda is képes verset írni, ahol korábban nem gondoltuk, hogy vers lehetne. Helyesebben verseskötetet ír nem versekből. Bár talán ez sem ilyen egyszerű, mert a kötetben nemcsak az önmagukban ritkán megálló nyomozós szövegek olvashatók, hanem néhány olyan különös darab is, mint a szűznemzéssel született pörölcápáról vagy az Állami Számvevőszéket afféle észak-koreai diktátordinasztiaként irányító családról szóló vers, illetve jócskán vannak határozott lírai énhöz köthető költemények is.

Ismeretekes korábbi, emlékezetes kísérletek a magyar irodalomból a „líraiatlan” (de nem feltétlenül avantgárd) líra megteremtésére. Beck András például nemrég nagyszerű cikksorozatban fedezte fel Karinthy ilyen versnek is értelmezhető NIHL című remekművét. (Egy idézet belőle, szinte találomra: „Bíró beszélt a neoimpresszionizmusról, / Én mondtam: mindent abba kell hagyni: / A művészetnek ne legyenek korlátai – / Se ütem, se vonal, se szín.”) „A NIHL nem a költészet hangján szól, írásmódjában nincs semmi irodalmias” – írja Beck a *Holmiban* (2011. május) megjelent cikkében. De Kálnoky egészen más típusú, bőbeszédű, anekdotikus Homálynok Szaniszló-versei is idesorolhatók. Bár ha figyelmesen megnezzük, a költő ezekben a komótos parlandóban előadott művekben is jócskán él a hagyományos költőiség eszközeivel. Az ELSŐ OLVASÓTERMEM című, rendkívül prózaian kezdődő vers („1919 nyarának elején tanyára küldték a hétéves kisleányt”) például hosszadalmas környezetrajzzal indul, és csak több mint harminc sor után tér vissza a főszereplőre: „Szóval, unatkozott a kisleány, s hallgatta a konyhában a legyek / halálos zümmögését a szalagforma légyapapír kárpadján / vagy a fúrjangos üvegcspadákban, hová az ecetes víz szaga / csalogatta az ostoba rovarokat / (abba is fulladtak belé).” Itt szerepel a versben először metafora (a légyapapír kárpadján), feldúsulnak a hangzóösszecengések (az idézet első és második sorában a szavak belsejében l hangok, a szavak elején h-k és k-k), illetve a „halálos zümmögés” szókapcsolatban is van valami költőiként megragadható szokatlanúság. Ami pedig a NIHL-t illeti, mint Keresztesi József e sorok írójának e-mail-

ben kifejtette, nagyon is van egy irodalmias és e minőségében a hatás szempontjából nélkülözhetetlen része a versnek: „úgy látom, hogy amikor a [...] végén bejön a szél veszekedve, ez a három sor elemeli az egész szöveget a radikális antiköltészettől, és ez a tradicionális – bár parodisztikus – megszemélyesítés valamiféle nehézkedési pontot vagy ellensúlyt képez ennek. Ellenpróba: takard ki ezt a három sort: »Akkor egy szélroham jött veszekedve / És bevágta az ajtót. // A szélnek mondtam egy gorombaságot« – és úgy olvasd el a verset. Abszolút megváltozik az egész!”

Bognár sem írta ki a lírát a kötetéből: a lírai én nagyon határozott hangját használó olyan versek nélkül, mint az életről és halálról nagyon szépen szóló KOKAIN SZÁLL A SPANYOL LEVEGŐBEN, vagy a még szebb – furcsa címével egyébként egy életveszélyesen korán világra jött újszülöttről szóló hírre utaló – GÖTTINGEN, 300 G, 25. HÉT című vers, a könyv sokkal egyeneműbb és sokkal laposabb is lenne.

A kötet utolsó versszakában a gyilkossági nyomozók megtalálják a bizonyítékot – amiről annyi tudható meg, hogy „kicsi, sokkal kisebb, / mint várni lehetett volna” –, az ügyek megoldása mégis homályban marad. A krimiről tehát kiderül, hogy – mivel nincs érdemi megfejtése – nem krimi, bár végig akként kellebbe magát. Arra mindenesetre nagyon alkalmas ez a szál, hogy rejtélyessége és brutalitása révén megteremtse a többi vers hangulati háttérét. Jó néhány vers ugyanis e nélkül a háttér nélkül csak egy szatirikus ötlet szellemes megírása lenne, így például az, amelyikben egy dunaszerdahelyi vállalkozónak mint „a legjobb apának és férjnek” négykilós, aranyból készült rudat ad át egy nőszervezet, vagy az, amelyikben az esztergomi érsek, egy református püspök és az országos főrabbi benzines hajtányon indul el az elszigetelt Debrecen felé, kétnapos bójittel és imával könyörögve „Magyarország fennmaradásáért” (bár „a hajtányt a legkisebb gyanús jelre visszafordítják, / Mivel nem lehet tudni, / Hány ember lakik arra, és kik ők”). Bizonys kifogások az erősebben lírizáló versekkel kapcsolatban is megfogalmazhatók. Az ambiciózus című ÓDA kezdete elég olcsó poén („Itt ülök ezen a csillámló támfalon, / És nem oly nehéz”), a közepén a szerelem és a fekete lyuk közötti összefüggés taglalása pedig „szökési sebesség”-estül, „gravitációs szingularitás”-ostul, eléggé túl van írva. Egyáltalán, a helyenként szinte a József Attila-i „Sül a hús, enyhítse étvágyad” szobakonyhás intimitású idilljét felidéző

szerelmes versek kissé idegenül szólnak ebben a kötetben.

...A jótékony szerkesztői figyelem ezen a ponton arra emlékeztette az alkalmi kritikust, hogy a szerelmi témájú versek „*a kötet szerkezetébe képek-ként vannak beillesztve*» (»180×180 cm, olaj, vászon, laparany« *stb. alcímmel*), három egymás után, ahogy később a *HOL VAN VALAMI című Prufrock-átírat is, a 94–95. oldalon*”. Kritikájában ezeket Molnár Dávid is regisztrálja: „*A kötetben egyébként is jelentős szerepet játszik a háttér. A szöveget aláfestő kísérőzeneként »hallható« Parov Stelar, háttérképként szemlélhetőek Gustav Klimt festményei (A csók, az Életfa, A három életkor, a Remény I. és A szív), amelyeket a címek alatt megadott méretek és technikai adatok alapján ismerhetünk fel*”. Idetartozik tehát A DÉLELŐTT BEKERETEZÉSE is (mérétei alapján ez felel meg a REMÉNY I. című festménynek), amely már címével is mintha arra utalna, hogy ezek a versek elkülönülnek a kötetben belül – talán nem háttérként, hanem – zárványszerűen, mintegy külön művészi világot alkotva.

Mindent egybevetve, Bognár Péter „*tisztázatlan besorolást*” kötete (A KVAD című vers szerint ilyen jármű a kvad) a szöveg minden szintjén rendkívül gazdag invencióban, külső és belső utalásaival pedig teljesen átgondolt benyomást kelt, úgy érzem, többnyire még az is hasznosul esztétikailag, ami nem feltétlenül pozitív értelemben zavarba ejtő benne.

Kőröcs Imre

TÖPRENGÉSEK EGY ÉLŐMŰ FÖLÖTT

*Kemény István: Állástalan táncosnő.
Összegyűjtött versek 1980–2006
Magvető, 2011. 482 oldal, 3480 Ft*

*Kemény István: A királynál
Magvető, 2012. 72 oldal, 2290 Ft*

A 2011-ben fél évszázados költő számvetéseként és ünnepeléseként készült el az ÁLLÁSTALAN TÁNCOSNŐ. ÖSSZEGYŰJTÖTT VERSEK 1980–2006 című kötet, amely a szerző számára alkalmat teremt (het)ett eddigi verstermésének összegyűjtésére, évszámokkal, dátumokkal való egyeztetésére,

ellátására. Az ÖSSZEGYŰJTÖTT VERSEK az eddigi kötetkompozíciók szerkesztettségével, megkomponáltságával szemben egy új, a versek befogadására és a teljes Kemény-oeuvre-re következményekkel járó másféle koncepciót érvényesít: az időrend uralmát. Az ÁLLÁSTALAN TÁNCOSNŐ megjelenése gesztusok parolája – egyfelől a szerzői „felkínálás” gesztusáé, amely egyfajta nyíltsággal tárja ki eddigi életművét, költői műhelyének bizonyos titkait, mintha fiókjában, naplóiban engedne kotorászni, másfelől a Kemény-versek befogadói, mondhatni, rajongótáborra, felé tett – kiadói, szerkesztői – gesztus, mely látni akarja és látni engedi e költészet eddigi teljességét egy újfajta fénytörésben. Ám mind az első ránézésre kedves „alkalmi könyvtett”, mind az érdekes vállalkozásnak tűnő koncepció s mindennek megvalósítása kérdéseket vet fel, olyanokat, amelyeknek elrendezése, megvalósítása kapcsán (újra) szemrevételezhető a Kemény-líra és -receptió egésze.

Az ÁLLÁSTALAN TÁNCOSNŐ az 1980 és 2006 között keletkezett versek összegyűjtésére vállalkozik, hangsúlyozzuk: 2011-ben, így az utolsó négy-öt év verstermése értelemszerűen kimarad a kötetből, amit óriási nagyvonalúságnak, „pazarlásnak” tarthatunk, mintha a magyar kulturális viszonyok közt, de egyébként is, oly gyakran nyílna lehetőség összegyűjteményes kötetek kiadására. Azt érteni vélem, hogy nem kívánták (szerző és/vagy kiadó) a legutóbbi Kemény-kötet, az ÉLŐBESZÉD (2006) óta keletkezett verseket hozzácsapni a gyűjteményhez, hiszen ezeknek a verseknek is jár egy cikluselv alapú első megjelentetés; s az üzleti szempontokon túl valóban nem lett volna szerencsés – a Kemény-életműre és a versekre nézve – a hozzátoldós, az ÁLLÁSTALAN TÁNCOSNŐ időrendi koncepciójába beleprésselt megoldás. Ugyanakkor jól látható, hogy a legutóbbi évek versanyaga a gyűjteményes kötet készültekor már szinte teljesen készen állhatott, amit A KIRÁLYNÁL című kötet 2012-es megjelenése mutat. Az kevésbé zavar, hogy a kiadó így két verseskötettel üzletelhet, hiszen a piacról él, és költői-szakmai intenciók és megfontolások is azt erősítik, hogy két külön kötetnek kellett készülnie és megjelennie, mégis az olvasók jártak rosszul. Egy olyan összegyűjtött kötetet kaptak, amely mégis hiányos, a kerek évfordulóra készült gesztusértékű gyűjtemény öt évvel meg rövidült, tehát épp alkalmi-ünnepi funkcióját

nem tölti be, s a legutóbbi versek így kívül rekedtek az időrendet érvényesítő elrendezésből. A Kemény-életmű első ötven éve csak a két kötetrel együtt teljes, holott csak a megjelentetés sorrendjét kellett volna felcserélni, így az üzleti érdek sem sérült volna, hiszen minden Kemény-olvasó megvásárolta volna a – korábban megjelentő – új kötetet, a gyűjteményes kiadvány pedig gazdagodhatott volna A KIRÁLYNÁL verseivel, természetesen időrendben, s az ÖSSZEGYŰJTÖTT VERSEK nyugodt lelkiismerettel lehetne valóban az, aminek lennie kellene.

Talán mindez szórszálhasogató okoskodásnak tűnik, mert ugyan mit változtat mindez Kemény költészetén s főként magukon a verseken. De úgy tűnik, mind a szerző, mind a szerkesztők tudatában vannak a ciklus- és kötetelrendezés jelentés-felhajtóerejében: a cikluselv hagyományhoz kapcsolódó, a versek egymásra vetülésének, párbeszédének lehetőségét és teret adó, jelentéseket és átfogóbb jelentésegységeket megképező „funkciójában”. Továbbá annak is, hogy a kontextusok megváltoztatása a szövegjelentések mozgását eredményezheti, hiszen ha minderről nem lett volna valamilyen előzetes elképzelésük, az ÁLLÁSTALAN TÁNCOSNÓ esetében nem vállalkoztak volna az összegyűjteményes kötetek kiadási szokásaitól merőben eltérő rendezési elvre, játékra. Egymás mellé helyezve az egyes verseskötetek ciklusok mentén haladó olvasását, olvasatát – továbbá recepcióját, amely épp a versciklusok elrendezését, kontextusát szem előtt tartva értelmezi a köteteket és az egyes verseket is – és az ÁLLÁSTALAN TÁNCOSNÓ időrendben haladó versfolyamát –, amit részéről figyelemre méltó, izgalmas vállalkozásnak tartok –, érdekes megállapításokhoz juthatunk, általánosságban is és konkrétan a Kemény-életművet érintően is.

Az ÖSSZEGYŰJTÖTT VERSEK időbeli cezúrák nélkül, látványosabban rajzolja ki Kemény költészetének ívét, motívikus, tematikus, poétikai eszköztárának változását, alakulását, mozgásait, versbeszédének formálódását, amit az egyes kötetek időben mindig megszakadó, meg-megpihenő sora is jól érzékeltet, de nem ennyire plasztikusan. Kemény költészete hőmpolygó folyam, amely a felszínen vagy a felszín alatt mindig viszi, sorozja magával előzményeit, fontos hordalékait, amelyekből időnként véglegesen a partra vet, odahagy valamit, más elemeket pedig felkap, magába omlaszt, tovavisz, őrizve,

hordozva, de egyben szüntelenül formálva valami lényegit, valami fontosat, valami keményit. A költőnek nincsenek éles korszakváltásai, alkotói pálfordulásai, s bár költészete az évtizedek *folyamán* hosszú utat járt be, s így a kezdet és „vég” között már óriási a távolság, látványos törésvonalak nélkül formálódik kötetről kötetre ez a poézis, gördülnek át egyes versek egyik verseskönyvből a másikba, egyik kontextusból a másikba, sokszor jól látható irányvonalak mentén. A szövegmozgatást, áthelyezést, ismétlést szemléltető példák szép számmal adódnak; olykor jól érzékelhető közreadási megfontolások látszanak, mint például a JÁTÉK MÉREGGEL ÉS ELLENMÉREGGEL (1987) esetében, amely érthető módon apró változtatásokkal ismétli meg a kis példányszámban megjelent, szűk körben terjesztett legelső kötet, a CSIGALÉPCSŐ AZ ELFELEJTETT TANSZÉKEKHEZ (1984) verseinek nagy részét, sőt szinte teljes ciklusait. A versek továbbvitelére és ezáltal a kontextus jelentéskonstruáló mivoltára jó példa az EL című költemény: A ROBOLDKÓRUS záróverseként teljesen más jelentéseket implikál, mint A NÉMA H-kötet második ciklusának első darabjaként; vagy a köteteket forgatva láthatjuk A VAK FILOZÓFUS ÉS A ZAJOK „örök vizsztatérését”: A TÉMÁK A ROKOKÓ-FILMBŐL A ROBOLDKÓRUS-ba, majd értelemszerűen a válogatott versekbe vándorol. A szövegek (újra)rendezésének jelentéskonstruáló tudatossága a VALAMI A VÉRŐRL. VÁLOGATOTT ÉS ÚJ VERSEK (1998) esetében is kiválóan megmutatkozik; ez a kötet már ekkor tanúskodik az életműdarabok elhelyezésének intencionáltságáról, noha éppen az ÁLLÁSTALAN TÁNCOSNÓ eljárásainak inverzét végzi el, nem összegyűjt, beválogat, hanem szelektál, kiválogat műveket, már megjelenteket is mellőz, de megtartja a cikluselvet úgy, hogy éppen a korábbi kötetcímetek „fokozza le” ciklusokká, besorolva AZ ELLENSÉG MŰVÉSZETE (1989) prózakötetet is a ciklusok közé, tehát átrendez, újfajta párbeszédet nyit, és mindössze tizenkét új verset illeszt a kötet végére, amelyek közül nyolcat a következő, HIDEG (2001) című kötet különböző ciklusaiba visz tovább. Az ÖSSZEGYŰJTÖTT VERSEK mindehhez az alakulástörténethez újabb adalékokat szolgáltat, mégpedig leginkább azt mutatja meg, hogy az egyes művek a keletkezési időpontjukhoz képest mikor kerültek kiadásra, mikor és miért válogatódtak be egy-egy ciklusba, pihentek-e, érlelődtek-e éveket vagy sem, milyen jellegű műveket mellőzött a szerző

a kötetekbe rendezés során. Mindez a filológusi vénákat is megmozgató számbavétel azt érzékelteti, hogy az oeuvre eddigi darabjai az életművön belül nagyon is eleven mozgásban vannak, nincsenek lezárt periódusok, végérvényesen rögzített helyek; s ez a Kemény-szövegek szemantikai nyitottságát hangsúlyozó befogadói konszenzust is alátámasztja, és megerősíti azt az irodalomelméleti belátást, hogy a szerzői-szerkesztői implikációkkal összhangban a különböző interpretációk létrejötte nem független a szövegek térbeli, sorrendbeli, megjelenési kontextusától, közegétől; s az idő múlásától sem. A nyelvi jelek szemantikájának kiszolgáltatottságára, referenciafüggőségére, a referenciaváltásokból is következő jelentésbeli *el-kü-lönböző-dé-sek* végtelenségére reflektál A NÉMA H-kötet – melynek a jel- és jelentésképződés egyik kitüntetett témája – SZTELÉ versének intelme: „Fordíts külön figyelmet arra, hogy jelent- / heti egykor majd a KIRÁLY a királyt, a LEG- / NAGYOBB pedig a legnagyobbat ismét. Ezeset- / ben jól nézz körül, van-e legnagyobb király, / mert szabadulhatsz, ha a mondatba végre azt / a nevet írod.”

Az ÖSSZEGÜJTÖTT VERSEK egyértelműen átforgalmazja a referenciákhoz való viszonyt, koncepciójának alapja a szigorú időrend, ami szétdúlja a korábbi kötetek ciklusegységeit, (külső) időtől független lekerekítettségét, a versek összeszokott (tematikus-motívikus) társulását, összetartozását, s így szétszórja a jelentéseket is. Cserébe a versek alá feltüntetett dátumok lehetőséget adnak arra, hogy a műveket külső referenciák alapján ragadjuk meg, valós vagy „képzelt” társítások mentén értelmezzük, a szerző életrajzi eseményeihez, politikai, történelmi eseményekhez kapcsoljuk, amelyek helyenként valóban igazolhatják olvasataink helyességét, mint például a gyermekek születésének boldog időszaka vagy az 1999. április végi Szerbiát érő NATO-bombázások magyarországi szerepvállalása felletti felháborodás „friss” versei (hat és fél vers egy napon). Azonban Kemény költészetének szimbolikus, metaforikus, beszédmódbeli vonásai, a jelentésrétegeket verseken belül is elbizonytalanító, felszámoló poétikai jegyei nem különösebben teszik lehetővé a referenciális olvasatokat, a dátumok játéka inkább a befogadó saját történelmi és időhasználatának versekkel való szinopszisa, összehangolása által adhat új-fajta olvasási élményt.

Az ÁLLÁSTALAN TÁNCOSNÓ minden terelés, részekre bontás nélküli kötetlen bolyongást tesz

lehetővé Kemény versvilágában, a keletkezési dátumokon kívül semmi nem befolyásolja figyelmünket, belefeledkezésünket, érzelmünket és értelmünket, szabadon torpanhatunk meg korábban átsiklott verseknél, egyes művek önértékei így, nagyobb kompozícióból kiragadva jobban kimagaslanak, ám a gyengébb darabok is jobban kiugranak, amelyek korábban esetleg egy-egy ciklus kontextusába állítva, más versek ragyogásának visszfényében kaphattak „értéket”, vagy feltűnés nélkül húzódkhattak meg a cikluscím árnyékában. A befogadó tehát jobban magára marad a versekkel, ami olvasói alkattól függően lehet felszabadító vagy éppen nyomasztóan elveszejtő; annyi bizonyos, hogy a kikerekítő interpretációk számára jóval több kapaszkodót nyújt a ciklusba rendezés, amely során a befogadó szorosabban egymásra, egymásba olvassa a verseket, szívesen rendeli alá magát cikluscímeknek, mottóknak, a szerző intencióinak, a jelentéstulajdonítás imperatívuszának, s kétségkívül nagyobb lehetőség nyílik a tágabb, átfogóbb értelmezési mezők, poétikai ívek megrajzolására. Kemény István ciklusai, főleg a későbbi kötetek felé haladva, különösen zárt egységek, a ciklusok címei nemegyszer a cikluszáró versek címeivel vagy éppen zárószóival egyeznek, körkörös és a késleltető feszültség végponti feloldásával zárulnak önmagukba. A cikluselv nemcsak a befogadásra, értelmezésre, hanem magára a versolvásra is – talán ezzel kellett volna kezdeni – hatással van, más a tempó, más a lélegzet, a szünet ritmusa, másként pihen meg az olvasó, itt lezár, nyugtáz, megnyugszik, amott (az „ömlesztetben”) szünetet tart, levegőért kap(kod), piheg. Számomra az ÁLLÁSTALAN TÁNCOSNÓ túl sok, félelmetesen és rendszertelenül nagy, a felszabadító bolyongás, főként betűrendes útmutató hiányában inkább eltévedés, hajsz az „elszabadult eposzok” után, a „Vissza a kályhához, ha megvan” bosszantó újra- és újrakezdése, hiszen egyben nem fogadható be ez a szépségesen sűrű, tartalmában is mitikus idöket és történelmi múltakat egymásra montírozó költészet.

A bolyongás és eltévedés helyett, egyéb kapaszkodók hiányában, végül felfeküdtem a folyamra, hagytam magam végigsodorni (végigtáncolni) a köteten, epikus mámorra nővele a versek, képek özönét az idő menetének engedelmességgel (de közben félttem, nehogy úgy járjak, „mint beteg táncoslány aki holtan hull ki a táncból”).

Tehát, ahogy említettem, leginkább a folyamat, a motivikus-tematikus és poétikai ív észleléséhez, átlátásához járul hozzá a 2011-es kötet. Mintha egy ósvadonból, egy gomolygó kozmikus ködből, katasztrófavíziók örvénylő tömegéből, egy megfoghatatlan, artikulálhatatlan érzelmi-fogalmi telítettségéből, a kimondás költői vágyából indulna ez a líra, s tisztulna le számos útvonalat át- és bejárva, fogalom- és problémakörök, motívumok, beszédmódok egyre kontúrósabb, ember- és individuumközelibb megszólalásaiáé, „*célszerű romokká*”. A korai költészet jelen idejű vízióiba, utópikus látomásaiba összeterelt történelem- és emberiségképe, pátoszos-dekadens korhangulata, sejtető, „mitikus”, a romantika és szimbolizmus (reflektált) fogalom- és képhasználatától sem visszariadó, legtöbbször rögzít(het)etlen megszólalójú versbeszédétől, a mindent leépítés, mindent átforogtatás, „a nullán” poétikájától A KOBOLDKÓRUS-kötet már érezhetően elmozdul, és a korai Kemény-líra kiérleltebb változatát nyújtja. Ebben a kötetben a (kor)hangulati „látványelemek”, szimbolikus látomások körvonalazhatóbb tematikus körökre és problémahalmazokra vetülnek, nem tűnnek teljesen el, de irányt és gondolatit alátámasztást kapnak. A férfivá érés kötete-ként is aposztrofált versekben a gyerekkor, a személyes múlt (emlék), az individuum önmagára ébredésével, találásával szükségszerűen megképződő magányérzet és a kötet ELRAGADTATÁS-ciklusának „valami boldogsága” a versekben megszólaló (önfeltáró) én feltételezhetőségéig, felsejléseig is eljut, ami nem jelent bármiféle rögzíthetőséget, pláne nem alanyiságot, de a korábbi kozmikus-posztromantikus-mitikus látásmódot emberi – (élet)időbeli, történelmi, térbeli – léptékek váltják fel.

Ennek ellenére a Kemény-recepció éppen ez időszakban talál rá a kezdeti tehetetlenség, értetlenség feloldásaként a posztmodern mindent megmagyarázó és üdvözítő fogalmára e líra megoldókulcsaként. Természetesen nem alaptalan Kemény István költészetével kapcsolatban a posztmodern kategóriáival operálni, főként, ha a jelek, jelentések – beleértve az énnel nevezett kategóriákat is – elbizonytalanítását, kiüresítését, elkülönbözését, a képsorok szétcsúsztatását, koherenciájának teljes szétbombázását, a nyelvi heterogenitásból fakadó ellenszólásokat vagy a történelem nemhogy teleologikuságával, de értelmezhetőségével szembeni

szkepszist tekintjük. A jelentésrétegek, képsorok, idősíkok és különböző beszédmódok egymásra halmozásából adódó kiolt(ód)ás, felszámolás, a jelek, jelentések kiüresedésének és a megnevezés lehetetlenségének tapasztalata legreflektáltabban, A KOBOLDKÓRUS-ig ívelő folyamat eredményeit nagy versekbe oltó betetőzés-ként, összegzésként A NÉMA H című kötetben mutatkozik meg. Mindezek ellenére Kemény költészete nyelvi, szemantikai, formai, beszédmódbeli (ironikus) eszköztárának posztmodernitása vagy posztmodern fogásai ellenére sem közelíthető, érthető meg lényegi módon kizárólag e tartományon belül; ahogy ezt az értelmezők egy köre is artikulálja.¹

A posztmodern retorika, versépítkezés alatt, minden bizonytalanság, jogos rákérdés, történelmi-emberi kiábrándultság mögött ott rejlik a metafizikai alapok, bizonyosságok, fogalmak iránti vágy, igény, már egészen a kezdetektől „*Érződik, / hogy a tájnak kikapcsolt Központi Titka van*” (ÚT A HANYATLÁS NYILVÁNVÁLÓ JELEI KÖZÖTT). S bár a versek tanúsága szerint a művek megalkotója tisztában van a versbeli én szemantikai-poétikai centrumszerepének felszámolásával, minden dolgok idő-, tér- és jelentésbeli disszeminációjával, az igazság megtalálásának lehetetlenségével, a történelem értelmetlenségével, mintha mégsem adná fel mindezek keresését, valamilyen módon való megragadását, megtapasztalását, műalkotásba transzformálását. A megszólaló ének körvonalazhatatlanságának egyértelműségét a korai kötetek a kérdés tüntető reflektátlanságával erősítik fel, a későbbiekben azonban az én „ürességének”, megragadhatatlanságának kérdései explicit módon is előtérbe kerülnek, hiszen az önmagához, önmaga történelmi és léteidejéhez érkező, az egzisztencia lehetőségeit feszegető versbeszélők kénytelenek e kérdésekkel is – a biztos válaszok lehetetlenségének tudatában is – szembenézni, mint ahogy az ÉLŐBESZÉD-beli SANZON katonon kérdése is teszi: „*Hogy mondjam meg neki, hogy nem vagyok én?*” Mégis, s most akár a Kemény István-i mégis-morál fogalmának, megképzésének lehetünk tanúi, a megnyilatkozások kontextusa, a dialógushelyzetek sokasodása, „*mégis azt állítja, hogy minden bizonytalanság dacára, valaki mégis megragadható kell legyen*”.² S a személyiség alapproblémáihoz hasonlóan a lét, világ, történelem kérdései makacsul ismétlődnek, egyre nagyobb intenzitással az időben (kötetek-

ben) előrehaladva, és a versek mintha egyre inkább kételkednének a mindent elbizonytalanító (posztmodern) relativizmus érvényességében, (olykor) kimondva a konklúziót is: „*Mert nem lehet kikerülni mindent.*” (A TITKOS FÉREG.)

Hasonló végkövetkeztetésekhez jutunk, ha Kemény történelempontosságára felől (mely minden kötetének kitüntetett terepe) közelítünk a posztmodern kérdéséhez, illetve túlhaladásához. A *nagy elbeszélések* végének konstatálása és kimondása (Lyotard) a történelem mint történet, elbeszélhető, ok-okozatba állítható folyamat lehetőségét szünteti meg, s a történelemlről való beszéd ironiájának, a relativizmus folytonos reflektálásának és a történelmi-nemzeti viszonyítási pontok, legitim kapaszkodók felszámol(ód)ásának kényszerpályáit írják elő. Mindez „*nem pusztán egyfajta kábaságot és keserűséget eredményez, de együttal megfosztja a posztmodern embert egy fontos cselekvési ösztönzőtől, ami ősei és talán saját élete korábbi szakaszának jelentős hajtóereje volt.*”³ Pontosan ebből a kábaságból, talajvesztettségéből fakadó elbizonytalanodás, félelemérzet és eltévedés jellemzi Kemény korai történelemszerűletét, amely egyfelől sajátos – Metayer szerint közép-európai paradoxonként – nosztalgikus érzéseket is előhív, felváltva helyenként a kötelező ironiát, ami sok esetben inkább a történelemmel szembeni saját vakságunkra és tehetetlenségünkre vonatkozik, s nem magára a történelemre. Másfelől, s ez már a korai kötetekben is kirajzolódik, mítosszá formálja, mitikussá hangolja a történelem holt maradványait, időtlenséget és „örök érvényű” tanulságokat, belátásokat és társítva eseményekhez, korszakokhoz, leginkább különböző történelmi korok egymásba simításával, összedolgozásával. A történelmi utalások karneváli kavalkádja, virtuóz játéka, mítoszok fúziója alatt mégis megvillan valamiféle rend lehetősége, ígérete, még ha a történelem „szövedéke” a beszélők intenciója, meghatározhatatlan és így illegitim pozíciójának tudása miatt „*mindig fel [is] feslik valahol*”. A történelem ismétlődő és visszatérő jellege az „örök visszatérés” mítoszeremtő tendenciájaként is érthető, melynek költői megvalósíthatósága a beszédpozíciók bizonytalansága és a posztmodern retorika köpönyege alatt vitatható ugyan, de mindenképpen értékek alapján, azokból vagy azok hiányából kiinduló gondolkodásmódot feltételez, olyan, az emberi létezés morális alapkérdéseire érzékeny költészetet elő-

legez (majd vált valóra), mint amilyen például az ÉLŐBESZÉD Káin-ciklusában artikulálódik, s amely akár Vörösmarty posztmodern, sőt modernitás előtti romantikus történelem- és emberiségvízióival is rokonítható alapállását tekintve. Sőt, talán ennek a posztmodern korhangulat, értékválság alatt munkáló metafizikai hangoltságnak, alapállásnak megerősödése vezethetett a posztmodern pluralitását, elbizonytalanítását már csak részlegesen mozgósító ÉLŐBESZÉD-hez vagy a közéleti költő szerepét is (fel)vállaló alkotói lépésekhez, döntésekhez. Sőt, a nagy kérdések mintha tudatos provokatív daccal történnek elő a 2000-es évek első felében, a metafizikus szorongás kérdéseinek sokasága „*kivételes intenzitással, az ő szavát kölcsönvéve, »pofátlan« nyersséggel szólal meg*”, ahogy Angyalosi Gergely elismerő döbbenettel összegzi.⁴

Mindez, a posztmodern egyébként is képlékeny kereteit átlépő alkot eredményezi azt is, hogy Kemény költészetében a nyelvi elbizonytalanítás a legritkább esetekben jut el a teljes nullfokig, a versekben jeltöredékekkel, maradékokkal, jelentésemlekekkel, szimbólumtöredékekkel dolgozik, s amikor korábban kifulladászt „nagy” fogalmakat (remény, szív, folyó, hajó, könny stb.), de főként mitológiai, bibliai, történelmi utalásokat használ, az ironia, kiforgatás, elbizonytalanítás mellett folyamatosan ébren tartja a gyanút, hogy mindezt akár komolyan, szó szerint is érthetnénk. (Próbára téve ezzel befogadói affinitásunkat, attitűdünket, beidegződéseinket, reflexióinkat – s nem melleleg épp ez az eldönthetetlen kettős játék, pátosz és ironia egymásba fordítgatása, billegetése eredményezi az új, közéleti versek óriási sikerét, rajongását, de másfelől az elutasítók, fanyalgók táborát is.) Alapvető törekvésnek tűnik a megkopott, kiüresedett fogalmak „megtisztítása”, repoetizálása az allegorizáció, szimbolizáció és a korai kötetekben a mitizáció eljárásaival.⁵

A közéleti szöveg emlegetése bevonja értelmezési körünkbe A KIRÁLYNÁL-kötetet, amelynek egyértelmű újdonsága ezeknek a verseknek csoportos feltűnése, ciklusba rendezése (AZ EGYIPTOMI CSÜRHE). A legújabb Kemény-kötetet azonban nemcsak a közéleti költészetet rehabilitáló, rekontextualizáló, a kortárs irodalmi élet által némileg mesterségesen gerjesztett irányának, vitáinak Kemény István-féle megvalósítása miatt érzem jelentősnek. Tovább erősödött a számadó, összegző, elszalasztott és a még megvaló-

sítható lehetőségeket számba vevő tematika, amely mellé az élet és halál kérdéseit, a túlvilág mivoltát kutató, transzcendens kapaszkodókat kereső versek is társulnak. Az ÉLŐBESZÉD-ből ismerős közvetlen hang, dialogikusság, a „komoly helyzetre való tekintettel” szinte automatikusan működésbe lépő önironia és játékos feloldás tovább erősödik, tisztul. A létösszegzés, számvetés, bizonyosságkeresés vershelyzeteiből fakadóan az odafordulás, megszólítás (önmaga vagy másvalaki), az én-te helyzetek beszédmódja uralja a kötetet, amely közvetlenségével szerethetővé, emberien esendővé teszi a versek megszólalóit, másfelől megidéri a modernség nagy számvetőit, elsősorban Kosztolányit és József Attilát, de helyenként Adyt, Pilinszkyt, sőt Petrit is, és Arany Jánost is nyugodt szívvel ide-sorolhatjuk. A KIRÁLYNÁL azért válhat Kemény költészetének újabb jelentős darabjává, mert a dolgok lényegére való rákérdezés, még ha a válaszok vershelyzettől függően elbizonytalanítók, szertefutók, részlegesek is, soha nem válik sematikussá, egysíkúvá; tökéletesen érzékelhető a versbeli megszólalók észjárása, dilemmái, az egyéni és társadalmi lét, költői szerep, a magán- és közzszféra, a történelem és a történelmen túli dolgok szétszálazhatatlanságának tudása és ennek a tudásnak poétikailag megformált vetületei. A létsíkok ilyenfajta szoros egymásba fonódottsága, összefüggésrendszere a ciklusok tematikus szerveződésének ezért inkább csak erővonalait mutathatják, a rákérdező én pozíciója a magánéleti és közéleti szálakat elválaszthatatlanul egyben tartja, történelmi események, fontos morális dilemmák nemegyszer az intimszféra közegéből bontakoznak ki, ahogy az egyetemes kérdések is személyes megjegyzések gyűrűjében kerülnek kifejtésre. Ezzel az összetett, mindent együtt mozgató, árnyaló beszédmóddal járja körül a kötet a költői feladat- és szerepvállalás kérdéseit is, folyamatosan felszínre tartva a költő, az ember mint társadalmi lény, az ember mint mulandó magánember szerepeinek összecsúsztatását, problematikáját, s a folyamatos közel hozás által legitimálja beszédmódjainak sokféleségét, mondandójának érvényességét.

A MERT MEGUNTAM, HOGY HALLGAT cikluscím nyitánya töri meg a csendet, vonja be a létet, az élet és halál dolgait a diskurzusba. A megszólaló a Deus absconditus hallgatásával szegezi szembe a saját és a világ dolgait, az ittlét véges-

ségének tudatában, „valami” bizonyosság reményében faggatja a túlvilágait, indul a „*Legszélére*”, a költő – vátesz? – elszánt tudni vágyásával, hogy „*átszóljon vagy átkiabáljon*” *innen oda*, a beszéd, a szólás, a költészet erejével, hatalmával. A mindössze három darabból álló ciklus az emberi lét rövidegét, lehetőségeit felmérő alaphelyzetből indul, a költő mintegy az élet küldöttként, ahogy ezt a címadó A KIRÁLYNÁL-ban tettelezi, s önmagával, környezetével, nemzettel számot vetve a végpontig, valami különös erőnek engedelmeskedve, a „*Legszélére*”, a REMÉNY záróciklusáig érkezik, tekintetét a halálnak szegezve: „*nekem már / minden, de az égvilágon minden / ugyanannak az egy szem, ősz szakállú / kedves kis halott öregnek látszik innen*” (ROMOS DALOCSKA).

A DE MÉG ÍGY IS MAJDNEM-ciklus leginkább az én, a mulandó ember számvetése, a versbeszélő a megszólított „*szívem*”-mel egységesíti önmagát, a vitázó, tiltakozó, ellenkező, emlékező beszélő az életet végigkísérő szerelmi-emberi-társas játszmáink, dialógusaink szerzeágazó, az eseményeket és érveket mindig relativizáló, szubjektív nézőpontokba terelő és kényszerítő folyamatait ragadja meg, amelyekbe valahogy mindig bele van kódogva egymás (teljes) megértésének lehetetlensége, a tévedések, félreértések szükségszerűsége. Az elrontott döntések, a cselekvés vagy éppen a tétlenség utólagos mérlegelése mutat rá arra, s igazolja némileg a korábbi kötetekről elmondottakat, hogy az amorális magatartás, az eszme nélküli lét hosszú távon tarthatatlan, az idő előrehaladtával a dolgok ártértekelése szükségszerű; a kollektív (történelmi) emberi bűn magunkra vételének kikerülhetlensége is rendre tematizálódik Kemény költészetében, erőteljesebben az ÉLŐBESZÉD Káin-ciklusa óta. A bibliai kontextus egységesítő, személyes sorstól eltávolító korábbi problémafelvetéseit most az egyéni felelősség kérdései is kiegészítik: „*nyugtattál, eszmék nincsenek is, csak / télen a szürke, nyáron a kék ég, / és így tettél, szívem, szeretetből, / morálisan mozgásképtelenné*” (ÖTVENHAT). A valaha tervezett, de meg nem valószínűsített egzisztenciális, szerelmi, családi ideálok, álmok beváltatlansága, az elrontott, mulasztásokkal teli élet a teljes önsajnálát és pátosz elkerülése érdekében csakis az ironia alaphangján „*dalocskázható*” el; A HUSZADIK ÉVÜNK, ELKÉSETT SZERELMI DALOCSKA és a Kosztolányi BOLDOG, SZOMORÚ DAL-ának, SZÁMADÁS-ának ellenfeszlő

A TÁVOLI OLÚMPOSZ is a „majdnem sikerült”, tehát nem sikerült, eufemisztikus, gúnyos hangvétele hordozza.

AZ EGYIPTOMI CSÜRHE, várakozásunknak megfelelően, a történelmi idő, a történelmi kontextus felől közelít. Rákérdez egyfelől az egyén történelemben betöltött szerepére, „*komp voltam jelen időben, / és átúszni velük jövő időbe, / ennyi lett volna a dolgom – / ez lassan most már kiderül*” (HÓLÉ); mindez egyszerre idézi fel Ady Kompartorszáját, nem térben, hanem időben, másfelől a babitsi, „*posta voltál*” illanó pozícióját. A történelem, emberi eszmék teleológiájának lehetetlenségét, ész által való megközelíthetlenségét nemegyszer versbe fogta ez a költészet, ám az élet most még a megváltás, áldozatvállalás egyetlen lehetőségét is megtagadja az emberiségért tenni akaró személytől: „*Marad a megváltás, az egyszerű. [...] Kellesz a végére, a Nagy Kalandra. Most azt mondták: te is mehetsz a francba!*” (Csöd.) Ugyanakkor az egyén feleslegességérzetének, hiábavaló küzdelmének következményeként egyfajta kihátrálás, elutasítás is megfigyelhető a ciklus verseiben, az elmúló élet, a hiábavaló küzdelem és tenni akarás átfordul egy távozó, már csak szemlélő, egy dolgokon „túli”, elengedő, rezignált pozícióba, s ebbe az értelmezési mezőbe az OLYAN PUCÉR, GONDTALANUL, VALÓSÁGHÁTON, CSÖD, BÜCSÜLEVÉL, AZ EGYIPTOMI CSÜRHE és a CSALÓDOTT SÍRFELIRAT mind felsorakozhatnak. Az élet értelmének kérdésére a csönd, az üres papír felel, de nem az Isten-élmény bizonyosságának artikulálhatatlan – misztikus – csendje, hanem az egzisztencia válaszok nélkül maradtóságának önmarcangoló némasága.

Ugyanis a REMÉNY – de nem a bizonyosság – mint Isten megtalálásának lehetősége még csak ezután következik. A transzcendens lehetőségeivel játszó ciklus nyitóverse a hegyen állva vizionálja azt a jövőbeli, reményteli találkozást, amely a kétségbeesett hallgatást a „*lekísérő*” bizonyosság szótlanágába oldja, ismét megidézi és átforgatja az Ady-féle vershelyzetet, hiszen nem a Sion-hegy alatt sírva s nem is felfelé, hanem lefelé igyekeztén, az Istennel való találkozást nem kudarcként, hanem reményként megélve, de az inverz játék ellenére is ugyanoda érkezik, mint elődje: a kétségbeesett, magányos én kapaszkodókat kereső pozíciójához: „*hogy lettem én ennyire magányos, / és hogy teljes képtelenség, félreértés, / de ez mégse lesz már soha máshogy*” (REMÉNY). Marad tehát az örök vándorlás,

zarándoklat, a káini megbélyegzett bolyongás, az elveszett nyáj nyomában, „*így élni vígan, élvezleg, / miközben hüppögve sír a lélek, / hogy nincs értelme semminek*” (LELKES DALOCSKA), és marad a dal, dalocska, elégiácska, a magunk értelmetlenségének, végességének, bűnösségének tudatában, reflektorfényében, marad a költészet melege, melynek füstje talán felér a mennyország ideákmentes barlangjái: „*csinálók egy kis meleget, szívem*” (JOHN ANDERSON ÉNEKE).

Tehát akkor (mégis) vissza a kályhához, a kályha melegéig, s kezdetünk mindent előlről? Semmiképpen. Kemény költészete hosszú utat járt be, míg John Anderson rezignált megbékéléséhez, tiszta dalához érkezett. És ez még nem a végállomás. A „*táncosnő*” még mozgásban van, (el)táncolja életét, művészetét, s a tükörben nézi önmagát, múltját, mozdulatainak tökéletességét és hibáit. Az ÁLLÁSTALAN TÁNCOSNŐ olyan elősoroló, nyílt lapokkal játszó, mindent előtáró összegzés, amely A KIRÁLYNÁL létösszegző gesztusaival kiegészülve a visszatekintés, újrendezés alkotói és befogadói tevékenységére egyaránt lehetőséget teremt. Ahogy a VISSZAPILLANTÓ TÜKÖRTEREM végtelen tükröződéseben különös görbületben tűnik fel a múlt, a történelem, s a szemben álló tükörök metszetében, középpontjában kihagyhatatlanul ott áll az én, maga is különös görbületben, nélküle, a nézőpontja nélkül nem látszik semmi, se fénytörés, se görbület, se múlt. Ugyanígy áll a befogadó a Kemény-versek tükörtermében, s látja bennük, a versekben, önmagát is, szintén különös görbületben.

„*Csillagok, úr, a VÉGE szó,
stáblista, kész
a lettár.*”

Jegyzetek

1. Jászberényi József: KARNEVÁLI PRÓBAHESS. KEMÉNY ISTVÁN KÖLTÉSZETE ÉS A KOBOLDKÖRUS. *Alföld*, 1994/11.; Szűcs Teri: A VALAMI KÖLTÉSZETÉNEK MÉLTATÁSA. KEMÉNY ISTVÁN: *VALAMI A VÉRRŐL*. *Alföld*, 2000/3.; Guillaume Metayer: KEMÉNY ISTVÁN ÉS A TÖRTÉNELEM, AVAGY A MÍTOSZ ÖRÖK VISSZATÉRESE. *Kalligram*, 2008/5.; Szávai Dorottya: A SAJÁT NÉV IDEGENSÉGE. MEGSZÓLÍTÁS ÉS MEGNEVEZÉS KEMÉNY ISTVÁN KÖLTÉSZETÉBEN. = RITMIKAI ÉS RETORIKAI

TRADÍCIÓ A KORTÁRS MAGYAR LÍRÁBAN. Szerk. Boros Oszkár, Érfalvy Livia, Horváth Kornélia. Ráció, 2011.

2. Margócsy István: SZÁMADÁS ÉS/VAGY PANASZ. KEMÉNY ISTVÁN: *ÉLŐBESZÉD. Élet és Irodalom*, 2006. június 23. 27.

3. Metayer: i. m. 74.

4. Angyalosi Gergely: HOL A KÖLTÉSZET MOSTANÁBAN? KEMÉNY ISTVÁN: *ÉLŐBESZÉD. Holmi*, 2007/6.

5. Vö. Szávai: i. m. 297.

Visy Beatrix

ÜDVÖZLET A TÓRDOBÁLÓNAK

Veres András: Kosztolányi Ady-komplexuma.

Filológiai regény

Balassi, 2012. 388 oldal, 3200 Ft

„*Akik Ady Endrét az öröklétben sértegetik, a tórdo-
bálónak ne legyen irgalom*” – kezdi Nagy László
A FÖLTÁMADÁS SZOMORÚSÁGA című lírai apológiá-
ját, amelyben a megidézett vers korszakos köl-
tőjét övező félreértések három változatáról be-
szél: a „*tórdo-bálók*” mellett a „*virágdobálókról*” és
a „*darabolókról*” (de ha már egyszer belelendült,
végezetül megemlíti még a népcukrozó „*kufár-
lelkeket*” és „*adóvevőket*” is). És ha eljátszunk a
fenti metaforákkal, akkor AZ ÍRÁSTUDATLANOK
ÁRULÁSA című 1929-es vitairat szerzőjét, az Ady-
értelmező Kosztolányi Dezsőt elsősorban „*tór-
dobálónak*” nevezhetnénk, mégpedig a legfőbb
„*tórdo-bálók*” egyikének. Noha tűnt ő „*virágdobá-
lónak*” is a korábbi években írt Ady-cikkeiben.
És hát nagy port kavará polémiájában ráadásul
még „*darabolt*” (értsd: kritikailag elemzett) is.
Elkövetett hát minden rosszat, amit csak el lehet
követni ama bizonyos „*nagy cethall*” szemben,
„*akitől megöszült a tenger*” – legalábbis Nagy László
költői beállításának fényében. (Picinyke szép-
séghiba, hogy maga Ady a „*nagy cethal*” meta-
forát nem önmagára, hanem Istenre alkalmazta
AZ ILLÉS SZEKERÉN-kötet A SION-HEGY ALATT című
ciklusának A NAGY CETHALHOZ dedikált versében.
Nem is beszélve arról, hogy a Nagy László-poé-
ma címében megidézett Ady-költeményt nem
igazán sorolhatjuk a hagyományos, sőt közhe-
lyes értelemben vett, vagyis az Ady-mítoszt táplá-
ló „*Ady-vers*”-ek közé. De hát, ugye, a költő
szabadsága... Nagy László is eléggé „*nagy cethal*”
ahhoz, hogy úgy használjon fel, úgy hasznosít-

son újra egykori metaforákat, ahogyan kedve
tartja.)

No de hogyan látja mindezt a KOSZTOLÁNYI
ADY-KOMPLEXUMA című könyv* szerzője, az iro-
dalomtudós Veres András, aki ezúttal – a Kosz-
tolányi-életmű kritikai kiadásának munkálatai
közepette – regényt írt, pontosabban, az alcím
szavaival: „*filológiai regény*”-t, mégpedig a regé-
nyesség, a regényszerűség többszörös értelmé-
ben. Hiszen (1) önmagában véve is regénybe,
valamiféle kétszereplős, sőt – tekintve a többie-
ket: Ignotust, Babitsot, Karinthyt, Füst Milánt...
– sokszereplős művészregénybe kívánczik Ady
és Kosztolányi kapcsolata. Továbbá a valóságos
művészregény végigkövetése maga is (2) re-
gényszerű izgalmakat rejt magában. Ráadásul
ezek a civil örömök megismétlődnek (3) az iro-
dalomtörténet-filológus okadatolt történet-
mondásában. A „*filológiai regény*” pedig (4) a
hagyományos értelemben vett regényolvasás-
hoz fogható örömeket szerezhet annak, aki sze-
retné minél részletesebben, minél több szem-
pont segítségével végigkövetni a két nyugatos,
pontosabban a *Nyugat* folyóirathoz (is) kötődő
nyelvművész különleges (Ady részéről jórészt
posztumusz) vitáját és azon keresztül a modern
magyar költészet egyik meghatározó ízlésfor-
dulatát – az avantgárrdal szembesülő nyugatos
líra önértelmezésében; mely folyamat hőse tény-
leg nem a kultusz tárgyává lett Ady, hanem az
ekkoriban éppen a MEZTELENÜL című kötet sza-
bad verseit író, egyúttal a SZÁMADÁS új klasszi-
cizmusát előkészítő Kosztolányi. Nem egyetlen
hát, és erről is beszél a szerző a kötet bevezető-
jében, hogy a „*komplexus*” szó helyett a „*kom-
plexum*” szerepel a címben. Lévén Veres nem
valamiféle mélylélektani esettanulmányra, ha-
nem többretegű irodalmi hatáselemzésre vál-
lalkozik, amelynek tárgya, sőt „*tétje*”: „*a magyar
költészet jövője*”. (9.) Hiszen már a vitairatíró Kosz-

* A kötet bőséges és jól rendszerezett bibliográfiájá-
nak KÉTES HITELŰ SZÖVEGEK című részében egyébként
ráakadhatunk az Adytól kölcsönzött „*cethal*”-metafo-
rát – Nagy Lászlótól nagyon eltérő módon – kiakná-
zó glosszára *A Hét* 1909. március 7-i számából, amely-
nek címe: A NAGY CZETHALHOZ; és amelynek írója Ady
(„*Mohammed ben Diósadi*”) és Hatvany Lajoson gúnyo-
lódik. A monográfia egyik erénye a majd' nyolcvan-
oldalnyi FÜGGELÉK (AZ ÍRÁSTUDATLANOK ÁRULÁSA első
megjelenésének teljes szövegével és a szövegrészle-
tekkel ellátott bibliográfiával).

tolányi is számított a szűkítő, vagyis az irodalmi-esztétikai „komplexumot” alkotáslélektani, „komplexussá” egyszerűsítő fogadtatásra – ahogyan a „föltékenység” szó jelentéstágító magyarázatából is kitetszik: „...hogy föltékeny vagyok rá. Ez igaz. [...] Minden nagy költőnk, minden értelmes, művelt olvasónk nevében vagyok rá föltékeny.” Tudhatjuk Katona József BÁNK BÁN-jából, hogy jól megférnek egyazon férfiúi kebelben egymás mellett a „hazaföltés” és a „szerelemföltés” indulatai. (Sőt akár végzetesen össze is lehet keverni a kettőt, például a jelszóként használt „Melinda” névben – aminél meg már sokkal jobb a SZABADSÁG ÉS SZERELEM költőjének vegytiszta és hierarchikus elválasztása: „Szerelemért fölálodom / Az életet, / Szabadságért fölálodom / Szerelmemet.”) Kosztolányi viszont – legalábbis irodalomtörténeti távlatból – inkább az *irodalomföltés*, semmint a hírnévföltés szempontjából „föltékeny” Adyra, azahogy az Ady-kultusz által felhízlalt Adyra.

A könyv címe alatt álló műfaj-meghatározás, hogy tudniillik valamiféle „filológiai regény”-t kapunk kézhez, valójában semmi mást nem jelent, mint hogy a filológus rendszeren végzi a feladatot: szépen, alaposan, időrendben végigköveti Kosztolányi, *Ady-komplexumát*, bőségesen idézve, magyarázva és értelmezve a kérdéskörbe tartozó cikkeket, leveleket, naplórészleteket, visszaemlékezéseket vagy éppen szépirodalmi műveket. És mindeközben azért nyilvánvalóvá válik, hogy a filológiai akribiát éppenséggel az olvasó szenvedélye, anyagszeretete működteti; hogy a tudományos módszertan mögött zsigeri elköteleződés, másképpen mondva, előzetes értékválasztás rejlik. Hogy Veresnek legalább annyira fontos lehet Kosztolányi Ady-értelmezése, valamint az Ady-értelmezés tulajdonképeni „tétje”, vagyis a „magyar költészet [akkori] jövője”, mint Kosztolányinak. Míg Kosztolányi kortárs szépíróként, addig Veres visszatekintő irodalomtörténészként nyilvánítja ki szenvedélyét. Az előbbi a vitához kötődő MARCUS AURELIUS-versben emlegetett „*értelem égő lámpájával*” a kezében, az utóbbi az ennek megfelelő irodalomtudományos eszközzel.

Veres *A Tollban* megjelent 1929-es vitáirát felől határozza meg a századelőn (tulajdonképen az Adyt szapuló fiatal Babits és Kosztolányi levelezésével) kezdődő „*filológiai regény*” működési elvét: „*A századfordulón még a modern magyar irodalom megteremtése volt a cél, melynek sikeres teljesítését utóbb Kosztolányi Adyval és mások-*

kal közös teljesítményének tekintette. De mert a húszas éveket új korszakváltásként élte meg, úgy fogta fel (hasonló logika alapján) a századelőt képviselő Ady tartós, sőt növekvő presztízsét, mint az új korszak kibontakozását nehezítő akadályt.” (18.) Hiszen a századelő modernségét a maga esztétikai medrébe csatornázó Nyugatnak a kissé később jelentkező avantgárdal utközve kell megtalálnia a helyét a korszak irodalmi mezején – és ebben tényleg csak gátolná az egyre inkább politikai színezetű Ady-kultusz, annak akár jobb-, akár baloldali változata. Mert míg a Nyugathoz köthető alkotók (elsősorban Babits és Kosztolányi) lírája a húszas-harmincas években klasszicizálódik (Kosztolányi esetében a MEZTELENÜL szabad verseit követő időszakban), addig a Nyugatemlémává váló Ady költészete szinte teljes egészében feloldódni látszik a vulgáris (mitizáló, ideologikus és frázispufogató) hatástörténetben. Szépen példázza az ízlésfordulatot a szerző által is idézett 1925-ös Babits-tanulmány, az ÚJ KLASSZICIZMUS FELÉ vagy éppen Kosztolányi évtizeddel későbbi naplóbejegyzése: „*Nekem az egyetlen mondanivalóm, bármily kis tárgyat sikerül is megragadnom, az, hogy meghalok. Végtelenül lenézem azokat az írókat, kiknek más mondanivalójuk is van: társadalmi problémák, a férfi és a nő viszonya, fajok harca stb. stb. Émelyeg a gyomrom, hogyha korlátoltságukra gondolok.*” A Veres által végigmesélt (komplex) történet, a többfokozatú és többretegű vita- és hatástörténet végén megszólal például az 1980-as évek irodalomtudományos Kosztolányi-renezsanzával egyidejű „*prözafordulat*” kibontakozásánál bábáskodó Balassa Péter is: „*Ady nem valaminek a kezdete, hanem a 19. század lezárása. Nyilvánvaló, hogy a 20. század Kosztolányival, Füst Milánnal és Kassákkal kezdődik, József Attilával folytatódik...*” (299.) És feltehetően igaza van Veresnek abban, hogy az úgynevezett „*újraolvasó*”-könyvek sorában az 1999-es Ady-kötet „*részben defenzív*” jellegével szemben az 1998-as Kosztolányi-kötet „*igen gazdagnak mondható a különböző művek új szempontokat felvonultató elemzésében*”. (299.)

Noha persze arról sem szabad megfeledkezni, hogy az irodalmi modernség fősodra mellett azért az Ady-értést befolyásoló vulgáris (ideológiai-politikai) történet is szépen haladt tovább a maga logikája szerint – egészen mindmáig, a Gelléri Andor Endre és a Tersánszky Józsi Jenő utcanevet megváltoztató buta („*írastudatlan*”) politikai döntések idején felújuló Thor-

may- és Wass-kultusz anakronisztikus jelenségéig. E makacs folyamat gyökereit pedig eképpen láthatjuk A LÍRA FORDULÓJÁN című 1931-es esszé írójának, Komlós Aladárnak egyik kései visszaemlékezésében, mégpedig Illyés Gyula 1933-ban megjelent PUSZTULÁS-a kapcsán: „*Ettől kezdve a Nyugat kontra avantgarde kulturális ellentétét politikai ellentété váltja fel: a népi-urbánus, illetve a szocialista-polgári demokratikus front ellentéte.*” (A „MÁSODIK NEMZEDÉK” ÚTJA, 1969.) Mintha Kosztolányi és József Attila halála környékén az irodalom tényleg megszűnt volna – legalábbis a nyilvános térben – annak lenni, ami pedig lehetne, azaz hogy jó lett volna, ha lett volna. Mert végül teljesen másvalami lett; olyasvalami, amitől Kosztolányinak tényleg „*émelyegne a gyomra*” – mint ahogyan „*émelygett*” a húszas évek Ady-kultusza láttán. Ha szabad szenvedélyesen fogalmaznom: örületesen fontos olvasmány ma is AZ ÍRÁSTUDATLANOK ÁRULÁSA. Következésképpen nagyon fontos munkát végzett el a KOSZTOLÁNYI ADY-KOMPLEXUMA című könyv szerzője.

Sok olyan fogalom és metafora bukkan fel Veres könyvében, amelyek nem csak Ady- és Kosztolányi-értésünket, továbbá Kosztolányi Ady-értésének értését, továbbá Babits Ady- és Kosztolányi-értésének értését, továbbá Kosztolányi Babits-értésének értését... szolgálja, hanem – éppen ezek által – a huszadik századi magyar irodalmi modernség, egyáltalán az irodalom mint olyan (és nem másmilyen) értését is. Gondolhatunk itt például a Babitscsal folytatott 1933-as ESTI KORNÉL-vitában kiteljesedő „*mélység*” metafora előtörténetére vagy az 1907-ben egymás kötetét recenziáló Ady és Kosztolányi által egyaránt hangoztatott „*életesség*” szempontjának továbbgondolására. A játékban tartott fogalmak, metaforák és szempontok pedig mindig új és új fénytörésben kerülnek szóba a „*filológiai regény*” egyes fejezeteiben: a pályára készülő, majd pályakezdő Kosztolányi Ady-ellenzsenének időszakában (A PÁLYAKEZDŐ KOSZTOLÁNYI; ADVVAL ÉS ADY ELLENÉBEN); a Nyugat zászlaja alatt folytatott közös harcok idején (FEGYVERSZÜNET); az Ady halálát követő néhány év „*hegyelmi*” időszakában (KEGYELMI ÁLLAPOT; MÚLTTÁ TÁVOLÍTÁS); a húszas évek derekán virágba boruló Ady-kultusz alatt (FEJEZETEK AZ ADY-KULTUSZ TÖRTÉNETÉBŐL); az 1929-es vitairat környékén (A PAMFLETHEZ VEZETŐ ÚT; A VITAIRAT; EGY BOTRÁNY KRÓNIKÁJA; A VITA KILÁTÁSTALANSÁGA); a vitairatot követő, annak meglátásait a prózaírói és költői

gyakorlatban értékesítő időszakban, vagyis az ESTI KORNÉL, a TENGERSZEM ÉS A SZÁMADÁS idején (KÖVETKEZMÉNYEK) és végül a mindmáig, azaz a jelen könyv megírásáig tartó hatástörténeti szakaszban (UTÓREZGÉSEK).

A kötetben feldolgozott történet szervezőpontját természetesen a Kosztolányi által „*különlvénymű*” nevezett 1929-es vitairat képezi, vagyis hogy ennek vonatkozásában, ennek fényében kerül tárgyalásra minden más is – többek között Kosztolányi 1907-es kritikája Ady VÉR ÉS ARANY-áról, amelynek dicsérő szólamait Veres ironikusnak érzékeli. Szemben például az Ady-apológéta Földessy Gyula vagy a saját korábbi Ady-írásaira visszatekintő Kosztolányi véleményeivel; mely utóbbi az „*Ady-komplexum*” egészére figyelő irodalomtörténetés szerint feltehetően csakis retorikai képmutatásnak tekinthető: „*Amikor a VÉR ÉS ARANY megjelent, s Ady nevét csak kevesen ismerték, két bírálatot írtam róla, fiatalon és lelkesen.*” Nekem például korábban eszembe nem jutott volna, hogy ironikusnak lássam azt a rövidke kritikát (legfeljebb politikusnak), amelyben tízszer szerepel az Ady-féle jelentéssel felruházott „*élet*” szó (egyszer még nagy kezdőbetűvel is). Persze bőven elképzelhető, és Veres könyvének fényében már-már bizonyosnak is tűnik, hogy a pár hónappal korábban az életes Ady által az egyetlen nem Ady-epigonnak, vagyis „*irodalmi írónak*” nevezett (és feltehetően bántó szándékkal Szász Károlyhoz mért) Kosztolányi tényleg nem tudja ártatlanul, azaz ironiamentesen használni az Ady-költészet egyik kulcsszavát – például az alábbi dagályos mondatban sem: „*Ez az új kötet egy egész embert és egész költőt mutat be, aki millió és millió szállal kapaszkodik be az élet kerékfogaiba, s mindig emberibb lesz.*” Hogyan értsük tehát a fentihez hasonló (kínosan nagyot- s így semmitmondó) szólamokat akkor, ha Kosztolányi 1907-es Ady-kritikáját a korai évek Ady-ellenzsené és az 1929-es Ady-vitairat felől, azok harapófogójában olvassuk? Ahonnan Veres olvassa. Ahonnan nézve minden tehén, ha nem is koromfekete, de legalábbis ironikusan tarka.

A vitairat szorosabb elemzése során Veres is arra a következtetésre jut, amelyet maga Kosztolányi emleget panaszosan a vitairat vitájáról írott jegyzeteiben, hogy tudniillik a hozzászólók (a legalpáríbb véleményalkotóktól a Nyugat-beli cikket jegyző Fenyő Miksaig) „*az Ady-kérdésből [...] Kosztolányi-kérdést szerettek volna csinálni*”.

Persze ma már egészen mást értünk a „Kosztolányi-kérdés” kifejezésen: a pamfletszerű „különvélemény” úgy szól Ady mellett (vagy ha tetszik, Ady helyett) Kosztolányiról, hogy azért elsősorban mégiscsak a huszadik századi magyar költészet lehetőségeiről és jövőjéről van szó; mely folyamatban – és ezt bőven igazolta a vitát követő időszakban keletkezett költői teljesítmények (például az 1936-os SZÁMADÁS-kötet) hatástörténete – legalább akkora, ha nem nagyobb, szerepe van a vitairat írójának, mint tárgyának. Nem véletlenül hangsúlyozza Veres többször is, hogy Kosztolányi cikke nem az Ady-kultusz ellen irányul (ez csupán a hivatalos, puhábbik változat volna), hanem egyenesen Ady ellen, az Ady-féle poétika ellen, amely – Dévény ide, új időknék új dalai oda – inkább grandiózusan lezárta a tizenkilencedik századot, semmint folytatható érvénnyel megnyitotta volna a huszadikat.

Veres egyrészt világos szempontok mentén újraolvassa a vitairatot magát, másrészt a vitairat fogadtatása kapcsán kénytelen egyetérteni a Füst Milánnak kesergő Kosztolányival: „Senki se szól a lényegről, senki se vitatkozik.” (Eltekintve persze néhány üdítő kivételtől, így például a külön alfejezetet érdemlő József Attila-megszólalástól.) Joggal tágítja hát ki Veres a vitairat szorosabb hatáselemzését az 1929 utáni Kosztolányi-művekre is, a SZÁMADÁS mellett például az 1933-as ESTI KORNÉL-ra, amelynek egyik éles szemű kritikusa, A Toll (és a Szép Szó) körébe tartozó Németh Andor „már Kosztolányi Ady-pamfletjét is úgy fogta fel, mint a szerző közvetett önkritikáját”. (228.) És persze a rendhagyó no-

vellafűzér másik fontos, kevésbé megértő kritikusa, Babits is jórészt az Ady-vitairattal kapcsolatos ellenérzéseit fogalmazta újra két Nyugat-beli kritikájában – hozzájárulva ezzel az ESTI KORNÉL ÉNEKE című ars poeticus vers megszületéséhez (ahogyan az 1929-es cikk viharos fogadtatása meg életre hívta az Osvát szerkesztői zsenialitásával a Nyugatban mintegy válaszként közölt MARCUS AURELIUS-t). Végül is, Veres szavaival: „Nem nehéz felismerni a nyelv és valóság között ingázó Esti Kornél mutatványában [az Adyval szemben »különvéleményt« megfogalmazó] Kosztolányi »anarchizmus«-konceptiójának részben új, módosított változatát.” (276.)

A szűkebb tárggyal együtt a modern magyar költészet teljes kérdéskörét is megcélzó kötet felépítéséből kitűnik, hogy az „Ady-kérdéstől” bizony elválaszthatatlan a „Kosztolányi-kérdés”, mely utóbbi magában foglalja: az 1929-es vitairatot, annak elő-, utó- és hatástörténetét, költészettörténeti vonatkozásait. A „Kosztolányi-kérdés” kifejezés tehát ma már tényleg nem Kosztolányi féltékenységére utal, de még csak nem is a kritika bevallottan alanyi és elfogult hangfekvésére, hanem arra a lehetséges tényre, hogy – a Thomas Mann Kafkával szemben kijátszó Lukács György frázisát megfordító Pilinszkyt parafrázéálva – a század nem Adyról szól, hanem Kosztolányiról. Nem irgalom jár hát a „tördobálóknak”, hanem üdvözet. A kritizált költőtárs egyik kései versének címevel: ÜDVÖZLET A GYŐZŐNEK. És üdvözet a győzelem irodalomtörténet-szfilológus krónikásának, Veres Andrásnak.

Bazsányi Sándor

Értesítjük kedves olvasóinkat, hogy a *Holmit* kiadó
Vörösmarty Társaság 2011 decemberében közhasznú társasággá
alakult át. Aki adójának 1%-ával támogatni tudja
a *Holmi* fennmaradását,
kérjük, hogy ezt írja az ajánlószelvényre:

Vörösmarty Társaság
Adószám: 19008305-1-41

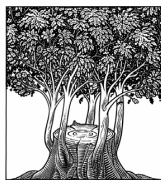
A folyóirat a Nemzeti Kulturális Alap,
a Nyílt Társadalom Intézet Alapítvány (OSI) és a MOL
támogatásával jelenik meg

Nemzeti
Kulturális
Alap

A *Holmi* honlapjának fejlesztését
a Summa Artium és a Libri Kft. támogatja

SUMMA *artium*

